

ادب خزینہ

حصہ اول

(پنجابی اختیاری)

یار ھویں جماعت لئی

پنجاب کریکولم اینڈ ٹیکسٹ بک بورڈ، لاہور

جملہ حقوق بحق پنجاب کر کوئم ایڈنچسٹ بک بورڈ لاہور محفوظ ہیں۔

تیار کردہ: پنجاب کر کوئم ایڈنچسٹ بک بورڈ لاہور

محلور کردہ: قومی روپوں کیتھی، وفاقی وزارت تعلیم (خوب نصیب) حکومت پاکستان، اسلام آباد

بوجب مراسنیبری (No.F-9-5/92-UR) مورخ 2 جون 1993ء

اس کتاب کا کوئی حصہ نقل یا ترجمہ نہیں کیا جا سکتا اور نہ اسے شیک یا پڑھنے میں بکس خلاصہ چاٹ، نوش یا احادیث کتب کی تیاری میں استعمال کیا جاسکتا ہے۔

مؤلفین ۔ ڈاکٹر سید اختر جعفری

۔ ڈاکٹر محمد اسلم رانا (مرحوم)

۔ ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد

ایڈیٹر ۔ سجاد حیدر (مرحوم)

نگران طباعت ۔ محمد اشرف رانا

ڈاکٹر یکشہر مسودات: مسٹر شاہر قمر

ٹپی ڈاکٹر یکشہر مسٹر احمد طیب پرمنٹر زمگری اسکیاں لاہور

نام	تاریخ اشاعت	ایڈیشن	طباعت	تعداد اشاعت	پرمنٹر: احمد طیب پرمنٹر زمگری اسکیاں لاہور
اگست 2019ء	اول	15	طباعت	5000	پرمنٹر: احمد طیب پرمنٹر زمگری اسکیاں لاہور

56.00

55.00

فہرست

(حصہ نشر)

3	مولوی محمد سعید	معراج شریف	-1
5	محمد آصف خاں	پنجابی زبان دی کہانی	-2
7	ڈاکٹر مہر عبید الحق	حضرت بہاؤ الدین زکریا رحمۃ اللہ علیہ ملتانی	-3
10	ڈاکٹر محمد باقر	پاکستان بن گیا اے	-4
15	اشفاق احمد	نابلی تھلے	-5
23	بیش روئین ناظم	شاہ عبدالطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ	-6
26	مشایار	کھوپڑیاں تے آہنے	-7
30	ارشد میر	لندن دے ٹیوب ٹیش	-8
34	پروفیسر محمد اسلم	رانے احمد خاں کھرل شہید	-9
37	عبد الجید ساک	کپاہ وچ	-10
39	ڈاکٹر سید اختر جعفری	لوک گیت	-11
44	ڈاکٹر ناصر بلوج	ان ڈیٹھ روگ	-12

(نظم)

49	میاں محمد جعش رحمۃ اللہ علیہ	حمد	-1
51	حفیظ تائب	نعت	-2
52	حضرت بابا فرید الدین مسعود گنج شاہ رحمۃ اللہ علیہ	شلوک	-3
54	شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ	کافیاں	-4
56	حضرت سلطان بابا ہو رحمۃ اللہ علیہ	آیات	-5
58	شاہد غرداد	چار بیتے روہڑے	-6
59	علی حیدر ملتانی	آیات سی خرمنی	-7
60	سید ٹلکے شاہ رحمۃ اللہ علیہ	کافی	-8
62	سیدوارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ	مہمت وزاری کردن برادران	-9

63	باشم شاہ رحمۃ اللہ علیہ	دوہڑے	-10
65	خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ	کافی	-11
67	مولوی غلام رسول عالم پوری رحمۃ اللہ علیہ	حضرت یوسف اپنی ماں دی قبرتے	-12
69	استاد عشق لہر	کلام عشق لہر	-13
71	احمد علی سائیں	سی حرفی را بیات	-14
73	پیر فضل گجراتی	غزل	-15
75	ڈاکٹر فقیر محمد فقیر	غازی تے شہید	-16
77	حکیم شیر محمد ناصر	اپنی بہان	-17
79	دائم اقبال دائم	تو قیر حسین	-18
81	شریف گنجائی	اوڑک ہوندی لو	-19
82	عارف عبدالحسین	غزل	-20
84	احمر راہی	کواں کواں بور	-21
86	باتی صدیقی	کپ بونا	-22
88	مُسیم نیازی	ترن نظمان	-23
90	انور مسعود	مُجتمعہ بازار	-24
92		فرہنگ	

حصہ نظر

مأخذات

مولوی محمد سعید	○ محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
مدیر محمد آصف خان (مرحوم)	○ پنجابی ادب
ڈاکٹر محمد باقر (مرحوم)	○ ہمہ
اشفاق احمد (مرحوم)	○ ناہلی تحفے
مدیر ڈاکٹر انحر حسین انحر (مرحوم)	○ لہرائی (نشایا نجیر)
مرتبہ ڈاکٹر عبدالسلام خورشید	○ پنجابی ادب تے سالک
ڈاکٹر سید انحر جعفری	○ نویں زاویے

مولوی محمد سعید سیالکوٹ دے اک پنڈ کلاس والا دے رہن والے سن۔ اوہناں نے دینی تعلیم اپنے پنڈ دے مولوی عبدالحی توں حاصل کیتی۔ مولوی عبدالحی قرآن پاک تے حدیث دے بوجہت وڈے عالم سن۔ امتحنست محمد مصطفیٰ احمد مجتبیٰ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی پاک حیاتی دے چنگے جانوں سن۔ مولوی محمد سعید ہوراں نے حضور پیر نور محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی پاک سیرت بارے جانکاری اوہناں توں حاصل کیتی۔ فیر اوہدے وچ اپنا علم تے محبت شامل کر کے من کچوں اسلوب راہیں بیان کیتا۔

آپ دی کتاب ”محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم“ وچوں اک اقتباس پیش کیتا جاندا اے۔

معراج شریف

بیوں توں دس (10) در ہے ہو گئے سن ڈاڑھے اوکھے دس (10) در ہے۔ رجب دی 27 تاریخ تے سومواری انگریزی 22 مارچ 610ءی ایس رات محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اپنے چاچے ابو طالب دی بیٹی ام بانیٰ دے گھرستے ہوئے سن کہ اللہ تعالیٰ نے اوہناں توں اسماں دی سیر کرائی تے اوہ بھیت دتے جبڑے آدم دی اولاد و چوں کے توں نہیں دتے گئے سن۔ قرآن مجید دی ستار ہو یں سورت الحج شروع ہوندی اے۔

ترجمہ ”اوہ ذات بڑی پاک اے جیہدی اک رات اپنے بندے توں خانہ کعہ توں اوں ڈراؤی میت تک لے گئی جیہد آں دوالا بر کتا نال بھریا ہو یا اے۔ تے ایس واسطے لے گئی کہ اوہنوں اپنیاں جھوٹانیاں دکھائے۔“

دیکھو مولا دے رنگ جدوں دنیا تک ہوئی تے اسماں دے بوہے کھل گئے فیر اجھے کھلے کہ اج تک ایس سفر نے دنیا توں حیران کیتا ہو یا اے کہ کوئی اک بندہ تاریاں تے چن توں لغتہدا ہو یا اوہناں تھانوں تک پہنچا جتھے نہ وہم جاندا اے نہ خیال۔ تے فیر دنیا دا کوئی بشر نہیں جیہدے واسطے ابھدے وچ کوئی نہ کوئی سبق نہ ہو ہے۔

صوفیاں ایہنوں ہو طراں سمجھیا۔ عالمان ایہنوں ہو طراں جانیا۔ شاعر ایس سفر توں ہو طراں لذت لئی۔ ہر کے نے اپنے اپنے مقدر نال ایہنوں جانچیا۔ ابو جہل نے سن کے ستمھا ماریا۔ ابو بکر نے سن کے آمٹا و صد قتا آکھیا۔ اک گمراہوں داسر داہن گیا، دو جانیکاں داسر دار بن گیا۔ قرآن شریف وچ تے صرف ایہناں ای اشارہ اے۔ پر حدیثاں وچ گل بیویتی کھول کے بیان ہوئی اے۔

حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرماندے نیں۔ میں گوڑھی نیند رستا ہو یا ساں جدوں جریل آئے تے نال بر اق لیا اے۔ ایس جا تو رجیہا کوئی جا تو رز میں اتے نہیں۔ ایہہ کھوتے توں ذرا وڈا تے خچر توں ذرا چھوٹا سی۔ اوہدی جست برف نالوں وحد جھٹی سے۔ موٹہ آدمی و انگوں سی پرندیاں و انگوں دو پر سن۔ اوہدی ایاں، پوش تے کھب تے سینا انمول سوتیاں نال جڑے ہوئے سن تے انچ لشکارے مار دے سن جو جویں تاریاں دیاں لڑیاں ہوں۔ میں ایس جا تو ردی کنڈتے بہہ گیا۔ اک جھپکد یاں ایہہ مینوں حرم شریف توں مسجد اقصیٰ لے گیا۔

ایتھوں ویلے ہو کے میں بر اق سیتیت صخرہ تے چڑھ گیا (صخرہ اک وڈا پتھری جیہدے اتے آج کل اک سوہنا جیہا گنبد بنیا ہو یا اے تے اوہ بیت المقدس دے اندر حضرت عمر دی مسجد دے وچ اے) ایسے پتھر توں میں اسماں ول چڑھ گیا۔ حضرت جریل نال سن سعات اسماں وچ جیہرے پیغمبر میرے را وچ آئے میں اوہناں و چوں حضرت ابراہیم علیہ السلام، حضرت موسیٰ علیہ السلام تے حضرت عیسیٰ علیہ السلام توں ملیا۔ سفر جاری سی میں ایس طراں دی او از سنی جس طرح دی او از لکھن گیاں قلمان و چوں نکل دی اے۔ کتاب تقدیر دی سی او از اس

حمد، شاکر دیاں ہویاں فرشتیاں دیاں سن۔

آخر میں سدرہ المنشی تے پنچ گیا (سدرہ میری دے درخت نوں آہن دے نیں ایہہ خاص درخت اوس حد دے اتے اک نشانی و اگلوں کھلوتا ہویا اے جھوں تیک فرشتیاں دی پنچ اے) اتنے آپ کے جریل علیہ السلام نے کہیا "بس حضور (صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم) میری اپڑ ایتھوں تیک ای سی۔ ایہہ علم دی آخری حد اے۔ میں اک بیروی اگانہ پکیا تے تھلی نال میرے پر مرح جان گے۔ حضور (صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم) ٹھی نیاں دے سردار او۔ دنیا جان دے مالک دے یار او۔ اگانہ دھد دے جاؤ تے اپنے نور دے لشکار یاں وچ پینڈا مکان دے جاؤ۔ پینڈا اخیر مک گیا تے آپ (صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم) اللہ دے حضور جا پنچ تو اوس تھلی دا جیہوں کوئی نہیں سی جھل سکیا، کھل کے نظارہ کیتا۔ بخان اللہ۔ اک شاعر آکھدا اے۔ "حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تم تھاڑے کیا کہنے۔ طور پہاڑتے اک لشکار اپیاتے موئی علیہ السلام بے ہوش ہو کے ڈھیے پئے شاہ ذات پاک نوں میں ساہنے وکھیاتے لیاں تے مسکراہٹ رہی۔" اسی ملاقات وچ جیہڑا تھا اللہ دی ذات اتوں حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نوں ملیا اوہ پنجاہ (50) نماز اں سن۔ روایت اے کہ واپسی تے حضرت موئی علیہ السلام ملے۔ گل بات ہوئی تے حضرت موئی علیہ السلام کہن گئے۔ امت تے بڑا بھار جے، گھٹ کر او۔ واپس گئے۔ خیر نماز اں گھٹ ہوندی یاں پنچ (5) رہ گئیاں۔ پنجاں تے پنچ کے حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فیر پرت کے نہ گئے پئی امت اتے ایہہ بھار کوئی یو ہتا بھار نہیں۔ بلکہ آکھیا کہ نماز مون دی معراج اے۔

حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نوں مولا کریم نے گزرے ہوئے نیاں توں علاوہ رنگ بر گی تھلوق دکھائی۔ جویں اسی دنیا وچ آکئے ہاں "ملک ماہی داوتے۔ کوئی رووے تے کوئی نہیں۔" اسی نقشے اتے ای اگلا جگ اے۔ کوئی سدا اے کوئی روندا اے۔ سدے اوہ نیں جیہنماں نیک عمل کیتے تے روندے اوہ نیں جیہنماں دے کر قوت بھیڑے رہے ہوں۔

حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم توں جنت دکھان لے گئے۔ نیک لوک تے نیک یہیاں سو ہنے و مددے، تھنڈیاں چھانواں، دڑھ شہد دیاں نہریاں، پھلاں تال دیاں ہویاں ٹھنڈیاں جھک جھک کے زمین توں نوں چوندیاں، چار چو فیرے رنگ بر نگے پر ندیاں دی چپکار، سلامتی دیاں اوواز اں۔ سو ہنے مونہتے سو ہنیاں گلاؤں۔

حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے ایہہ وی وکھیا کہ اگ دے بھانہ پئے بلدے نیں۔ اگ شوکراں تے بھکاں انج بھر دی اے جویں غصے نال کے دا وجود پاٹ رہیا ہووے۔ انگیارے انج لگدے جویں لال اؤٹھاں دے اجڑ کھلوتے ہوئے ہوں۔ خلقتاں دھوکیں تے لمباؤں دیاں ماریاں باہر نکلن توں دوڑن تے دربان جچ چک فیروج سشن۔ جیساں ہویاں جھنڑیاں تراس دے مارے ہوئے اؤٹھاں و اگلوں پائی لئی جھٹے ہوئے کو جھے مونہتے کو جھیاں بولیاں، چیکاں تے فریاداں۔ اللہ رحم کرے گل کر دیاں وجود کنجب جاندا اے۔

حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے ایہہ بھ وکھیا تے آکے دسیا۔ ایتھوں اے گل بڑی پئی طراں ثابت ہوندی اے کہ اسیں لوک ای جا کے اوہ دنیا آباد کرنے ہاں۔ جے ایہہ دنیا ستری ہوئی اے تے اگلی وی ستری ہوئی اے۔ جے معاملے اتنے چوڑ چپٹ نیں تے اگے وی چوڑ چپٹ۔ او تھدے ذکر تھا ایس زندگی دا محل نیں تے ایہہ دنیا کوئی مداری دا کھینڈ نہیں۔ گھری نظر دے فریب وچ پسے تے فیر شراب و اگلوں اے۔

محمد آصف خاں ہوئے 29 نومبر 1929ء نوں بستی داشمند اس طلح جالندھر، مشرقی پنجاب (بھارت) وچ پیدا ہوئے۔ 1947ء وچ پاکستان بھن گروں بھرت کر کے لاہور آئے۔ سرکاری ملازمت دے تال تال اردو وچ علمی تے ادبی کم وی کر دے رہے۔ 1956ء وچ پنجابی زبان نوں اپنے وچاراں دے اظہار واذر یعنی بنایا تے ایسے دوران ایم اے پنجابی تیک تعلیم تکمیل کیتی۔ فیر پنجابی مجلہ دے کیکری تے رسالہ ”پنجابی ادب“ دے مدیر وی رہے۔ پہلاں شاہ حسین کا جگہ لاہور وچ پنجابی دے استاد رہے۔ فیر پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وچ ایم اے دے طالب علمان نوں پڑھاندے رہے۔

محمد آصف خاں کہانی کار، محقق، نقاد تے لسانیات دے ماہر سن۔ ایس دے علاوہ آپ اردو، فارسی، انگریزی، پنجابی، سندھی تے ہندی زباناں تے تکمیل عبور رکھدے سن۔ اجوکی کہانی، مذہلی لفظاں، آکھیا بابا فرید نے، احمد خان کھرل، ہیر دمودر، نیک نیک، سندھی ادب آکھیا بلخے شاہ نے، آپ دیاں تقدیم تے ترتیب دتیاں ہو یاں کتاباں چھپ چکیاں نیں۔ آپ پاکستان پنجابی ادبی بورڈ دے کیکری رہے۔ 17 مارچ 2000ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

پنجابی زبان دی کہانی

ایہہ اک منی پر منی حقیقت اے پنجی زبان وسیب توں ای پنگردی اے تے وسیب بندیاں تال ای پنگردی اے۔ جے بندے نہیں ہوں گے تے وسیب نہیں ہو گے۔ تے جدلوں وسیب نہیں ہو گے کافیز زبان دا کدھرے تال تھیں نہیں ہو گا۔ زبان دی لوڑا دوں محسوس ہوندی اے، جدلوں بندیاں وچ کار لین دین تے وچار و تاندر ہوندی اے۔ کیوں جے اوہ زبان را یہیں اپنیاں سوچاں، سذھراں تے خیال دو جے اوکاں تیک اپڑا ندے تیں تے اوہناں دے خیالاں تے سوچاں تال واقعی حاصل کر دے نیں۔ ایس طراں زبان بندیاں وچ کاراک اجیہا رابطے، جیہڑا اوہناں نوں اک دو جے دے نیڑے لیا و نداتے اوہناں وچ محبت تے بھائی چارا پیدا کر دا۔

تاریخ و سدی اے پنجی پنجابی دے علاقے پوٹھوہار وچ سواں دریا دے کنڈھے پنگر دیاں والا وسیب، دنیا دے سبھ توں پرانے وسیباں وچ خاص اچیجھ رکھدی اے۔ ایس توں ایہہ وی گوئی لاسکدے ہاں کہ اجیہا وسیب پورے پنجاب وچ پرسر یا ہو یا سی۔ لوڑ صرف ایس گل دی وی اے کہ ہور پھرو لا پھرو ولی کیتی جاوے۔

تاریخ توں ایہہ معلوم ہوندی اے پنجی آج توں پنج (5) ہزار وہی ہے پہلاں پنجاب تے سندھ وچ دراوڑی تہذیب شی اتے سی۔ دراوڑی ایتھوں دے وسیک نہیں سن، سگوں باہروں آکے اتھے آباد ہوئے سن تے کھری زبان بولدے سن۔ اوہناں دے وسیب تے زبان نے وی مقامی زبان تے چوکھا اثر پایا۔

نیز 1500ق۔ م دے نیڑے تیڑے وسط ایشیا توں آریہ قوم پنجاب وچ واصل ہوئی۔ ایس قوم دی زبان سنکریتی۔ پہلاں ایہناں پنجاب وچ وتوں اختیار کیتی تے اتھے بہہ کے اپنی نہ ہی کتاب ”رگ وید“ تیار کیتی۔ ایہناں دا جدلوں ایتھوں دے وسیکاں تال میل جوں ہو یا تال ایہناں دی زبان دے کئی لفظ پنجاب وچ بولی جان والی زبان وچ شامل ہو گئے۔

فیر بھارت وچ اک نویں مذہب ”بُدھ مُت“ دا ظہور ہو یا۔ بدھ چیزوں کاراں نے پالی زبان نوں مذہبی زبان دا درجہ دتا۔ اپنے مذہب دے پر چارٹی اودہ پنجاب وچ آئے۔ راجہ اشوك دے زمانے وچ بدھ مُت نوں سرکاری مذہب دی جیشیت مل گئی۔ راجہ نے پالی پر تجدُّد کے پیکسلانوں اپنی راجدھانی بنایا۔ انج پالی زبان نے دی پنجابی زبان نوں ممتاز کیا۔

ایں طراں اسیں ویکھ دے ہاں کہ جیہڑے قبیلے تے قوماں باہروں پنجاب وچ آؤندے گئے اوہناں دیاں زباناں دے لفظ مقامی زبان وچ شامل ہوندے گے۔ سیاہیاں دی کھون پاروں اسی آج اینے جو گے ہو گئے آں کہ دیں سکیئے پی کیہڑے کیہڑے لفظ مذہبی، دراوڑی، سنسکرت تے پالی زباناں توں ساڑھی زبان وچ شامل ہو گئے نیں۔ فیر بعد وچ عربی تے فارسی زباناں دے ڈھیر سارے لفظ ساڑھی لفظی دا حصہ بن گئے۔

سیانے آکھدے نیں کہ باراں کوہاں تے زبان بدل جاندی اے۔ ہر علاقے دے طبی، سیاسی تے سماجی حالات وکھوکھو ہوندے نیں۔ ایہہ حالات اک پاسے اچار انگل توں ممتاز کر دے نیں تے دوچے پاسے لوکاں دی رہت بہت اُتے اپنے اثرات قائم کر دے نیں۔ ایویں باراں کوہاں تے جا کے لوکاں والجہ بدل جاندی اے ایں بدے ہوئے لجھنوں علاقے دی مناسبت نال وکھرناں دے دتا جاندی اے جویں لاہوری، ملتانی وغیرہ۔

چوتھی صدی ہجری وچ اک عرب سیاح ہیں حوقل بر صیر پاکستان تے ہندا یا۔

اوہ نے اپنے سفرتائے وچ ملتان دی زبان نوں ملتانی تے سندھ دی زبان نوں ہندی لکھیا۔ اوس گروں اک تذکرہ نگار محمد عویٰ نے دیا پی لہور دے اک مشہور شاعر مسعود سعد سلمان نے شاعری دے تن دیوان لکھے جیہنماں وچوں اک عربی، دو جا فارسی تے ترجمہ ہندی وچ کی۔ یعنی یار حسین صدی عیسوی تک پنجابی نوں ہندی یا ہندوی آکھیا جاندا ہی۔ مولوی عبدالکریم چھنگوی نے 1086ء وچ ”نجات المؤمنین“ اک کتاب پنجابی وچ لکھی تے آکھیا:

فرض مسائل نقدے ہندی کر قیم کاراں مرداں امیاں جوڑے عبد کریم

ابو الحسن سینین الدین امیر خسرو (1253ء تا 1325ء) نے پنجابی زبان نوں لاہوری زبان آکھیا۔ اوس زمانے وچ لاہور تے ملتان دو کھرے وکھرے صوبے سن۔ ایں پاروں صوبہ ملتان دی زبان نوں ملتانی تے صوبہ لاہور دی زبان نوں لاہوری آکھیا جاندا ہی۔

شہنشاہ جلال الدین اکبر (1556ء تا 1605ء) دے زمانے وچ صوبہ لاہور، ملتان تے پوٹھوہار دے علاقے نوں ایتوں دے پنج دریاواں دی مناسبت نال پنجاب دا ناں دتا گیا تے ایتوں دی زبان نوں پنجابی آکھیا جان لگ پیا۔

سب توں پہلا حضرت نو شریعج بخش رحمۃ اللہ علیہ (1552ء تا 1654ء) نے ایں زبان نوں اپنے شعراء وچ پنجابی لکھیا۔

حافظ برخوردار رحمۃ اللہ علیہ نے اپنی کتاب مفتاح الفہر (1669ء) وچ پنجاب دی زبان نوں پنجابی آکھیا:

حضرت نعمان رحمۃ اللہ علیہ نے فرمایا کئی مسائل نیں تر تپنجابی آکھناویں جے کوئی ہووے مال

ایں طراں پنجاب دے وسیع علاقے وچ بولی جان والی زبان پنجابی دے نال نال مشہور ہو گئی۔ ایہہ زبان دی توں لے کے تھیر پور (سندھ) تے پشاور (صوبہ سندھ) توں لے کے جتوں (مقبوضہ کشمیر) تاکیں بولی تے سمجھی جاندی اے۔ پر مختلف علاقویاں وچ ایہہ دے وکھرے وکھرے نال نیں۔

ایہناں ناداں دی گئی وہ تاریخیں کہتی جا سکدی اے جویں شرقی پنجابی، مغربی پنجابی تے مرکزی پنجابی۔ مشرقی پنجابی، بھارت دے گھر علاقیاں وچ بولی جاندی اے تے مغربی پنجابی پاکستان دے گھر علاقیاں وچ وکھرے وکھرے ڈھنگ یاں لجھ نال بولی جاندی اے جویں پوٹھوپاری، جھلپ توں لے کے انک تیک۔ سراں گیکی، ملتان، بہاول پور، ڈیرہ غازی خان تے ہندکو، پشاور توں مانسہرہ تیک تے لہندی، راویوں پار شروع ہو کے شمال وچ پوٹھوپارو دے علاقے تیک بولی تے سمجھی جاندی اے۔

ایے طراں رادی تے بیاس دریاواں دے وچکار لے علاقے توں ما جھا آکھیا جاندی اے تے ایس علاقے دی بولی توں ما جھی یا مرکزی پنجابی داتاں دتا گیا اے پنجابی زبان دیاں ایہناں بولیاں یا لجھیاں توں صاف ظاہر ہوندا اے پئی پنجابی زبان دا کھلارتے پسار کیڈا اوڈا اے تے پنجابی زبان دیاں سرحداں کھوں تیک پھیلیاں ہو یاں نیں۔

ڈاکٹر مہر عبدالحق

ڈاکٹر مہر عبدالحق پہلی جون 1915ء نوں ایے ضلع مظفرگڑھ وچ پیدا ہوئے۔ 1950ء وچ پنجاب یونیورسٹی توں ایم اے اردو کیتیا تے 1957ء وچ پی اچ ڈی دی ڈگری لئی۔ اوہناں علامہ اقبال رحمۃ اللہ علیہ مولوی محمد شفیق تے سید عطاء اللہ شاہ بخاری رحمۃ اللہ علیہ ورگے عالمان کو لوں قیض حاصل کیتا۔ درس و تدریس نوں پیشہ بنایا۔ قصیدہ بردہ تے قرآن مجید دا سراں گیکی وچ ترجمہ کیتا۔ خواجہ فرید رحمۃ اللہ علیہ دیاں کافیاں دادیوں ان مرتب کیتا۔ پنجاب دی تاریخ تے تہذیبی زندگی بارے ڈیکھا مطالعہ رکھنے سے صوفیاء کرام بارے آپ دے لکھنے کے مضمون بہت سلا ہے گئے۔ زبان وچ روانی تے بیان وچ علمیت جھلکدی اے۔ 1995ء وچ اللہ توں پیارے ہو گئے۔

حضرت بہاۃ الدین زکریا رحمۃ اللہ علیہ ملتانی

آپ 566 ہجری وچ رمضان شریف دی 27 تاریخ نوں جمع دے دن لیتے دے علاقے کروڑ وچ پیدا ہوئے۔ بعض کتاباں وچ آپ دے جنم دا سال 560 ہجری تے 542 ہجری لکھیا ہویا اے۔ آپ دے والد حضرت شیخ وجیہہ الدین رحمۃ اللہ علیہ جیشترے شیخ محمد غوث دے نال وی مشہور سن بڑے اپچے درجے دے بزرگ سن۔ اوہناں توں شہراں تے ملکاں وچ پھرن تے سیریاحت کرن دا بڑا شوق ہی۔ حضرت زکریا رحمۃ اللہ علیہ دی والدہ داتاں فاطمہ تے اودھ حضرت شیخ حامد الدین رحمۃ اللہ علیہ ہوراں دی دھی سن۔ شیخ حامد الدین ہوراں توں شیخ عیسیٰ شمس الدین رحمۃ اللہ علیہ وی کہندے سن۔ کوٹ کروڑ دا شہر ایہناں دے نال پچھے کروڑ لال عیسین رحمۃ اللہ علیہ کھلاندا اے۔ اتنے ہر سال بھادوں دی چودھویں توں بڑا بھاری میلا گلدا اے تے حضرت لال عیسین رحمۃ اللہ علیہ داعر مٹایا جاندی اے۔

حضرت زکریا رحمۃ اللہ علیہ دی عمر اجھے ست (7) سال وی نہیں ہوئی ہی کہ آپ نے ستاں قمریاں نال قرآن کریم حفظ کر لیا تے آپ دا دل روشن ہو گیا۔ آپ باراں (12) سال دے سن تے یتیم ہو گئے۔ آپ دے چاچے حضرت شیخ احمد غوث رحمۃ اللہ علیہ ہوراں نے آپ توں فضیلت دی گپ بہضی تے باپ دی گتدی تے بھاگتا گھجھچ تک آپ ملتان تے آس پاس دے عالم فاضل لوکاں توں علم حاصل کر دے رہے۔ کہندے سن کے آپ نے سماڑھے چارسو سا تاداں توں علم حاصل کیتا پر علم دی بیاس استھنے کتھے بھجنی ہی۔ آپ ملتان چھڈ کے خراسان چلے گئے تے اوتحے ست (7) سال رہ کے خاہری تے باطنی علاں دیاں چشمیاں توں رنج رنج کے اپنی بیاس بھانندے رہے۔ آپ دی علمی قابلیت دا اندازہ ایتھوں گلدا اے کہ خراسان جان توں پہلاں آپ نے بچپنے وچ دو اجھیاں کتاباں لکھیاں جیہیز یاں آج وی بڑیاں اچیاں

کتابیں غیاں جاندیاں نیں تے ساؤے اسلامی درسائیں وچ پڑھائیں جاندیاں نیں۔ اک کتاب داناں ”صرف بہائی“ تے دو جی داناں ”کنز العجاد“ اے۔ پہلی عربی زبان پڑھن لئی گرامر دی کتاب اے تے دو جی فنڈے مسائل اے تکھی گئی اے۔

خراسان دے بعد آپ بخارا چلے گئے۔ اوہوں پھر انے پھر انے تے تھاں تھاں دے عالمائیوں فیض حاصل کر دے مدینہ شریف اپڑ گئے۔ اسکے پیش (5) سال گزار کے بیت المقدس ول ٹرپے تے سارے غیاں دے مزاراں دی زیارت کر دے کر انے اخیر بغداد شریف پہنچ گئے۔ اسکے جناب حضرت شیخ الشیوخ مولانا شہاب الدین سہروردی دا بڑا چڑھائی۔ آپ حضرت شیخ دی بارگاہ وچ حاضر ہو کے اوہنائیں دے مرید ہو گئے تے صرف انھارہ (18) دنیا وچ کمال نوں پہنچ گئے۔

شیخ شہاب الدین ہوراں دے سینکڑوں مرید تے روحانی پھیلے سن۔ اوہنائیں نے جدوں ویکھیا کہ باہر توں آیا ہو یا اک شخص دنیا دنیا وچ مرشد دے نیڑے تے اگیرے ہوندا جاندیاے تے اوہنائیں حسد کر کے حضرت شیخ دے اگے فریاد کیتی۔ حضرت شیخ مکرائے تے آکھن گئے۔ ”ئسیں سارے اک اک کبوتر پھر کے لے جاؤ تے اجنبی تھاں تے ذبح کر لیا وچ تھاںوں ذبح کر دیاں کوئی ویکھا نہ ہو دے۔“ اوہ چلے گئے تے اپنے گھر ایں وچ کوٹھیاں دے اندر لگ چھپ کے کبوتر ایں نوں ذبح کر کے لے آئے۔ حضرت زکریا رحمۃ اللہ علیہ ہوری اپنا کبوتر جیوندا ای لے کے آگئے۔ شیخ نے وجد پوچھی تے آپ نے فرمایا: ”مینوں ایسی دھرتی تے کوئی وی اجنبی تھاں نظر نہیں آئی جیہڑی مولا پاک دے وجود توں خالی ہو دے۔ میں کبوتر کتھے ذبح کردا۔“ حضرت شیخ نے فرمایا: اچھا ہن تیسیں میست وچ وچھاں لئی گھاہ پٹ لیا و۔“ سارے مرید ہرا ہرا تازہ ملکڑا گھاہ پٹ کے لیاے تے حضرت زکریا رحمۃ اللہ علیہ ہوراں دے سرتے سڑے گھاہ دی جھنھی ویکھ کے ہس پے۔ حضرت زکریا رحمۃ اللہ علیہ ہوراں مرشد دے اگے عرض کیتی کہ ”میں جنھے وی گیا ہرا تے تازہ گھاہ اللہ پاک دے ذکر وچ مشغول ہی تے ایہہ سکا گھاہ مینوں تسبیح توں فارغ نظر آیا تے میں ایہوں لے آیاں کہ میست وچ لوکاں دے سجدیاں لئی ٹھیک اے۔“ حضرت شیخ نے مرید ایں نوں آکھیا: ”تھاڑا اچھیکو لا درجہ۔ ایسی دانہ ہلا درجہ اے تے ایہہ تھاںوں سینکڑیاں میزلاں اگانہ دو دھنکیا اے، ٹسیں حسد نہ کرو۔“

بغداد توں خلافت حاصل کر کے آپ 604 ہجری وچ ملتان ول واپس ٹرپے۔ اوس وقت آپ دی عمر جوانی دی ہی تے طبیعت وچ جوش، ولولتے نا لے حوصلہ دی ہی۔ آپ دے ملتان وچ آون تے اسکے وسیع دا ارادہ رکھن دی خبر ملتان دے عالمائیں تے پیراں فقیر ایں نوں پہنچی تے بڑے گھبرائے تے حسد کرن گئے۔ اوہنائیں نے آپ نوں اک پیالہ دوڑھ دا بھریا ہو یا بھجیا، جیبیدا مطلب ایہہ تی پئی اسکے ملتان پہلے ای پیراں توں پڑاے، ٹسیں کے ہور شہر چڑھا۔ آپ پیالہ ویکھ کے مکرائے تے پیالے وچ گلاب دے پھل دیاں پیتاں پا دیتاں جیہڑیاں دوڑھتے اتے ای تر ان لگ پہیاں ایسی دامطلب ایہہ تی پئی جس طراں دوڑھ دے پیالے وچ پھل دی پئی سا سکدی اے ایسے طراں میں دی تھاڑے وچ پیارہوں گا تے تھاںوں ذرا اوی تکلیف نہ دیاں گا۔ نا لے ایہہ وی اشارہ تی کہ اسیں گلاب دی خوشبو ورگیاں نور دیاں لپٹاں ہر پاسے کھلا رہیاں نیں تے ٹسیں آپے ای ساؤی خوشبو نال مست ہو جاؤ گے۔

ملتان اوہنائیں دنیا وچ قرامطیہ فرقے دا زوری تے شہر دے لوکاں توں علاوہ پئڈاں وچ وی قرامطیہ مذہب پھیلدا جاندی ای۔

حضرت زکریا رحمۃ اللہ علیہ نے لوکاں نوں وعظ تھیجت نال ایس براہی توں بچالیا سچ اسلام دی راہ دوں مورڈتا۔ آپ دا چڑھا ہندستاد وچ ہون گل پیاتے آپ دے مریداں دی اک اجنبی جماعت بن گئی جیہنائی داعمل تے قول اک سی۔ آپ نے اپنے مریداں توں سندھ تھیج کر ان ول دورے کر کے تبلیغ کر دیاں ایس طراں لکھاں گمراہ انسان ناں تیکر اسلام پہنچا دتا۔ آپ دیاں تجھ ٹولیاں کشمیر تے دتی ول ٹر

پہیاں تے مجھے افغانی قبیلیاں ول چلیاں گئیاں، ایس طراں سارے ملک وچ اسلام دا چرچا ہوں لگ پیا۔

آپ دی خدمت وچ وڈے وڈے سردار، نواب تے بادشاہ حاضر ہوندے سن تے ہدایت دے نورتال اپنے دل دی ہمیر کو خضری وچ چانس کر دے سن۔ کافر نویاں دی صورت وچ آؤندے سن تے آپ دے مبارک ہتھ تے بیت کر کے لا إله إلا الله وادرو تے ”دِم بہاؤ لحق“، دافرہ مار دے لگ جاندے سن۔ آپ دے قدم نال ملتان دی حالت بالکل بدل گئی۔ ہر پاسے میتیاں، خانقاہوں تے لئگر خانے بن گئے تے آک بوجت وڈا مدرس ملتان وچ قائم ہو گیا۔ جیہڑا سارے ہندوستان لئی مرکزی اسلامی یونیورسٹی دا کم ویدا اسی۔ ایس مدرسے وچ دین تے دنیا دے سارے علم پڑھائے جاندے سن، معمولات تے منقولات دی تعلیم دتی جاندی ہی، حضرت زکریا رحمۃ اللہ علیہ ایس سچھتوں وڈی یونیورسٹی دے کارمختار تے طالباں دے پیرتے مرشد سن۔ طالباں دی گئتی ہزاراں تک پہنچ گئی ہی، کیوں جے اس تھے تعلیم مفت دتی جاندی ہی۔ کھان پین تے رہن کہن و انتظام وی مدرسے ولوں ہوندا ہی۔ کتاباں تے لکھن پڑھن دے سامان دا خرچ وی نہیں ہی یا جاندا۔ علم پڑھن والے ہندوستان توں علاوہ چین، ترکستان، مصر، بغداد، عراق تے عرب توں وی اس تھے پہنچ دے سن تے عالماء و چوں حضرت خواجہ غریب نواز رحمۃ اللہ علیہ، حضرت قطب الاطیاب قاضی حمید الدین ناگوری رحمۃ اللہ علیہ، حضرت جلال الدین تبریزی رحمۃ اللہ علیہ تے بابا فرید الدین گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ ورگے تے باکمال صوفی اس تھے آؤندے جاندے رہندے سن۔

ہندوستان وچ صوفیاں دا سہروردی سلسلہ حضرت بہاؤ الدین زکریا رحمۃ اللہ علیہ توں شروع ہوندا ہے۔ 666 ہجری دے صفر دے میئے دی ستویں تاریخ نوں ظہر دی نہماز دے بعد آپ دے وڈے صاحبزادے شیخ صدر الدین عارف خلوت خانے دے بوجے اگے کھلوتے سن کہ اک سفید پوش شخص نے سلام کیتا تے اک محبر بند لقاو دے کے آکھیا کہ ایہہ خط حضرت بہاؤ الدین زکریا رحمۃ اللہ علیہ دی خدمت وچ پیش کر دیو، حضرت زکریا رحمۃ اللہ علیہ یاداں دی وچ مشغول سن، فارغ ہوئے تال صدر الدین عارف ہو راں نے اوہ خط پیش کر دیتا۔ حضرت نے خط کھول کے پڑھیا تے اللہ ہو دافرہ مار کے اللہ توں پیارے ہو گئے۔ مکان دے ہر کوئی توں اواز آئی۔

”دوست بدوست رسید“ دوست اپنے دوست نال مل گیا۔ وصال دے وقت آپ دی عمر سو سال ہی۔ آپ دا مزار ملتان دے پرانے قلعے تے بھتوں اپنی قہاں تے اے تے آج وی لکھاں مریداں دی زیارت گاہ بنیا ہو یا۔

ڈاکٹر محمد باقر قیصل آبادے نیڑے اک پنڈ وچ 14 اپریل 1910ء توں ملک حکیم دین ہوراں دے گھر پیدا ہوئے۔ گورنمنٹ ہائی سکول گوجرانوالہ توں 1925ء توں میسٹر، گورنمنٹ کالج گجرات توں ائمڑ میڈیسٹ، اس ای کالج بھاو پور توں بی اے تے اوری ایشٹل کالج لاہور توں ایم اے فارسی 1953ء وچ کیجا۔ انگلستان توں پی اچ ڈی دی ڈگری لئی تے پچھار ہو گئے۔ فیر اوری ایشٹل کالج وچ پہلاں پروفیسر تے بعد وچ پرنسپل ہو گئے۔

اوہناں پنجابی تھی کہایاں دی چھان پھٹک کر کے دوجیاں زباناں وچ ترجمہ کر کے غیر پنجابی لوکاں تک اپڑایا۔ آپ 27 اپریل 1993ء توں اپنے اللہ نوں جا ملے۔

”پاکستان بن گیا“ آپ دے ناول ”ہٹھ“ وچوں اقتباس اے۔ اس دامر کزی کردار باڈا احمد مجید عرف احمد اے۔ دی وچ افسری۔ جدول فسادات وچ اوہدے یوئی بچے غیر مسلمان نے قتل کر دتے، تے اوہ مسلماناں دے کیپ لال قلعے گیا تے فیر گڈی رائیں پاکستان اپڑیا۔

پاکستان بن گیا اے

قلعے وچ احمد گھج دن مدھوشان وانگوں پھردار ہیا۔ اوہنوں انج معلوم ہند اسی جویں اوہدا ماغ ہل گیا۔ بعض لوک تے اوہنوں بچ جمع پاگل سمجھ دے سن۔ اوہ بنے کھانا پینا تے اپنا آپ سنبھالنا چھڈ دتا۔ کوئی جانو اوہنوں پھر کے زبردستی وال چوں کھواد یند۔ پر اج توں اسیں گل دی پرداہ نہیں سی۔ اوہدے کپڑے پہلاں میلے ہوئے فیر پاشن لگ چکے۔ جیہناں لوکاں کوں پیسے ہے سن اوہ تے ٹکٹ لے کے جہاز رائیں لاہور تے کرایا جان لگ چکے۔ پر اج کوں تے ہن گھج وی نہیں سی۔ اوہ اپنا تبر کھما کے تے بھج گھج لئوا کے شم بے ہوشی دی حالت وچ قلعے وچ آؤڑیا سی۔ اوہنوں ہن تاگھ وی کوئی نہیں سی کہ اوہدا گھج بن دا لے کریں۔ اوہ نئے ہوئے پھر پا کے سارا دن قلعے وچ پھردا رہندا۔ نا اورہ راشن لین جاندا شکے کو لوں کوئی ہور شے منکدا۔ اوہدے جانو کدی کدی اوہدے نال ہمدردی کر دے ہوئے آکھدے:

”احمد مجید صاحب سینیں اپناراشن تے لے لیا کرو۔“

تے اوہ گھج سوچ کے جواب دیندا۔

”کاہرے لئی؟“

”اپنے کھان فینن لئی۔“

”جنہوں بھکھ ای نہ لگے اوہنے کی کھانا پینا اے۔“

”وہ خربندہ بشرائے نا، بھکھ لگ ای پیندی اے۔“

”پاکیں میری بھکھ کھئے ٹرگئی اے۔ میتوں تے بھکھ نہیں لگدی۔“

ایہہ کے احما اگانہ لگ جانداتے لوک گلاؤ کر دے۔

”جیہد اؤھڈ کھاں نال بھریا ہو دے اوہنوں کیہ بھکھ لگنی اے۔“

”احمادا تے اپنی لاش نوں چکی پھردا اے۔ ویکھوںک کے تیلا ہو گیا اے کوئی دم دامہن اے۔“

”پر بے بڑی ہٹھ والا۔ جمال اے جے کے نوں اپنا دکھ دی جائے یا کے کولوں ہدر دی منگ۔ اپنے آپ تے ای سمجھ جردا اے۔ بندہ کیہڑے کیہڑے غم و کیھے کے وی جیوندا رہندا اے۔“

”بھائی مرناتے اپنی آئی نال ای ہوندا اے، پر ایہہ وی کیہڑا جیوندیاں وچوں اے، لاش اے بس لاش۔“

کدی کدی اچے نے کند کمی ہوندی تے لوک اوہدیاں گلاں کر دے رہندا۔ اوہ چپ چاپ ایہہ بھکھمن کے جھوپی پالیہدا تے کے ڈھکھی سوچ دیج ڈیارہندا۔ اوہنے حیاتی گذارن ائی بڑا ای وڈا جگرا بنا یا سی۔ پر، ان تے گل سروں لفگھنی سی۔ اوہنوں کدی کدی انج جا پدا جویں حالات اوہدے وڈے جگرے نوں چبا کے کچر کچر کھانے نیں تے اوہدی جگروالی جگہ ای خالی ہو گئی اے۔

فیر اوہ سوچیں پے جانداتے اپنے آپ نوں آکھدا:

”احمیا!“

ٹوں نہ تے پاگل ہو سکیوں نہ مر سکیوں۔ تے فیر صبرتے حوصلے سوا ہو رکھوں اکم کر سکناں ایں؟ ویکھو مولا دے رنگ۔ توں پاکستان

بنان لئی اینے سال تر فدار ہیوں۔ پاکستان بن وی گیا تے تیری ترفات وچ فرق نہیں۔ پتا نہیں مولانے اگوں کیدر گنگ دکھانے نیں۔“

اوہ ایہہ گلاں سوچ ای رہیا سی کہ اعلان ہو یا کہ جیہڑے لوگ گذی را ہیں پاکستان جانا چاہندا نیں، اوہ اپنے نال لکھا دین۔ کے

نے اچے داہاں وی دفتر وچ جا کے لکھا دتتے دو جے ای دن اچے نوں لا ہور جان والی گذی وچ بخادتا گیا۔

گذی وچ اینی بھیڑی کے اچے نوں لوکاں دھکدیاں ڈیتے وچوں باہر کڈھ دتا۔ نفوسی پکی ہوئی سی۔ جدوں گذی نکوںک بھر گئی تے لا ہور جلن لئی تیار ہوئی کے نے اچے نوں گھیٹ کے گذی دی چھت تے بھا دتا۔ او تھے ہور وی کئی سو آدمی پیٹھے ہوئے سن۔ احماک نویکلی جگد کیکے او تھے لیٹ گیا۔

شام دے نیزے گذی امر تراپیڈی تے گذی تے حمل ہو گیا۔ میرے وچ ہندوو ان تے سکھاں نے گذی دے اندر پیٹھپاں ہو یاں مسافراں نوں لٹھاتے مارنا شروع کر دتا۔ ہاہا کارپی تے احنا اٹھ کے بہر گیا۔ اوہنے چھت توں یٹھاں اترن دی کوشش وی کمی پر اوہنوں کوئی راہ نہ لھیا۔ اوہ تھوڑا جیپا ای چلیا سی کہ دوسرے مسافراں اوہنوں گھیٹ کے اپنے کوں لٹا پایا۔ تے آکھن گئے۔

”شدایا کتھے چلیا ایں؟ یٹھاں تے وڈھدے تکدے پچ نیں۔ توں اتنے ای چپ کر کے بیٹھا رہ۔“

”کون کہنیوں وڈھدالکد اپیا اے؟“

”ہندو تے سکھ مسلمانوں نوں وڈھدے پچ نیں۔“

اچے نوں اپنی سوانی تے بچ خون وچ تر دے ہوئے یاد آگئے۔ اوہا دل کیجا کر میں گذی دی چھت توں یٹھاں لہہ کے سارے

ہندو آں تے سکھاں دیاں سوانیاں تے پچیاں نوں خون وچ ڈوب دیاں۔ پر نال ای اوہنوں خیال آگیا۔

اوہ خورے کوں ہندو تے سکھن جیہڑے میرے ٹپر نوں اہو وچ نہوا گئے سن۔

اتنے تے شاید اوہناں وچوں کوئی وی نیں، میں نوں تے بھیش ایہوا دیا گیا اے پی انصاف کرنا چاہی دا اے۔ تے ایہہ کا ہدالنصاف ہو یا جے بارن والے تے رہ جان تے میں اتنے امر تراپیڈ وچ دو جیاں نوں مارن الگ پواں۔ فیر اک ہور اوکھت وی سی۔ اوہدے کوں ہے ای

کیمہ چیزی جیہدے نال اوہ کے نوں مار سکدا۔

ایہہ سوچ سوچ کے اوہ فیر چھت تے لٹا پے گیا۔ ہو روک سہے ہوئے چپ سن اجے نوں اوہ دیاں سوچاں نے چپ کرایا ہوا ہی۔ گذی امر تر ساری رات کھلوتی رہی۔ پتا نہیں کیہ وجدی؟ پہلے پہلے اجے نوں زخمیاں دیاں چیزیاں تے کوکاں سنائی دیندیاں رہیاں۔ فیر ہو لے ہو لے یہوشی یا موت نے سبھ دے گلے گھٹ دتے۔ احنا سونا چاہندا سی پر اج دی رات نیند رکھرے نس گئی ہوئی ہی۔ اوہ سوچن لگ پیا۔ پتا نہیں گذی پاکستان کدوں آپڑے گی؟ آپڑے گی وی یاں نہیں؟ اوہنے نال دے ساتھی کو لوں پچھھیا۔

”ایہہ گذی پاکستان کدوں آپڑی گی؟“
ساتھی نے کہیا۔

”جدوں اللہ ہچائے گا۔“

پتا نہیں اجے نوں ایہہ خیال کیوں آیا؟

ایہہ شیطانی کم اے، جدوں خلقت دے دل و چوں اللہ دا ترس مک جائے اوہ دوں شیطان دی چڑھ مچدی اے۔ اوہ فیر فرست بن کے لوکاں دے دلاب وچ وڈ جاندا اے۔ کدی اوہ مسلماناں کو لوں ہندو آں سکھاں دے گلے کٹواندا اے تے کدی ہندو آں سکھاں کو لوں مسلماناں دیاں جڑاں پٹاندا اے۔ تے کدی اوہ مسلماناں کو لوں مسلماناں نوں ای مردا شروع کر دیندا اے۔ شیطان دیاں عجیب عجیب کھیڈاں نہیں۔ اللہ دی کھیڈ سمجھ مغلوق توں صاف نظر آؤندی اے۔ شیطان دی کھیڈ نوں اج تک کوئی نہیں سمجھ سکیا۔

بندیا تیر ادیل مومن اے۔ ایسے نی توں اپنا بیال بچ گھا کے وی کے ہندو سکھ دے بال نوں انگلی نہیں لانا چاہندا۔

پاکستان وچ تے ایس سارے ای مومن ہوواں گے، او تھے تے کوئی کے نوں آزار نہیں پہنچائے گا۔

اوہ دے اندر لا احنا زور لا کے کہنا چاہندا سی۔

پاکستان دا مطلب کیا؟

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

پر ایہہ لفظ اوہ دے نمھاں تے آکے سک جاندے سن۔ گذی ہن چل پی ہی۔ تے ہوئی ہوئی امر تر دے سیشیں توں باہر نکل آئی ہی۔ گذی راہ وچ رک رک کے ہمیرے موٹہ لہو را پڑ گئی۔

سیشیں تے بڑا ہمیرا ہی۔ مسافر چھتاں توں یہ مھاں اُترن لگ پئے۔ احنا وی اُمک چھت توں یہ مھاں اُتر آیا۔ اوہ پاکستان اپڑ گیا سی۔ اوہ دا یڑا دل کردا ہی کہ اوہ نہرہ مارے:

پاکستان زندہ باد

پر فیر ایہہ لفظ وی اوہ دے نمھاں اتے آکے ایوں سک گئے جویں راتیں لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ دے لفظ اوہ دے گلے وچ پھس گئے سن۔ ذبیاں دے اگوں لگدا ہو یا پلیٹ فارم تے ٹرن لگ پیا۔ ذبیاں وچوں یو ہیاں تک خون ویہندا پیا ہی۔ لوک مردیاں تے زخمیاں

نوں ڈیاں وچوں کلہدے چھپنے سے صرف چھت والے مسافر ای بچنے۔ باقی رخی ہو گئے سن یا قتل۔ احتجز فارم دے سرے تک اپڑ گیا۔ اوہ نوں کوئی پتا نہیں سی ہن اوبنے کتھے جانا اے۔

پلیٹ فارم دے سرے کے جان تال اوہ نوں اونچ جایا جویں اور زندگی دی اک نویں منزل تے اپڑ گیا اے۔ پر ایس منزل تے تھہر دی وی کوئی جگہ نہیں تی اورہ جیران ہو کے پلیٹ فارم دے سرے تے کھلو گیا۔

آواگت کے نے آکھیا!

”مسٹر احمد مجید ایسا آپ ہیں؟ بھتی یہ کیا حالت بنا کھی ہے؟ اور یہاں کیا کر رہے ہو؟“

احمی دے ساتھے احمد دے ہائی سکول دا اک جماعتی کھلواتا ہو یا سی۔ احمد نے اوہ دنایاں یاد کرن دی کوشش کیتھی پر چیتے نے اوہ دنایاں دیتا۔ اورہ جیران ہو کے اوہ دے ول ویکھد ایسا ای۔ جماعتی نوں سمجھا آگئی پئی احمد نے اوہ نوں پہچان تے لیا اے پر اوہ دنایاں یاد نہیں پیا آؤندیا۔ جماعتی نے آکھیا!

”مجید صاحب میں رفیع ہوں۔ جو نو دسیں دسویں میں آپ کے ساتھ تھا میں پارٹیشن سے پہلے بھتی میں تھا۔ اب بال پچوں سمیت یہاں آگئیا ہوں۔ میرے خرمنے فسادات کے دوران ہی بھتی یہاں بلا تھا۔ انہوں نے ایک خالی کوٹھی مجھے لاد دی ہے۔ میں بھتی میں جہاڑوں کی ایک کمپنی میں ہیڈلر کر تھا۔ یہاں انہوں نے بھتی راشنگ کنٹرولر لگواد یا ہے۔ پاکستان بن گیا ہے ہم بڑے مزے میں ہیں۔ اللہ نے بڑی مہربانی کی ہے۔ اب بتاؤ یہاں کیا کر رہے ہو؟“

احمی بڑی دیر تک رفیع ول ویکھد ارہیا۔ پاکستان بن گیا اے۔ ایہہ لوک بڑے مزے وچ نیں۔ اللہ نے بڑی مہربانی کیتھی اے۔ اورہ سوچیں پے گلیا۔

پر ایہہ ساریاں گھوکاں شاید اوہ دے لئی تھیک نہیں سن۔ اوہ دنایاں اکھیاں پچھلے پاسیوں دور کدھرے دلی دیاں سڑکاں تے لال نشان لگی ہوئی کوٹھی نوں پہیاں ویکھد یاں سن۔ جیمیدے وچ اک بے گناہ عورت تے دو مقصوم بال خون وچ ٹرندے چھے کن۔ فیر رات دے ہمیرے وچ یہاں بے کسماں دیاں لاشاں نوں ٹویاں وچ سوچ دیتا تے فیر قلعہ دا کورولہ۔ پھول تے دال لین لئی لوک ہر روز تھماں وچ ٹھوٹھے پھر کے نکل دے۔ بعضیاں دے ٹھوٹھیاں وچ کجھ پے جاندا بعضی خالی ٹھوٹھے وایس لیا کے نیلے اسماں ول ویکھدے رہندا۔ احتجز جیران ہو کے ویکھد رہندا تے قلعے دی اچی نیویں زمین تے اپنی جیوندی لاش نوں گھسیید اپھردا۔

رفیع نے یک احمد نوں مونڈھیوں پھر کے جھکا دتا۔

”دوسٹ بولتے کیوں نہیں؟“

احمی نے ملکوڑا لیا تے کہن اگا۔

”میں ایسی گلڈی توں اتریا پا۔“

رفیع نوں جدوں احمدے دا حال پتا گاتے اوہ اوہ نوں اپنی موڑ وچ بہا کے اپنے گھر لے گیا۔ رفیع کوں چوداں (14) کمیراں دی اک وڈی ساری کوٹھی سی۔ اوہنے احمدے نوں اک کمرہ دے دیتا تے احمدے کے دفتر میکھیا کے میں تیرے لئی کم لمحنا ہاں۔

رفیع شام نوں دفتر ویں والیں آیا تے اوہنے فیر اصرار کیتا کہ احمد پاٹے ہوئے کپڑے لاء کے اوہ دے کپڑے پاؤے پر احمد کے طراں

اوه بار بار بے تاب ہو کے پچھدا۔
 ”میرے لئے کوئی کم بجا ہے کہ نہیں؟“
 رفیع آکھیا۔

”یار کیہڑی گل اے، کمل ای جائے گا۔ توں حالی اتنھے آرام کرتے سرت مھیک کر ٹوں دلی وچ افسر سیں۔ اتنھے ہور وی وڈا افسر ہو جائیں گا۔ گھبرا نہیں چاہیدا۔ دفتر اس دام عاملہ اے۔ نوکری دے کاغذ دفتر اس وچوں کلڈھان وچ وی بہت وقت لگدا اے۔۔۔۔۔“

اشفاق احمد 22 اگست 1925ء نوں مکتبہ ضلع فیروز پور وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والدہ اکثر محمد خال ویز نری ڈاکٹر سن۔ آپ نے مذہلی تعلیم کھترے فیروز پور وچ حاصل کیتی۔ 1947ء وچ پاکستان آئے تے 1950ء وچ گورنمنٹ کالج لاہور توں ایم اے اردو دا امتحان پاس کیتا۔ فیر دیال سنگھ کالج لاہور وچ پیچھا رہو گئے۔ 1953ء وچ روم یونیورسٹی (ائلی) وچ اردو دے پروفسر بن گئے۔ مجھ چریدی یوروم توں پروگرام وی پیش کر دے رہے ہیں۔

پاکستان پر تے تے ہفت روزہ ”لیل و نہار“ دے ایڈیٹر بن گئے تے اپنا اک رسالہ ”داستان گو“ وی جاری کیتا۔ مجھ عرصہ مرکزی اردو سائنس بورڈے ڈائریکٹر ہے۔ آپ نے فریڈ یوتے میلی ویژن لئی ان گنت ڈرائیورسے لکھے۔ لاہور یونیورسٹی توں آپ دا اک طویل تے دلچسپ پروگرام ”تلقین شاہ“ دے نال چل دار ہیا آپ دے پنجابی ڈرامیاں دا مجموعہ ”ناہلی تھلے“، چھپ چکیا اے۔ آپ دے ڈرامیاں وچ معاشرتی تے سماجی قدر اس دی ترجیح دے نال نال، بسا مزاح مٹھیاں مٹھیاں مکوراں تے مت دیاں گلاؤں وی ہوندیاں نہیں۔ آپ سادہ، عام فہم تے من وچ چھینی والی زبان دی ورتوں دے نال نال پنڈوں دے آن پڑھ طبیتے دی بولی نال ڈرائیورسے وچ مزاح پیدا کر دے سن۔ ڈرامیاں دا اک ہور مجموعہ ”اپے برج لاہور دے“ وی شائع ہو چکیا اے۔ 7 ستمبر 2004ء نوں اپنے اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

ناہلی تھلے

کردار:

گاگو:	اک نوجوان
پھتو:	سادہ لوح نوجوان

گاگو: زمین تے ناہلی دا ل قدرے نال بیک الی بیٹھا اے۔ اوہ سرچک کے ناہلی ول وکھدا اے تے مسکرا ڈندا اے۔ ڈولو گا ڈندا اے۔

دولو: جیناں توں دتا غسل فرشتیاں پڑھ شرط ثوابی
ببر دیندے رب دے واسطے خود تھیندے غازی
مکوراں پایاں کپڑے پوشاک گلابی
اوہناں جا کے پائی بہشت وچ شہادت شادی
اوہ جا حضور رسول دے ہوئے معراجی

(ڈولو چپ ہو جاند اے)

پھتو: واہ میں واہ۔ نہیں رسیاں تیریاں۔ کدھر نہیں تیریاں بکریاں؟

ڈولو: ایہد کدھرے چردیاں پھر دیاں نیں۔ پر ہن ایہناں بکریاں وچ دل نہیں لگدا میرا۔

گاگو: بلے ہن جنما تیرا ای اے۔

ڈولو: (گاؤند اے):

اول دلی تراہ کر اپنی بسانی
پھیر لئی چوہناں انگ خوش کر لائی
پھیر لئی غوریاں کوئی مدت وسانی
پھیر لئی پٹھاناں گھر چوتھے آئی
پھیر لئی پختیاں گھٹ مار گھٹائی
ہن واری میری دلی پھریں موہبہ لکائی

(ڈولو گیت گاؤند۔ لاخی ٹیک دا گاہنہ نوں ودھ جاند اے)

پھتو: بڑے حوصلے آلبندہ اے، ہے کہ نہیں گاگو؟

گاگو: اونے ایس پنڈوچ سارے ای حوصلے آلے بندے نیں۔

پھتو: آخ و ملے دی نماج تے کو ملے دیاں گکراں۔

ہن کوئی ویلارہ گیا اے بے حوصلہ ہون دا۔

میں کہیا گاگو..... تیری داج نوں کیہہ ہو گیا اے یار؟

گاگو: کیوں؟

پھتو: اونے ایہہ تاس سدھی جیھی ہو گئی اے ساڑے ورگی۔ پہلاں جدول توں بولدا ای تے ایویں لگدا ای جویں گھڑے وچ کمھی مرجا

صاحباں گاؤندی ہووے۔ ہن تاں ماشاء اللہ تیری واج واداہ ہو گئی اے، تے نالے لم لیٹ جیہا کیہ ہو یا پیا ایں؟

گاگو: ایزوی بس ٹاہلی دے پڑاں تے پیار آندا ای سی۔ تاہیاں باہیاں ہلاہلا کے مینوں کوں بہالیا تے میں بہہ گیا۔ پھیر و نکھدار ہیا۔ و نکھدا

رہیا تے نکھدا ای رہیا۔

پھتو: لے ج۔ میں تے بھل ای گیا ای۔ تیرا تے ناں پتا دے دتا اے چوکی وچ چوہدری نے ہی چتا دناں داساڑے پنڈ داعملی گاگو گپ

جہیاں نے گیب اے تے کوئی او بدی ہر ج مر ج دا جتے دار نہیں۔ تے توں ہن کھوں آگیا ایں؟

گاگو: کدھروں وی نہیں بس استھنے ای سی۔ شہر گیا ای تے شہروں ای باپس آگیا آس۔

پھتو: لے فیر ہن جدول چوہدری نوں پتا لگیا ناہی توں ٹاہلی تھلے ایس تے اوس تیری واداہ گھنپ ٹھنپ اے۔

گاگو: پھیر کیہ ہو یا جو اوس گھنپ ٹھنپ چھڈی۔ اپنا چوہدری جو ہو یا ساڑا وڈ وڈیرا۔ پر توں چوہدری نوں کدھر بھالدا پھرنا ایں؟

پھتو: میں؟ میں چوہدری نوں بھالنا پھرنا آس؟ تینوں کس دیا اے؟ میرا کیہ کم چوہدری نال؟

گاگو: کم ہو وے یا نہ ہو وے بحال داتے پھر دا ایں۔

پھتو: لے ہے فیرا وہ بول۔ اونے تینوں کسی دستیاے، اینوں خواہ نواہ۔

گاگو: اوے جھلیا، چوہدری نوں تے واجاں مارو توں ای بھردا آیا تے ہن میتھوں ای پچھن ڈیہ پیا ایں پی میتوں کس دستیاے؟

پھتو: چوہدری نوں؟ آہو اوسے نوں تے میں لمحدا پھرنا آں۔ چنگا بندہ ایں میتھوں لکائی جاندا ایں بیکش، کدھر گیاے؟

گاگو: (ہس کے) لے ہے میتوں کیہ پتاے کدھر گیاے۔ اودھر ہو وے گا پیلیاں ول۔

پھتو: پیلیاں ول اودھا کیم؟ اودھ تے پھر زن گیاے جوساں نوں۔

گاگو: جوساں نوں؟ کدھر نیں جھوں؟

پھتو: لے اودھ کوئی میتوں حاگری دے کے جاندے نیں جو میں تینوں دس دیاں تئی کھٹھے نیں۔ جنگلاں بیلیاں وچ لئے پھر دے نیں۔

گاگو: تے توں نال نیں گیا پا گلا؟

پھتو: میں!! میں کویں جاندے چوہدری نال؟ چنگا کم ہوندا اے اودھے تے آپ ٹپیندا اے تے جیہدا اماڑا مولی کم ہوندا اے اودھے تے میتوں بھا جاندا اے۔

گاگو: اوے توں کیہڑے کیس لگیاں ایں؟ ایہدے توں ودھ کے ہو رکیہڑا کم سی بھلا۔

پھتو: میتوں دے گیا سی کھتا بکس تے سکھاں دے ڈبے، ہنی ایہناں دیاں پوٹلیاں بنائی آ۔ آپاں لام تے بھیجیاں نیں اپنے بھرا نوال نوں، جیہڑے اوچے لڑے نیں پئے۔

گاگو: اوے توں ایہنوں باڑا کم سمجھدا ایں جھلیا؟ اوہناں لئی تے جو گش وی ہو وے، جھناں وی ہو وے تھوڑا اے۔ میرے در گے مردود تے کے جو گئیں، تے میں وی دودھ تھوڑا خاندا۔

پھتو: دودھ تھا اوچے فرست تے دخاویں۔ اپنا بھرا کھشی محمد ساڑے سر دی گپتے میتھے دی ٹکلی۔ میں اوے دی چٹھی لے کے تے آیا چوہدری نوں و خان۔ پر کوئی پتائیں دس رہیا۔.....

گاگو: چٹھی؟ اوے چٹھی میرے بھرا کھشی محمد دی چٹھی؟ اوے جمالاں میتوں وی دس کیہہ لکھیاے اوس نے؟

پھتو: چٹھی سنی اے گھشی محمد دی؟ کھڑو جا۔ ٹھہر جا۔ لے توں اس تھے بہہ جا چونترے تے (گاگو چونترے اتے بہہ جاندے)

پھتو: (کھیس پھول کے چٹھی کڈھدا اے) لے گوہ نال نیں تے میرے ول دھیان رکھیں۔

گاگو: توں چالو تے کر میتھوں ہو رکھنیں ہوندا۔

پھتو: (چٹھی پڑھدا اے) جناب میرے بھائی صاحب فتح دین صاحب پھتو گجت کو سلام علیکم ہو۔

گاگو: علیکم السلام۔

پھتو: اوے ایہ تے میتوں سلام لکھیاے، کلے نوں۔ توں خواہ نواہ جواب دئی جانا ایں۔ تھاڑے لوکاں دے سلام تے پھیر آن گے اخیر وچ۔

گاگو: اوے وچوں روکیا نہ کر اوے پھتو۔

پھتو: (چھتی نال) جناب میرے بھائی فتح الدین پھتو گجت صاحب کو السلام علیکم ہو۔

بعد سلام ایکم کے واخہیا ہو کر میں یہاں راضی خوشی ہوں اور آپ کی خیریت خداوند کریم سے نیک مطلوب چاہتا ہوں..... پنڈت سے چل کر میں باپس اپنی یونٹ میں پہنچ گیا ہوں اور صاحب کو رپورٹ بول دی ہے۔ صاحب نے میرے کو دل سے لگا کر تھاپی ویتی ہے اور ہماری پیونٹ کو فرنٹ پر جانے کا آڈر بول دیا ہے۔ ہم نے آور سنتہ ہی یا علی کے تفرے مارے اور اک ڈوبے کے گھوں میں پچھوں کے ہار پائے۔ کل سویرے ہمارا (Move) ہے۔

سب کو درجہ بدرجہ سلام دینا۔ بے بے دی قبرتے جا کے بخمل پانا اور میرا سلام بولنا۔ پنڈت میں کسی قسم کا فکر نہیں ہونا چاہیے۔ ہر آدمی کو اپنے کام پر لگرہنا چاہیے۔ جو جو آدمی جس کار پر لگایا ہو یا ہے اوس میں بڑھ چڑھ کر کام کرنا فرنٹ پر لانے کے برابر ہے۔ میں انشاء اللہ نازی بن کے تختے پا کے سچھرگا رایاں دے کوں آنوں گا۔

گاگو: انشاء اللہ

پھستو: اگے لکھدا اے مئی اتاں ریباں کو کہہ کے میرے کو شکے کی چھتائیں بنا رکھنا نم کے بولے کوئن ڈنگ پانی دیتے رہتا۔ سب بھائیوں کو درجہ بدرجہ سلام اور سب کو بول دینا اپنے اپنے کام پر کھڑے ہو کر جہاد میں حصہ لین۔ ہر شخص کام ایمان داری نگی کے ساتھ کریا ہو یا جنگ چتن میں ہماری بوجہت مدت کرے گا۔ ماسی کو میھنیں بندھیں سلام دے کر بولنا خوشی محمد آڈر پانے پر باپس آگیا ہے۔ ساپاہی کو جب کاش ملتا ہے تو وہ رہ نہیں سکدا۔

جونسا کالا جندر ایں قم کو دے آیا تھا وہ میرے کو شکے کو مار دینا۔ پر انا جندر الاء کے بابے کھیرے کو دے دینا۔

سب کو درجہ بدرجہ سلام۔ بھائی دین محمد دینے اور گاگو کو سلام۔

گاگو: و علیکم السلام۔

پھستو: چو بدری صاحب کو سلام تائے کو بوجہت بوجہت سلام۔ پنڈت کے اک اک بندے کو سلام۔ سب کو بولنا ہمارے ملک کے حق اندر دعا کریں۔

تمہارا سماں بھائی
انس نایک خوشی محمد

گاگو: واهی وادل خوش ہو گیا پھستو۔

پھستو: میں کہیا پھیریا راں داخلیا راں دے تاں۔

گاگو: من گئے آں مئی تیری یاری نوں۔ جیوندے رہوتے موجاں مانو۔

پھستو: لے فیر بن میں چلاں

گاگو: میں کہیا یاراک گل تے دس۔

پھستو: گل؟ فیر اکو ای پچھیں تے نا لے اک گل ہو رائے مئی۔

گاگو: لے ہوں توں آپے اپی بھٹک پیا ایں خواہ مخواہ۔

پھستو: اچھا دس فیر۔

گاگو: گل ایہہ اے ہی توں تاں ایل داناں کو کوئیں جان داتے توں ایہہ چٹھی کوئی پڑھی جاندا پیاں۔

پھتو: ایہہ چٹھی؟ ایہہ میرے یار ٹھٹھی محمد دی اے تے آپے ای بولدی جاندی اے۔ موہوں میں سی میں شی ہوراں کولوں تن واری۔ دس واری میں سوئے تے بہہ کے پکائی جھوٹوں بھلدا ای تاں میں..... جس حرف توں بھل جاندی ای اوہ میں پھیر جا کے پچھ لیندی ای میشی ہوراں کولوں تے بس ویندے ویندے یاد ہو گئی۔

گاگو: نہیں رسیاں تیریاں پھتو ٹھٹھی، نہیں رسیاں تیریاں۔

پھتو: اچھا عملیا۔ توں بیٹھ کے ارمان کر لیں۔ چوہدری نوں دس آنواں ہی ایہہ چٹھی آئی اے۔ تے دھیان رکھیں، مٹتے چوہدری دے اڑے چڑھ جانویں۔

گاگو: نہیں نہیں کھیر سلا اے کش نہیں آہندا چوہدری۔ توں بے پھکر رہ۔

پھتو: لے پھیر سلا مالیکم۔

گاگو: ہلیکم السلام (پھتو چلا جاندی اے)۔ (گاگو ای بدرو اب درو پیکھدا اے)۔

پھتو: (واپس آکے) اوے گاگو۔ گاگو اک گل ہوری یار پچھن وائی..... تے اوہ گل کیسی بھلا؟

گاگو: لے مینوں کیہ پتا اے؟

پھتو: اوہ گل ایہہ سی..... آہو..... بھلا کیہ سی؟ ہاں تھی گل ایہہ اے ہی توں اینے دن گیب کدھر ہیا اوئے؟

گاگو: تینوں دسیا تے سی۔

پھتو: دسیا سی؟ کدوں بھلا؟..... آئئے جیسے دسیا سی ناں؟ آہو دسیا تے سی پھیر، چنگا کوئی گل نہیں آپے یاد آجائے گا۔ اچھا لے فیرت را کھا۔

گاگو: رب را کھا۔

پھتو دے جان مگروں گاگو ای بدرو اوہ درو کیہ کے زمین اتے لتا پے جاندی اے۔

ڈوروں کے دے گاون دی اوہ آوندی اے۔ گاگو او اون دا اے تے مسکراوندیا

اے (چوہدری ہتھوں بندوق پھر کے آوندی اے)۔

چوہدری: اوئے توں کدھروں آگیا ایس بد جاتی؟

گاگو: (آٹھ کے) میں..... چوہدری جی..... میں؟

چوہدری: ہور میں تیرے کے اگلے پسلے نوں پچھناں آں پیا۔ کدھر دفع ہو یا سی اوئے توں؟

گاگو: میں جی ای بدرا ای سی، جی بس

چوہدری: تینوں پانچیں اوئے بے شرما ایس دیلے ملک تے کہی بھیز بی ہوئی اے

تے توں کے نوں دتے پچھے بنا بی کھسک گیا۔ اوئے تینوں شرم نہ آئی؟

ترادل نہ ڈولیا۔ پنڈ توں چحمد دیاں ہو یاں؟

گاگو: میں تا شہر گیا سی۔

چودہ دری: کنے آ کھیا سی شہر جان نوں، کیندھے کو لوں پچھے کے گیا سی توں، اوئے شہر نوں؟ لوکیں تے اپنے اپنے پنڈ دیاں گھٹھاں مجبو طکر کے پیکھن تے میرے پنڈ دے سورے شہر جان منڈو دے پیکھن نوں۔

گاگو: میں منڈو دے پیکھن تے نہیں گیا سی جی۔

چودہ دری: تے فیر کوئی ہور نش پانی کرن گیا ہونا ایں۔

پھتو: (جھستی نال) چودہ دری جی، چودہ دری جی۔ میں تھا نوں بھال دا آیاں۔ جی کھوہ تے نالے پیلیاں وچ۔ بابے وریا مدی ڈھیری تے۔

پر تھاڑی کوئی آگ نہیں ملی۔ میں سی کاٹلی وچ تے تھاڑا اعلنا سی بوجہت جروری۔

چودہ دری: کیوں کھیر تاں ہے؟

پھتو: کھیر چودہ دری جی کھیر اے..... نہیں جی سبھا اللہ دفضل اے۔ کھیراے چارے پاسے تے نالے جی میں تھا نوں بھال دا کھجوراں آلی وستی وی۔ ایہہ میں بھل گیا سی۔ سنا و مگڑے جے؟

چودہ دری: اوئے گل کیہہ اے؟ بھال دا کیوں پھرو اسی؟

پھتو: گل چودہ دری جی..... گل تے کوئی کھاس نہیں بس تباڑے نال کمی اک جروری؟

چودہ دری: اوئے ڈس تاں۔ کیمی جروری؟

پھتو: (سر گھر کے) اوہ میں لیانا آں جی پڑتاں کر کے۔ پہلاں میں فرماں گا گھروں تے سدھا آؤں گا ٹالی تھلے۔ آؤندیاں ہویاں مینوں یاد آئے گاتے اوں دیلے وی.....

گاگو: اوہ چھٹھی آئی اے نیک کھشی محمد وی۔

پھتو: نیک کھشی محمد وی چھٹھی..... مینوں کوئی پتا اے؟ آہو مینوں سب گش پتا اے۔

چودہ دری: اوئے کدوں آئی اوہہ چھٹھی، میرے پتھر دی؟

پھتو: سورے دے گیا سی جی مشی سکول دا تے میں بھی پھر ناں نال۔ کھڑو جاؤ..... کھڑو جاؤ (کھیس پھر ولدا اے) کھوہ تے میں دھوتا سی موئہ تے چھٹھی رکھی ای تے کھڑو یا جے..... کھڑو یا جے۔ میں ہن لیانا بھج کے۔

(جھستی نال بھج جاندا اے)

چودہ دری: گل کرئی میرے نال۔

گاگو: حکم کرو جی۔ جو وی چھٹھو۔

(پھتو فیر آؤندیا اے)

پھتو: چودہ دری جی۔ چودہ دری جی..... اوہ چھٹھی سن اوہ پہلاں میرے کو لوں تے پھیر سیں آپ حرف اٹھا لیا جے۔ میں چک لیانا بھجوہ توں۔

چودہ دری: بس کراوے پھتو بس کر جا، تے پہلاں چھٹھی چک لیا۔ پھیر میرے نال گل کریں۔

پھتو: پہلاں تمیں میرے کولوں سن لو جی تے پھیرا آپ انحالیا جے..... جناب میرے بھائی صاحب فتح الدین پھتو گفت
صاحب کو السلام علیکم ہو۔

بعد سلام لکم کے بعد واصبہا ہو کہ میں یہاں پر راضی خوشی ہوں اور آپ کی خیریت خداوند کریم سے نیک مطلوب چاہتا ہوں۔

چوہدری: اونے پھتو..... اونے پھتو..... رہن دے اونے اسے میلے میں آپے لے آواں گا گھوہ توں..... گل کراوے توں پھگوڑیا۔

توں کدھر لکیا رہیا ایں؟

گاگو: دسیاتے ہے چوہدری جی بھی میں.....

چوہدری: شہر گیا۔ اونے کیوں گیا۔ اونے توں اونتھے سانوں دستے بنائے؟

گاگو: بس جی ایویں ای.....

چوہدری: پھر اونے پھتو ایں بے شرم نوں تے لے جل پنڈوئے۔

پھتو: (اوہ بھی با نہ پھر دا اے) چل ائی ہو جاسدہ ہا۔

گاگو: چلو جی۔

پھتو اونوں ہوئے جیبے کچد اے تے اوہ اگا نہیں ٹردا۔ چوہدری غصے وچ اوہ بھی با نہ پھر کے کچد اے تے آکھدا اے۔

چوہدری: چل دا ایں کئیں سدھا ہو کے۔

گاگو: (پیر محسوس کر کے ہائے کردا اے) ہائے..... ہائے چلنا آس جی چلنا آس۔ میری با نہ تے چھڈ دیو۔

چوہدری: کیہ ہو یا اے تیری با نہ توں وڈیا تا جکا؟

گاگو: کش نہیں جی۔

چوہدری: چل فیر سدھی طراں

گاگو پیر پاروں دو ہرا ہو جاندا اے تے زمین اتے بہہ جاندا اے چوہدری جھک کے اوہ بھی قمیض دا باز و چلدا اے۔

چوہدری: دخال اونے توں پھیسم دی پوٹی بدھی اے اتھے؟ (قمیض دے باز و تھلے پئی پدھی ہوندی اے)

گاگو: میں شہر گیا۔ چوہدری جی۔

چوہدری: میں پچھنا آس ایہہ کیہے؟

گاگو: میرے جیبے پھکھے ننگے اوتے کوں چوہدری جی اپنیاں پچوچاں نوں دین لئی کش دی نہیں سی۔ سارے اپنے تھاں میں گھجنا
گھج کری جاندے سن تے میں نہ رکنڈ ہے اپنی تقدیر نوں روندا سا۔ نہر دی کوٹھی تے جدلوں ریڈوے نے ایہ آکھیا تی اپنے

جو انہی لہو دیو تے میریاں اکھاں اگے چانن آگیا۔ میں اوتھوں اسی پچھلے پیریں ٹرپیا تے شہر آپر گیا۔ ڈاکدار نے
میرے نال بڑا دھرو کیجا اے۔ اک بوگل رت لے کے مینوں انٹھادتا۔ میرے سریرو وچ حالی ہوروی لہواے۔ میں دوہاں
دنیاں دا پنڈ والیاں توں مونہہ لکائی پھرناں آں ہئی گیا وی تے دے کے کیہ آیا۔ اک بوگل.....

چوہدری: (دوسویں ہتھ پھیلا کے) ابھدر آوے۔ ابھدر آمیر یا پھر اگلام محمد۔ میری چھاتی نال لگ جاوے۔ توں ایس پنڈ دا سورما پتھر
ایں..... (ہک نال لائے) مینوں معاف کر دے..... پتھر اوے۔ ایں سارے اسی پھلکیے وچ رہے..... توں تے ایں پنڈ دا شیر پتھر
نکلیا۔

بشير حسین ناظم

بشير حسین ناظم گوجرانوالہ دے محلہ بخت والا وچ 20 اکتوبر 1932ء توں پیدا ہوئے۔ آپ دے والد وہاں میاں غلام حسین کی ناظم ہوراں مذہلی تعلیم شرق پوروچ حاصل کیتی۔ فیر 1953ء وچ میڈرک دامتحان پاس کر کے لا ہو رائے گئے تے کارپوریشن وچ ملازمت اختیار کر لئی۔ مولانا محمد طیف زارتوشی، مولانا بشیر احمد قریشی تے مولانا محمد دین کلیم دی سگت ناظم، ہوراں توں حاصل ہوئی تے اوہناں دی بلاشیری نال آپ نے فلسفی فاضل، بی اے تے ایل ایل بی دے امتحان پاس کیتے۔ 1969ء وچ ایکم اے فارسی کیتی تے ایکم اے پنجابی 1974ء وچ کیتیا۔

آپ اپنے پدر دے نعمت خواں نیں۔ ڈاکٹر علامہ محمد اقبال رحمۃ اللہ علیہ دا کلام ڈب کے پڑھدے نیں۔ پنجابی تے اردو وچ شعر کہہ دے نیں۔ نظر لکھن وچ کمال قدرت حاصل اے۔ آپ دیاں لکھن وچوں ”اویائے ماتان“، ”حکایات، عُنُج بخش رحمۃ اللہ علیہ“، ”ابدی اواز“، مشہور نیں۔ صوفیائے کرام دے احوال تے آثار قدیمہ دامطالعہ آپ دا محبوب مشغله اے تے اوہناں بارے لکھنا آپ دا خاص میدان اے۔ زیان اسان تے سادہ و تدریس نے نیں جیہدے پاروں مضمون دا اثر دوئا ہو جاندا اے۔ ”شاہ عبدالطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ“ اوہناں دے مضموناں وچوں اک وکلی اے۔

شاہ عبدالطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ ستار جویں صدی عیسوی دے اخیر تے اٹھار جویں صدی عیسوی دے مذہ وچ پنجاب دی دھرتی سیاسی طور تے بدھنی تے انتشار دا شکار کی۔ لوک سکون تے دلی اطمینان لعہدے سن، اوں سے وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ تے سید نیٹھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ ورگے وڈے شاعران نے لوکاں نوں آپوں وچ پیار محبت نال بھرا بھرا بن کے رہن دا ورس دیتا تے اللہ دی عبادت ول پریریا، تاں جے اوہناں توں ذہنی سکون تے دلی اطمینان حاصل ہووے۔

اوے دور وچ سندھ دی سر زمین اتے اخلاق، بھائی چارے تے انسانیت دے احترام دا درس عام کرن دی ذمہ داری شاہ عبدالطیف بھٹائی ”انجام دے رہے سن۔ شاہ عبدالطیف بھٹائی“ نہ صرف سندھی زبان دے عظیم صوفی شاعر سن، سگوں اپنے پدر حاصل دے ملکروں دی سن۔

آپ 1690ء وچ مثاری (متعلوی) دے نیڑے اک پنڈ ہالا ہوئی وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد جیب ب رحمۃ اللہ علیہ بڑے پرہیز گارتے بڑے درود مدد انسان سن۔ اوہ بھڑی دے متعلوی سیداں نال تعلق رکھ دے سن تے سندھ دے مشہور شاعر تے صوفی سید عبدالکریم ہوراں دی اولاد وچوں سن۔

شاہ عبدالطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ نے مذہلی تعلیم تے تربیت اپنے والد کو لوں حاصل کیتی۔ اوہناں دی محنت دا ای کچل ہی پنچی شاہ ہوراں دے من وچ اللہ دے عشق دا بونا بڑی بھٹتی پنگر بیات وکھدید یاں ای وکھدید یاں اک سنگھتے رکھ داروپ دھار گیا۔ شاہ عبدالطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ نوں سفر دا بوجت شوقی۔ آپ جوانی وچ اپنے گھروں نکلے تے سندھ دی اک نکر توں لے کے دو جی نکر تیک سفر کر کے اک لمیرے عرصے مگروں اپنے پنڈ پرتے۔

نگھ لکھاریاں نے دس پانی اے پنچی آپ سفر کر دے ہوئے کامل تے قدم حار تیک دی گئے پر ادب دیاں تاریخاں وچ ایس گل دا کوئی پکا پیدا اشیوں نہیں ملدا۔ آپ نے وطن پرست کے ہالا دے نیڑے کر احالا دے ساحل دے اک ٹیلے اتے وسیوں اختیار کر لئی۔

سندھی زبان وچ ٹیلیتوں بحث آکھدے تیں۔ آپ دی تبیت پاروں اوہ ٹیلا بحث شاہ دے تاں نال مشہور ہو گیا۔ حالے آپ بحث شاہ دے تے تعمیری کماں توں دیکھ لئیں ہوئے سن کہ آپ دے والد اللہ گھوں پیارے ہو گئے۔

شاہ عبدالطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ نہ صرف باکمال شاعر تے مفکر سن، سگوں اچے تے چے انسان وی سن۔ آپ دے کلام وچ تحال تحال انسانیت دی بھلائی، انسانیت دی خدمت تے برتری دا حساس اگھروالا اے۔ آپ آکھدے سن پئی انسان اشرف اخلاقوں اے۔ ایس پاروں اوں نوں دنیادی چنگیائی لئی پنچتے نیک عمل کرنے چاہیدے نیں۔

آپ قول دے چچے تے عمل دے پکے سن۔ آپ جو کچھ فرمائندے سن اوہ بدے تے عمل وی کردے سن تے لوکائی نوں وی قول تے عمل دی چھائی دادرس دیندے سن المیں لئی آپ نوں حیاتی دا منفسر وی آکھیا جاندی اے۔

آپ دے کلام وچ جنہیں دے عارفانہ مضمون بیان ہوئے نیں، اوہناں وچ ایمان گواڑا اے پئی دل دیاں ڈھنگھائیاں وچ اہم جاندے نیں تے پڑھن والے دی حالت بدل کے رکھ دیندے نیں تے اوہ آپ دے روحانی فیض دے دریا وچ گم ہو جاندی اے۔

شاہ عبدالطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ سندھی زبان دے بوجہت وڈے صوفی شاعر نیں۔ آپ اللہ دے چچے عاشق سن۔ آپ دی ساری شاعری اللہ دے چچے عاشق دے جذبے وچ ڈبی ہوئی اے۔ آپ دا ہر شعر انسانی روح نوں بے چین کر کے اللہ تعالیٰ دی محبت ولے جاندی اے۔ آپ فرمائندے نیں:

روزے تے تمازاں وی سوہنائیں۔

چچے ربت دی عپارادت اے۔

پراو اپدال لف ای کچھ ہوراے۔

جدوں دل دی اکھنال ربت داد دیدار کیجا جاندی اے۔

آپ فرمائندے نیں پئی تخلیقیں توں پہلوں میں گھلیاں ہواں تے خلاواں وچ از لی خُن نوں اپنی پوری چک دمک تے جوبن وچ دیکھیاں ہن اوہ جلوہ ہر دیلے میریاں اکھاں سا ہئے موجودہ ہندیاں نتے میں اوں جلوے دے لطف وچ ڈبیاں ہندیاں۔ لطف تے سرشاری دی ایہہ کیفیت میمھوں شعر اکھوںدی اے۔

آپ دا ارشاداے چچے جس دل اندر لالج، خود غرضی، دشمنی تے کرودھ ہووے تے اوہ دل بست کدھا اے۔ ایہناں بتاں توں توڑ کے دل اندر اللہ دی محبت پیدا کرنی چاہیدی اے۔ جیہدے وچوں اللہ اکبر دی اواظبند ہووے۔ کیوں جے اللہ دا ذکر دل توں سکون تے معرفت ورگی نعمت عطا کردا اے۔

حمدکاراں میں ربت دی جس دی اپنی شان	ٹھر کراں کنج اس دا اوہدے کئی احسان
ظاہر باطن اوسمدا بخشش ملکہ گلیان	من دا منکا پھیر توں اوہدا رکھ دھیان
پیار کرے جو اوں توں پاوے اوہ عرفان	اوہدے درتے سیس جھکانا ایہدہ دین ایمان
ذکر لطیف خداوند والا بخشش امن امان	

ایہ گل چنے دن و انگوں روشن اے پی شاہ عبدالطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ ہوراں سندھی زبان تے سندھی شاعری نوں جس ٹیسی اتے آپزادتا اے اوہدی کدھرے مثال نہیں بھمدی۔ آپ نے شاعری دافن کے مرشد یا اسٹاد کو لوں نہیں سکھیاں سکوں آپ نوں ایہہ خوبی اللہ تعالیٰ لوں عطا ہوئی سی۔ آپ عام گل کتھ کر دے سن تے اوہ وہی شعر دار و پ دھار لیندی سی۔ آپ نے اپنی شاعری بارے آپوں آکھیا اے:

”لوکو! میرے کلام نوں صرف شعر نہ سمجھوتے تفریح داسامان نہ جانو، سکوں ایہہ اوہ آئیتاں نیں جیہو یاں انسان دے دل نوں اصل بیلی یعنی اللہ ولے جاندیاں نیں۔“

شاہ عبدالطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ دا کلام اپے درجے دا کلام اے۔ آپ دے کلام وچ مشرقی شاعری دیاں بے خوبیاں، فصاحت، بلاغت، سلاست تے جدت مکمل درجے تک موجود نہیں۔ آپ دے شعر اس وچ سادگی، روانی تے مخلقگی لٹ کے بھری ہوئی اے۔ ایہو وجہ اے کہ ایناں چر گذر جان دے باوجود آپ دی شاعری اچ وہی اوپنی ای ہر مک پیاری تے من کچھو یں اے جنی آپ دی حیاتی وچ سی۔ آپ دے کلام دی اک ہور وہی خوبی موسیقیت اے۔ آپ موسیقی دے ماہر۔ آپ نے موسیقی نال بھرے کافی، گاؤندیاں ہوئیاں رہیاں تے چوتھیں لفظ و رت کے کلام وچ موسیقی پیدا کیتی اے۔ سندھ وچ کوئی میلا کوئی عرس تے کوئی تقریب اجنبی نہیں ہوندی جیہدے وچ شاہ صاحب رحمۃ اللہ علیہ دا کلام گا یا نہیں جاندا۔ کئی موسیقاراں نے آپ دا کلام گا کے موسیقی دی دنیا وچ آچانا پیدا کیتا۔

شاہ عبدالطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ دا شعری مجموعہ ”شاہ جو رساںو“ دے ناں نال شہوراے۔ لیہدی ونڈا کتی (31) سراں یاراں (11) گنیاں وچ کمیت گئی اے تے بوجیاں سراں دے ناں سندھ دی لوک موسیقی لوک داستاناں دے ناںوں دی مناسبت نال رکھے گئے نیں جویں سوہنیاں ہوں، مول رانو، سورخھ، عمر ماروی تے لیلا چسیر وغیرہ۔

شاہ عبدالطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ ہوراں نہ صرف آپوں شاعری راہیں لوکائی دی راجہنمای کیتی اے سکوں اپنے مریداں دی انج تربیت کیتی اے پی اوہ وہی سندھی زبان دے مشہور شاعر بن گئے۔ اوہناں وچوں تیر قیرتے عنایت اللہ چوڑھو خاص طور تے قابل ذکر نہیں۔ شاہ صاحب رحمۃ اللہ علیہ دا اصال 1752ء وچ ہو یا۔ کہوڑا خاندان دے حاکم غلام شاہ نے آپ داشاندار مزار تعمیر کرایا۔ آپ دی شاعری دا مجموعہ ”شاہ جو رساںو“ دے ناں نال آپ دی وفات توں کوئی اک سو چوداں ورہے بعد 1866ء وچ چھاپے چڑھیا۔

آپ دے کلام دا تحریم دنیا دیاں مختلف زباناں وچ ہو چکیا اے۔ آپ نے دوچے صوفی شاعر اس واگرہ دنیا دے فانی تے عارضی ہون دا کئی تھانوں تے ذکر فرمایا اے تے دسیا اے پی انسان دی حیاتی دی بی ثبات اے تے صرف اللہ دی ذات ازی تے ابدی اے ایس لئی آپ انسان توں دنیا دیاں رنگینیاں توں مونہہ موز کے موت توں بعد سداد دی حیاتی وچ کامیابی حاصل کرن لئی آخرت دی فکرول پر یو دے نیں۔

سون سون کے توں رات لٹگھائی آکھیں آجے خمار
چلن لئی تیار ہو سجنان چلن لئی تیار
بادیاں نوں کھول کے بیٹھے دیکھ تیرے سب یار
ڈو گھی نیں پکارے سبھ توں جانا ایس اس یار
ٹنکی کشی وچ دریا دے مولا لاوے پار

آپ دا صل نال محمد منشا اے، پر علم تے ادب دی دنیا وچ منشا یاد دے نال نال شہرت حاصل کیتی۔ منشا یاد ہو ریس 5 ستمبر 1937ء نوں صلیع شیخو پورہ وچ حکیم نذر احمد ہو را دے گھر پیدا ہوئے۔ بی اے تک تعلیم شیخو پورہ وچ حاصل کیتی 1967ء وچ ایم اے اردو تے 1973ء وچ ایم اے پنجابی دا متحان پنجاب یونیورسٹی توں پاس کرن گکروں دار الحکومت اسلام آباد دے ترقیاتی ادارے (سی۔ ڈی۔ اے) وچ افسر اعلیٰ شکایات دے عہدے توں رینائز ہو گئے۔

ہن تکڑا وہنا دے اردو افسانیاں دے جیہڑے مجموعے ساہمنے آئے نیں اور ہنا وچ ”بند مٹھی میں جگنو“، ”ماں اور مٹی“، ”خدا اندر خلا“ تے ”وقت سمندر درخت آدمی“ شامل نیں۔ پنجابی وچ اوہناں دیاں کہانیاں دا اک مجموعہ ”گدراپانی“ اے۔ ایں توں اڈ پنجابی تاول ”نا توں نا توں تارا“ شائع ہو چکیا اے۔ منشا یاد نے پنجابی کہانی وچ نویاں روایاں تے رجہناں توں متعارف کرایا۔ اوہناں دے موضوع ساڑی دیہاتی رہتل دے بڑے نیڑے تے انسانی حیاتی دے مسئلیاں نال تعلق رکھدے نیں۔ اوہ اک پختہ کہانی کارسن۔ اوہناں دا افسانہ ”کھوپڑیاں تے آہنے“، ماہنامہ ”لہرالا“ دے منشا یاد نمبر و چوں لیا گیا اے۔ ایہدے وچ پلات، موضوع، زبان تے بیان، منظر نگاری تے اخلاقی قدر اس دی سوبھنی وگنی اے۔ منشا یاد 2011ء نوں اللہ توں پیارے ہو گئے۔

کھوپڑیاں تے آہنے

پکی سڑک توں دلیر پور آٹھ میلی۔ دلیر پور جان لئی اک سویار ہویں میل پتھر کوں نالگیاں داڑا۔ جیہڑا صرف نال دا ای اٹھا، اگاڑا نالگہ دلیر پور جان لئی اتحوں لھ جاندا۔ ہوراڈے والی گل اوہدے وچ کوئی نہیں سی۔ اُنچ شاموں پہلاں اتھے کچھ بساتے لہن چڑھن والیاں دی وچ توں رونق ہو جاندی ای، پر شام دا ہمیرا کھنڈیاں ای ایہدہ اڈاچار پھیپھر دے دی اجڑا اک حصہ بن جاندی۔ اونوں ایہدہ دی دسیا گیا ای پکی اوہ شام توں پہلاں اپڑ جائے۔ نہیں تے دلیر پور دا کوئی بندہ جیہڑا اونوں لین آیا ہو وے گاشاموں پکھے اوری اڈیک وچ بیٹھا نہیں رہوے گا۔

اوہ بنے شاموں پہلاں اپڑاں دی کوشش تے کیتی پر بس خراب ہو جان دی وچ توں چلتی بھلی کویں ہو گئی تے اوہ گل ہوئی جیہدہ اڈری۔ جدوں اوہ دلیر پور جان والی پکی سڑک دے کنٹھے اے کھنڈا تے اتریا، شام دا ہمیرا گوڑھا ہو چکیا ای تے اوہ تھے بندہ تے بندے دی ذات ای۔ اوہ بنے ایہدہ راؤ پور دھیان ماریا تے ہر پاسے ہمیرا تے چپ دار اج سی اوہ بڑا پریشان ہو یا۔ ہمیرے وچ لگیا ہو یا تے گھنے نال بھریا ہو یا آٹھ (8) میل دا پندہ نہیں اوہنوں پیدل طے کرنا پینا ای۔ خورے دلیر پور دے نمبر دار اس توں اوہ اخٹھنیں ای ملایاں خورے اوہ لوک آئے ہوں تے اڈیک کے پرت گئے ہوں۔

پیدل چلن تے سامان چکن دی اوہنوں پرواہ نہیں ای، بچ را وچ لٹیاں جان دا ڈرہ نہ ہوندا۔ اوہنوں دسیا گیا ای پکی ایسی علاقے وچ چوریاں تے ڈاکے عام سن تے پاندھیاں (راہیاں) توں لئک لیماتت دی گلی اسی آرہیاں بساتے سواریاں دے لٹیاں جان دیاں خبر اس اوہ اخبار وچ پڑھدار ہندی تے اوہ بدی سمجھ وچ کچھ نہیں اسی آرہیاں پیچ اوہ کہیہ کرے۔ اوہ بنے اٹیچی کیس سڑک دے اک پاسے رکھ دیاتے میل بر جی نال ڈھولا کے ٹرائیسٹر توں خراں سنن لگ پیا۔ خراں سُندیاں اوہنوں شہر دیاں بتیاں، جگلگ جگلگ کر دے بازار تے گاوندیاں، گلنگاوندیاں تے وسداں گلیاں یاد آیاں۔ اپنا گھر یاد آیا۔ گھر دے لوکیں یاد آئے۔ اب تے ہو ریں شام دی نماز پڑھ کے آگئے ہوں گے۔

نوی اوہناں واسطے روٹیاں لیا رہی ہوئے گی۔ حمید سکول دا کم کر رہیا ہو دے گا۔ فیر اوہ نوں اوہ یاد آگئی۔ آگھن لگی: ”میں تیرے نال نال آں۔“ اوہ بنے آکھیا: ”جا پرت جا۔ میرا پینڈا اکھوٹا نہ کر۔ تینوں نہیں پتا، میں اندر ورن اجے کچا پلا آں۔ مینوں آجے ہو راگ دی لوڑاے تے توں کیوں آگئی ایس۔ پرت کیوں نہیں جاندی“ فیر اوہ نوں ہوئی تے بیٹھے یار تیلی یاد آئے۔

مجلس لگی ہوئے گی۔ ہوئی دی میزتے لگے مار مار کے اوہ مزدوراں، کساناں تے محنت کشاں دے مسلمیاں تے گرم گرم بحث کر رہے ہوں گے۔ کیہ پتا اوہ نوں وی یاد کر دے ہوں۔ شہر دی آرام دا لی زندگی چھڈ کے اوہ بنے پنڈ دے لوکاں دی خدمت دے کم دا جیہہ اعلیٰ طور تے قدم چلیا اے۔ کنڈ پچھے اوہدی تعریف کر دے ہوں گے۔ اوہناں دا خیال آؤندیاں ای اوہ خوشی تے وڈیائی دے جذبے نال ہس پیا۔ فیر اوہ بنے سڑک دے کنڈ ہے دے رکھاں آتے لکھ دے ہوئے آہنے ویکھے تے اوہ نوں انچ لگا جویں چڑیاں دے آہنے نہیں بندیاں دیاں وڈیاں وڈیاں کھو پڑیاں لمک رہیاں نہیں۔ اوہ بنے اپنی کھو پڑی نوں ٹوہ کے ویکھیا۔ اوہ اوہدے نال ایسی۔ وڈیائی دے احساس نال اوہدی دھون اچھی ہو گئی۔ فیر اک سو یار ہویں (111) میل دی بر جی دے آلے دو اے کھلر یا ہو یا ہمیراو یکھ کے آپوں آپ نیویں ہو گئی۔ پنجویں (5) یا چھبویں (6) رات دا چن پھکا پھکا ہاس رہیا سی۔ سڑک دے کنڈ ہیاں تے کالی گلر، ٹالہیاں تے آہلہ دیاں والے رکھ سبے کھلوتے سن۔ ڈواؤں، پینڈا یاں تے ترڈیاں دیاں رلیاں ملیاں اوہ اس چپ دے سلگہ وچ پھس گھیاں سن۔ خورے کوئی بس آجائے دلیر پور جان دا کوئی ساتھ لھجھا جائے۔ سدھر دا اکو ٹھینہ ناچک رہیا سی۔ سڑک اجڑ رات توں ڈر دی ماری دھر تی دے سینے تال چھڑی ہوئی سی۔ اکاڑا گاہیاں تے ٹرک گواہی ہوئی سڑک دا کھرا کڑھدے پھر دے سن۔ کسے ٹرک یاں بس دیاں تیاں دا چانن آتش بازی دے چانن والگوں اتے ٹر جاندے تے میل پتھر دے اک سو یاراں دے تھے (3) ہند سے میل پتھر توں وکھو کے سڑک دے کنڈ ہے تے کھلو جاندے تے ویکھد یاں ای ویکھد یاں تین نقاب پوش ڈاکو بن جاندے، جیہڑے کے بس نوں لشناں لئی تھیا رنخ کے کھلوتے ہوں۔ اک واری اوہداجی کھیتا پئی اوہ کے وی پاسیوں آؤن تے کے وی پا سے جاؤں والی بس یاں ٹرک وچ سوار ہو جائے تے سڑک دے نیڑے کے وستی پاپنڈ وچ رات گزار کے اگلے دن دلیر پور چلا جائے۔ پر ایہہ خیال آؤندیاں ای ہوئی چاننیاں سڑکاں چھڈ کے ہمیریاں گھنے بھریاں دے ہوئے سارے یار تاؤڑیاں مار کے ہستن لگ پئے۔ اوہناں اوہ نوں سمجھایا سی پی چاننیاں سڑکاں چھڈ کے ہمیریاں گھنے بھریاں راہوں تے ٹرناں بڑی اوکھی گل اے۔ اوہناں نے ہور وی کئی طراں دے اندیشیاں دا اظہار کھیا سی۔ پر اوہ گل تے اڑی یار ہیا۔ اوہ بناوٹی، مشنی تے جھوٹی زندگی دی جھوٹی وچوں نکل کے کھیتاں تے پیلیاں وچ پکی تے اصلی زندگی دامونہہ ویکھنا چاہندا ہی تے اپنی ایس سدھر توں پورا کرنا لئی وڈی توں وڈی قربانی دے سکدا ہی۔ اوہ پنڈاں دی وتوں، رہست بہت تے ثافت نوں نیڑی پوں ویکھنا، علم دے چانن تے وکھنکھ دی اکو جنینی ونڈ کرنا چاہندا ہی ایسے لئی اوہ نوں بالخاں دی تعلیم دے سلسلے وچ دلیر پور جان دا موقع ہتھ آیا تے اوہ بنے اوہناں دی مخالفت دی پرواہ کیتیاں بغیر ہاں کر دتی۔ اوہ تے ایہناں خوشی پی اوہداجی کردا ہی کہ سارے شہردا چانن لے کے اؤکے پنڈ کھجی جائے۔ اوہ پنڈاں بارے بڑیاں امیداں رکھدا ہی تے کھیتاں، فلمائ، روایتاں تے لوک تماشیاں والا جالا ہٹا کے پنڈ وہ جعل دی پکی تے پاک صاف تصویر اپنیاں اکھاں نال ویکھنا چاہندا ہی۔ اوہ نہیں چاہندا ہی شہرت آرام تے تماش دا کوئی خیال اوہدا راہ ڈکے یا کے طراں دا خوف یاں وسوسا اوہدے دل یاں دماغ وچ سائے۔ پر خوف کپڑیاں اتے جتی ڈھونڈنیں ہوندا کہ اوہ نوں جھاڑ دتا جائے۔ خوف دا جالا ہتھ نہیں آؤندیا پئی اوہ نوں لمحیت کے اک پا سے سٹ دتا جائے۔ خوف تے ڈر بندے دے اندر اگ دا اے تے فیر تیلی دھار طراں پورے

اک سو یار ھویں (111) میں دی برجی کوں کھلوتیاں اوہنے اپنے جنگے دے چارچھیرے کھلری ہوئی نیلی دھارنوں اپنے ارادے دی دا تری نال تر نیتیاتے اپنی کیس چک کے دلیر پور جان لئی کچی سڑک تے چل پیا۔

سڑک دے دوہاں پاسے اپنے شاہ شاہ کر دے رکھ، بندیاں دیاں کھوپڑیاں ہار کنبدے ہوئے آہنے تے ٹوکدیاں جھاڑیاں سن۔ مُنجیاں دیاں پانی بھریاں بیلیاں سن۔ ہوا وچ گھنے تے منجی دی خوشبو تے بیلیاں وچ پانی دی ہواز رلی ہوئی ہے۔ کدی کدی ہمیرے وچ ڈبئے ہوئے پنڈاں توں کلتیاں دے لڑن، مجھاں دے ڈکران تے کھوتیاں دے ہنگن دیاں اواز اس نیدیاں سن اوہ راہ دے گھنے آتے اپنے بیڑاں دے ٹھپتے لاندہ ہو یا اگھانہ ودھ رہیا ہے۔ خوف دے بھوتے اوہدے پیراں تھلے آکے مددوںے جارہے سن۔ ہمیرے نال جان پچھاں ہو جان پاروں اوہدے ویکھن دا بیت مظہر ہو گیا ہے۔ جے ایں ویلے اچن چیت اوہنوں شہر دیاں جگہ کر دیاں ڈھیر ساریاں بیٹیاں دے سماہنے لیا کے کھار دتا جاندا تے چانن نال شیت اوہدیاں اکھاں پاٹ جاندیاں۔ اوہنوں جگنو تازیاں وائک تے تارے ہتھ وچ پھریاں مثلاں ہار معلوم ہوندے۔

اچان چک اوہ ٹھٹھیمیر گیا۔ خوف دی اک لہر آئی تے اوہدے اجٹھے بھیوں گئی۔ اوہنے ویکھیا پنچ کالا سیاہ اک سپ چھلی کھار کے کندل ماری بیٹھا ہے۔ انج تے اوہنے کئی واری سپ ویکھے یاں محسوس کیتے سن۔ سپاہیاں مداریاں تے آستیناں دے سپ کئی واری اوہنوں ایہہ دی جا پیا ہے کی سدا توں کوئی نہ کوئی نکاموٹا سپ ہر دیلے اوہدے آئے دوائے پھر دار ہیا ہے تے کدی کدی اوہنوں انج وی جا پیا ہے کی سدا توں اک دھوٹی سچنی دیاں دو نوں دھوناں دوہاں وچ پیتاں ہو یاں نہیں۔ پر ایہہ سارے کھوپڑیاں دچوں نکلے ہوئے سپ تے سپنیاں سن۔ آہنیاں دی جوہ دا پنچی دا کوڑیاں والا سپ ویکھے کے اوہدے لوں کندے کھلو گئے۔ اوہ دل ڈاڑھا کر کے اگاہنہ لگھ گیا۔ پر خوف اوہدے پچھے پچھے کالا سیاہ ناگ بن کے تڑدا آیا۔ اوہنے مڑ کے تکیا تے اوہدے پچھے ہمیرے تے گھنے توں اڈ جوچ نہیں سی فیروی اوہنوں انج جا پیدا ہی کوئی کوئی کوئی شے بنے ہنے اوہدیاں بیٹگاں نوں چڑھ جائے گی۔ ایس خوف دے عذاب توں پنچ لئی اوہنے پرت کے اپنی ساری آکھیا۔

”میں تیرے کو لوں نہیں ڈردا۔“

اوہدی اواز نال ای اوہدے ڈھن وچ گنڈل مار کے بیٹھا ہو یا خوف لگنے لاد کے ہمیرے دی ٹھٹھ وچ لگ گیا تے اجے اوہ خوشی، خوف تے جت دے جذبیاں دا مژھ کا دی نہیں پوچھ جسکیا کہ اوہدہ اکھرا نپدا، گھنٹا اڈا اؤنداتے نہ اک گھوڑ سوار اوہدے کوں آگیا۔

”گھوڑ سوار نے اپنی ساری کھروی اواز نال پچھیا:

”کیہڑا ایس؟“

”میں دلیر پور جانا ایں شہروں آیا ہاں۔“

”تیرے کوں کیہ جھاے؟“

خوف دیاں بھریاں لہر اس آیاں تے کئی تر کھتے تیر وچے اوہدے اجٹھے ونخ گئے۔ اوہنے ویکھا سوار دا اڈھا چھر امنڈا سے وچ لگایا ہو یا ہی نے اوہدے ہتھ وچ بندوقی ہی۔ اوہنے بولن دی کوش کیتی پر اواز اوہدے سانگھ وچ پھس گئی۔ اوہنے جھنیتی نال گھڑی لادی تے بوجھے دچوں نوٹ کنڈھ کے آکھیا:

”میرے کوں ایہو مجھ اے یاں فیرا یہہ ٹرانسٹر اے۔“

”اپنی کیس ورچ کیہاے؟“

”کپڑے تے کتاباں“۔ اونے موئی ہوئی اواز وچ جواب دتا۔

”کیا ہے دل حنا اس؟“

”اصل وچ تعلیم بالغاء و سلسے وچ۔“

اوہدے دل سدھی تی خوف نال اوہدہ مان لیاں کنہن لگ بیاں۔ نقاب بوش نے آگے دو دھ کے اٹیجی کیس پھر لیا تے آکھن لگا:

”میں سوار ہو جاؤ۔ میں تے ساڑے مائی ماں او۔“

ارشد میر 6 جون 1932ء نوں لاہور وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد میر عطاء محمد شیخیداری کر دے سن۔ ارشد میر نے لاہور وچ تعلیم حاصل کیتی۔

1956ء وچ ایل ایل بی دا امتحان پاس کیتا۔ فیر گور انوالہ وچ دکالت شروع کر دی۔ دکالت دے نال نال تصنیف تے تالیف دا شغل دی جاری رکھیا۔ آپ نے اردو تے پنجابی وچ مزاجیہ نظماء تے سنجیدہ نثر وی لکھی۔ پنجابی وچ آپ دے انشائیاں دی کتاب ”پونھڑاں“ بہت مشہور ہوئی۔ آپ دے تجھ سفر نامے مختلف رسالیاں وچ وی چھاپے چڑھے نیں۔ آپ دا اسلوب نویکھ تے غافلہ اے۔ آپ نے تحریراں وچ اکھاں، محاورے تے روزمرہ خوب ورتے۔ گلی گلی وچوں مزاج پیدا کر لیا ہے سن۔ تے ہر بندے نوں ہساوں دافن جاندے سن۔ آپ نے 1992ء نوں گور انوالہ وچ وفات پائی۔ ”لندن دے ٹیوب ٹیشن“۔ آپ دا لچپ سفر نامہ اے۔ جیہے ارسال ”پنجابی ادب“ وچ چھپ چکیا ہے۔

لندن دے ٹیوب ٹیشن

لندن دی آئندہ گراؤنڈریل نوں عام لوک ”ٹیوب“ آکھدے نیں۔ ٹیوب نوں اسماں ڈھھاتے بھانویں پچھلے ورہے ای اے پر اسیں ایہدے جانو ڈھیر پرانے ساں۔ دو جی وڈی جنگ چھڑن توں تکھ پہلوں میر اک بھینیوں ایں ولایت پڑھن لئی گیا۔ جدوں جنگ دی ہمیری محل پئی تے فیر ساڑے سارے انگلیں ساکاں دی خانیوں گئی۔ ادوں حالی رت نے چیلائی نہیں سی پھری تے خون دیاں رشتیاں آتے جان وارن توں وی دریغ نہیں سی کیجیا جاندا۔ ایس لئی میرے بھینیوں بارے ہر کوئی پریشانی۔ اوس زمانے وچ بیلیوں رائی کیاں دے وی گھریں نہیں سی ہوندا۔ ایس لئی وکانگ تے دبائی خطاں تے تاراں دی لام دوڑی ضرور لائی گئی، جیہدے جواب وچ اک مزیا ٹھویا پوسٹ کارڈ زلدا نکھلدا آیا تے فیر جنیاں دے ساہ وچ ساہ آیا۔ میرے بھینیوں عامر نے لکھیا ہے:

”جمن فل تیاریاں وچ نیں۔ جدوں دی لندن بھاں دا مینہ وسایا جندا اے۔ اوس سے لگدا اے جویں جہاز نے بوہڑا گلوں گوڑھی چھاں کر دی اے پر حالی تکر جرمون پورا میں لا کے وی انگریز دا تجھ و گھاڑ نہیں سکیا۔ کیوں جے لندن دے وسینک خطرے دا گھوڑا وجدیاں سکارا می نیڑے تیڑے دے ٹیوب ٹیشن اس تے جا ہجھدے نیں۔ ایہناں ٹیشن اس تے ہر شے مل جاندی اے تے بھانویں کوئی کنال چڑکناں چاہے۔ محمدی لسترا وچھا کے ٹھلا مار کے نک وی سکد اے تے جدوں خطرہ مل جاند اے تے فیر ایہناں گھر نیاں وچوں پال راہیں بڑے ڈپلن نال نکل کے اپنے کماں کا جاں وچ رجھ جاندے نیں۔“

اوں ویلے تے خیر ایہہ گل سمجھنہ آئی پر جدوں دو جی وڈی جنگ دار ولاؤ گولا مکا تے ادوں ایہہ وی پڑھن سنن وچ آیا کہ انگریز اس دے جنگ جتن وچ لندن دے ٹیوب ٹیشن اس دا وی چنگا بھلا ہتھا۔

ایہہ تے ایویں وچ کارگل آگی اے۔ کہن دا مطلب ایہہ سی پئی جدوں پچھلے ورہے اللہ نے لندن دا سر بندھ بنا یا تے ٹیوب ٹیشن ویکھن دی سہ ہر نویں سریوں مکن وچ جاگ پئی۔ میرا جی ہر ویلے ٹیوب ویکھن تے اوہدے راہیں سیر پاؤ لئی اڈ دارہ نداہی، ایس لئی جدوں میں پہلی واری ٹیوب ویکھی تے حیران رہ گیا۔ واقعی اک نواں جبوہی۔ میرے بھینیوں عامر نے آکھیا ”ماے ہو ریں جے کر فرانس دی رہڑ

دے پہنچنے والی تے امریکہ دی نویں ڈھنگ دی ٹیوب و کچھ لین تے فیر خورے مخی بسزے ای او تھے ڈاہ بکن گے۔

جدوں میتوں ایس گل دا پتا لگا، میں عامر نوں گوڑے ڈھ بہا کے دسیا کہ جدوں میں نکا جیسا ہوندا ساں تیرے داد کے پڑھ وڈا لے سندھوں توں اک منڈا جھانا گھردے کم کاچ لئی مٹکوایا سی۔ جیہڑا روز دیہاڑے ساڑے گھروں گذی و پکھن لئی گھٹھ کر جاندا سی۔ اک دن میں اوہ دا چھما کیتا۔ اوہ ریل دی پڑھی نوں پڑھ و پکھد اجارہ بیسا۔ فیر جدوں گذی آئی تے اوہ دیاں و اچھاں وچوں ڈلھ ڈلھ بسا پیا و گدا سی۔ گذی لئگھنی تے اوہ نوں خرچن لئی جیہڑا اپیسہ ملایا ہو یا سی اوہنے اوہ لین توں چکیا۔ اوہ چنگا بھلا تھپھا بن گیا ہو یا سی۔ اوں پیسے تے جارج ششم دی تصویر ہوندی سی۔ میں جھانے دی تلاشی لئی تے اوہ دے بوجھے وچ ایہو جھپٹے کئی ٹھیپے سن، جیہڑے اوہ مینوں بڑے مان نال و کھا رہیا سی۔ میں گھر آکے دسیا کے توں پتکی جھلی پھیپھی لگی۔

پر اج میں جدوں کے ٹیوب ٹیشن تے آؤناتے جاناں ہاں، میرا جی کردا اے جھانا میرے کوں ہووے تے اوہ دے سائنس ایس جرم دا اقرار کراں جے واقعی لعکھدی گذی توں پہلی وارو کیکے میرے جذبے وی اوہ دے نال رلدا ملدا ہے نیں۔ تے پتھر جھوٹوں تک تھاڑیاں کاراں دا تعلق اے اوہ تے ساڑے کوں وی ہر ملے ہتھ ٹھوک لئی ہے ای نیں۔ پاکستان وچ کاراں دی کوئی تھوڑی نہیں۔

ہر مالدار سای، فراؤیا، بلکیا، سکھر، ایچوں تک کے دا پوتاڑہ تازہ مولیا ہووے یا انعامی یا نڈنکل آوے، اوہ سبھ توں پہلاں پرانے ریسماں و انگریزی دی تھاں یو ہے اگے کار ای لیا کے کھلا ردا اے۔ پاکستان بہن گروں جھیاں مال اسماں کاراں دی خرید ابتدے بکریاں کھیتاں، جے کر کے ڈھنگ دے کم اتے خرچ کر دے تے ہن سافوں نئے خیراں ان۔

پر ایس ایہہ کار دے حوالے نال کیہہ بکار دیاں گلاں چھوہ بیٹھے آں۔ گل کتھ تے ٹیوب رانی دی ہوری سی۔ جیہنوں اپنے اڈے یعنی ٹیوب ٹیشن تے چلدیاں و کیکے انگریزیاں دی مہا اسٹادی تے پیر کار گیری اتے دلوں ایمان لیا و ناپے جاندا اے۔ کیوں جے گذیاں تے ساڑیاں ریل کاراں نال ای رلدا یاں ملدا یاں نیں۔ ایویں دو (2) ترے (3) ڈبے و دھیک لادیندے نیں یاں فیر ایمان دے بوجے آٹو میک نیں، جیہڑے سوار یاں لاد کے اپنے آپ بند ہو جاندے نیں تے ہر ٹیشن تے خود بخو دھکل کے اندر لیاں سوار یاں نوں بجے تور کے باہر دیاں نوں ”جی آیاں نوں“ کہب دے نیں۔ ایہہاں ٹیوباں دا سارا سٹم کپیوڑا بزڑا اے۔ پر جمال اے کدی بھیڈ و آں و انگریز نہیں سائنسنکر لگی ہووے۔ البتہ کدی کدھار گنل دا بلکیسا کھا جان و جھوں پچھلی ٹیوب اگلی جاندی ہوئی ٹیوب تال کھی جاندی اے۔ پر اینی غلطی نوں وی اگلے نہیں سخت دے تے اخباراں توں لے کئی وی تک کا کورولا پے جاندا اے۔

ایہہ ٹیوباں بڑی شان نال بھلی راہیں چلدیاں نیں پر اصلی تے وچھی مان یوگ گل ایہہ نہیں، اوہ تے ایہہ وے کہ ایہہاں نوں بھی بیری و انکوں چلا یا جاندا اے۔ ایس اتھنے کے سرکس یا نماش وچ کے جوان نوں موڑ سائکل موت دے کھوہ وچ چلا وندیاں و کیکھ لیئے تے عش کر اٹھنے آں۔ ایہہ منظر و کیکھ کے تے بالاں دے لوں کنڈے کھلو جاندے نہیں پر دھن ایہہاں والا یتی صاحباں دا جگرا اے جیہہاں کئی کئی موت دے کھوہاں جتنی ڈفھیائی وچ جا کہ ایہہ ٹیوباں تھیکل ماریاں نیں۔ مثال دے طور تے پاکاڑی دا ٹیشن کوئی ساڑے سے چار سو فٹ بیٹھاں تیکر پکیا گیا ہو یا اے۔ فیر جوچ تھانوں توں دریائے نہیں توں وی تھلیوں ٹیوب توں لے جا کے اپنی پیر کار گیری دے جھنڈے گذد تے ہوئے نیں۔ ایہہوں ای نہیں سکوں ٹیوب بیٹھاں تے دوئی آؤن جان والے صافراں لئی بھلی نال چلن والیاں لو ہے دیاں پوریاں (اپکسٹریٹ) پھیاں چکر کڈھیاں دس دیاں نیں۔ لفھاں وی بندے تے سامان ڈھونوں دا کم کر دیاں نیں۔ ایس توں اڈا عام پوریاں لئم سٹھے راہ (Sub Way) صافراں نوں بجے دارہ و کھاوندے نیں۔ کمال ایہہ وے پیچا نہیں سخت دی تے نزوئی ہوادے بجے نال نال

ٹردے پھر دے، آئندے جاندے ون سوئیاں لپٹاں تے طراں طراں دی خوشبو آں والورا ای نہیں آئنداسکوں کئی واری کوئی زناں اچن چیت ٹکرائے سوئی (Sorry) ووی آکھ جاندی اے۔ فیر کئی تھانوں تے ہوادا یہناں کو زورتے تھے ہوندا اے کہ وال جھانوں کیسے لوٹن یا کریم نال تھاں سرٹکائے چھائے ہوں۔ الپین کھل رہا جاندے نیں۔ جیرا گئی دی گل ایہدے پے گئی ایہناں ٹھیٹھاں تے پورا عملہ اپنیاں پھر تھاں وکھاوندا جاپدا اے۔ تھیں نکٹ لے ووی لووے بھل بلکھیجھے چینگ نہ ووی کرنا، آکے نکٹ بیریہر تھاںوں ڈکا پالیں گے۔ نکٹ او تھے گی مشین وچ پاؤ تے قافت جان دارا ہکوں دین گے۔ نکٹ وصولن والے ووی بڑے کائے نیں۔ چوکھے افریقی نیں۔ ٹانویاں ٹانویاں زناں وی نظریں پے جاندیاں نیں۔ ٹھلاں دی اگر اہی دا کتھاں خاص خیال رکھیا جاندیا اے ایہد اتھوڑا بہت پتا تے ہے ایسی پر صحیح چانن اوس دیہاڑے ہو یا جدوں گرین وڈیشن تے اگ لگ گئی۔ وکھدے ای وکھدے چنگی بھلی پھسوزی پے گئی۔ لوک وہاں تک چھوٹ گل چھوٹے۔ تاں جے چھیتی توں چھیتی پلانگھاں پٹ کے بجے نکلن، پر او تھے نکٹ ٹکٹھراں تے اسکپڑاں اپنی آئی تے آکے ٹھلاں دی پچھے چھوٹہ شروع کر دیتی جیہدے پاروں بڑا احتجاج ہو یا حکومت سیانی اے۔ اوہنے ای ہتھیار سٹ دتے۔ کتے گل دا گلا، ہن ای نہ نہ جائے۔ اگلیاں رنگھلاہ کے ٹوب ٹیشن بنائے ہوئے نیں۔ فیر ایہناں دے پلیٹ فارم دی دو نہہ (2) توں لے کے باراں (12) تک ہیں۔ وکی لئی لیور پول ٹیشن جیہد اندرن وچ جاے۔ اوہدے درجن کو پلیٹ فارم نیں۔ ایہا وہ پاساں جیہدی دو جی لام وچ بڑی تباہی تے بر بادی ہوئی سی۔ حاصل تھکر اس تھکر کی عمارتوں سڑیاں بیلیاں تے ٹھیاں بھیاں وکھالی دیندیاں نیں۔

ایہناں پلیٹ فارماں تے گڈیاں دے کراس دی عام ہوندے نیں۔ گڈیاں آئندیاں جاندیاں نیں، پر جمال اے کدھرے تھانوں گندگی ناں دی کوئی شے وکھالی دے جاوے۔ ایس لئی ہر شے کھاپی کے ڈبے وچوں بجے وگاہ نہیں مار دے۔ سکوں رڈی دی توکری (Dust Bin) وچ ٹیشن دا آہر کر دے نیں۔ تھاں تھاں بالاں لئی کھیکھشیری مشیناں فٹ نیں جیہنماں وچ جاں ٹھوٹ پہنیاں پا کے پسند دیاں چیزیں اکٹھ کے کھان ول جٹ پیندے نیں۔

پلیٹ فارماں اتے ون سوئیاں کمپنیاں دے اشتہاروی کندھاں اتے ٹکھاناں راہیں یا سائنس بورڈاں تے بڑے پھباویں سائل وچ نظریں پیندے نیں۔ وکی لئی اک سیر سپائی کران والی کمپنی دا اشتہارسی۔ ”ایتھار (چھٹی والا دیہاڑا) توں گھر بیٹھے رہنا گناہ دے بر ابر اے۔ ایس لئی بجے نکل کے اللہ دیاں قدر تاں دا تماشا وکھو۔“

اشتہاراں دا پر اگا گڈی دے اندر وی مخصوصی مل جاندی اے۔ او تھے لوکائی داساڑے والا حال اتھوڑا اے۔ اوہ گھڑی پل دی ضائع نہیں کر دے سکوں ایہناں اشتہاراں توں بڑی سمجھ لاءکے پڑھدے نیں یاں فیر گڈی دے روٹ توں جیہڑا ہر ڈبے وچ بڑے پچھے سوہنے اندازو وچ نشہ بنا کے خاہر کیتا گیا ہوندا اے بڑے گوہ نال پڑھدے نیں۔

اک ہونو یکلی گل اے پچی ہر روٹ تے کئی کئی قسماں دیاں ٹیو بیاں چلدیاں نیں۔ ایہناں دی شناخت ڈیاں دے رنگاں تے لیکاں توں اسائی نال ہو جاندی اے۔ ایہہ گفتی وچ حسابی فارموں مطابق اک اک تے دو یاراں نہیں بلکہ سچی محی دیاں یاراں نیں۔ جیہنماں دیاں بڑیاں بہاراں نیں۔ ایہناں لائکاں وچوں پکاؤ لائن نیلے رنگ، سترل لائن لال رنگ۔ سرکل لائن پیلا۔ ڈسٹرکٹ لائن بزر۔ وکھریہ فیر وری رنگ دی اے۔ ایہہ ٹیو بیاں تیز وی چلدیاں نیں پر ڈھوڈاں نہیں پنڈ دیاں۔ پکاؤ میل دیاں گڈیاں اتی (80) کلو میٹر تے ڈسٹرکٹ والگردیاں گڈیاں دی کوئی ائے سئے چالیے (40) کلو میٹر فی گھنٹہ رفتار ہوندی اے۔ رفتار دی گل تے خیر کوئی اچ جن نہیں۔ اصل

مسئلہ تے اوس بھار ودا اے جیہڑا پہلی دارا یہدے ہوئے لیدا تے بھوئیں تھلے اینی ڈیگھائی وچ ٹیوب نوں چل دیاں وکھے کے جی ان رہ جاندے اے پڑھیا لکھا بندہ تے ڈبے وچ ایکے ہوئے نقشے یاں ٹیوب بارے چھاپے چڑھے کتابچے راہیں تھوہ نکانے تے آپر جاندا اے، پر چنے آپر ڈھوکی دوہبہ (2) چونہ (4) پھر یاں نال ای پتھے بھلے کانے ہو جانے نہیں۔ ایہناں ٹیوباں وچ ہر کوئی حال مست وکھائی دیندا اے حدا یہہ وے پئی اخبار یا کتاب وی اپنی خرید کے پڑھن گے۔ مجال اے ساڑے و انگر کوئی کے دوچے دا خبار یا مانگویں کتاب پڑھے۔ فیر اخبار پڑھن والیاں دا ذوق وی وکھرا ہوندا اے تے تیسیں ایوں انو نظر نال ای جان لیدا تے اوه کے بندہ حکومتی پارٹی راجھیتی اے یاں مختلف دھرے نال تعلق رکھدا اے۔

اگریز اس نوں ہساڑا تے خیر بڑا اونکھا تے کوڑا اکم اے۔ اوه تے اک دوچے نال کوئی گل وی نہیں کر دے (خورے بیتے) ہوندیاں ایہناں دے تندوے ای نہیں کٹوائے جاندے) یاں کچھ پڑھدے ہوں گے یاں فیر چپ چاپ رہن گے۔ ایہناں ٹیوباں وچ کوئی فرنٹ سیٹ نہیں ہوندی تے نہ ای سامان رکھن لئی کوئی بندو بست کیجا گیا ہوندا اے۔ نکھاں دی وی درجہ بندی نہیں کھٹک گئی۔ اک مل دے ای تکٹ ملدا نہیں۔ سویرے دس (10) وجے توں شام چار (4) وجے تکر چھٹی والے دیہاڑے نکھاں وچ چنگی بھلی چھوٹ دیتی جاندی اے۔ ریڑن تے سیرٹ نکھاں دا دوی روانج اے۔

بڑھے ٹھیرے تے مخدوراں نوں ”بارڈ“ توں بتاں تے ٹیوباں دے مفت لکٹ بنا کے دتے جاندے نہیں۔ ایہہ ”بارڈ“ ساڑی می پیٹھی ورگا ادارہ اے۔ مخدوراں، بیماراں تے دوڑری عمر دے بندیاں لئی خاص سیناں ہر ڈبے وچ ہوندیاں نہیں تے جے کوئی زنانی یا ماڑکوسواری آجائے تے فناٹ اوس توں سیٹ دے دتی جاندی اے۔

ٹیوب عام طور تے خراب نہیں ہوندی تے جے ایہو جیہا گیر چل جائے تے مٹھاں سکھاں وچ دوچی ٹیوب آکے او سے لکٹ تے سواریاں چک لیدی اے۔ اک داری اک ٹیوب ٹیشن تے ساڑی گذی کھلوگئی۔ اس اس گھبیا پئی بھانویں گذرداں دا بستے دیا آگیا اے۔ بھانویں اتھے ای کھلوتیاں ساری دیہاڑی گل ہو جائے۔ حالی ایہناں دیلاں دیلاں وچ ای سماں جے دوچی ٹیوب دے آؤں دا اعلان ہو گیا تے ایس گھبچے گروں اپنی منزل تے جا پڑے۔

لندن ٹیوب نیشن اس دا مٹھاں دا مٹھاں دا مٹھاں دا مٹھاں (84) اور ہے پہلوں بھجا سی۔ اوه ملکہ وکٹوریہ دادوری۔ اوس سے ٹیوب دے تیراں ٹیشن سن، جیہڑے ہن دھدے دھدے دو سو پھنٹر (275) ہو گئے نہیں۔ گھبچے پہلاں، پیڑھو ہوئی اڑے دا ٹیشن وی بن گیا اے۔ جیہدے نال دوچے مٹھاں دے سافر اس نوں وی فائدہ ہو گیا اے۔

ٹیوب دا کرایہ، برش ریل، بس اس تے نیکیاں نالوں ڈھیر گھٹ اے۔ ٹیشن جے دو چار ٹیشن اس نوں ہتھ لاؤتے تیاں (3) چونہ (4) پونڈاں دا سکھا ہو جاندے اے۔ کہنے دے نیں شروع شروع وچ نر پرا دوپیں دا لکٹ رکھیا گیا ہی جیہدے نال بھانویں اک تے بھانویں سارے ٹیشن اس دا پھر اٹورالا آؤ پر ہن گھر نوں سیانیاں ہو کے کھوی میڑ دے حساب نال اگرا ہی کر دے نہیں۔ ایہناں ٹیوب نیشن پاروں ویکھیا جائے تے سارا لندن ای اللہ توکل کھلوتا ہو یا اے، کیوں جے تھیوں پورا لندن ایہدے کنڑول تے قبٹے وچ اے۔ احتلا حصتے ایویں مدھانی دا چھٹر ای رہ گیا اے پر انج ایہہ انڈر گراؤنڈ ٹیوب تعمیری سودے دی ونجاران اے، نہیں تے انڈر گراؤنڈ سرگرمیاں ساری دنیا وچ جیہڑے چن چاڑھ رہیاں نہیں اوه کے کولوں لئی بھبھی گل تھوڑی اے۔

پروفیسر محمد اسلم

پروفیسر محمد اسلم 28 نومبر 1932ء کو پھلور ضلع جالندھر (بھارت) وچ پیدا ہوئے۔ ایم اے (تاریخ) تک تعلیم لاہور وچ حاصل کیتی۔ ذرھم یونیورسٹی الکلیئنڈ توں علوم اسلامیہ تے عربی وچ بی اے آئزز کیتی۔ ماچھر یونیورسٹی توں ایم اے فارسی کیتی۔ کیبرج یونیورسٹی توں مشرقی علوم وچ ایم اے دی ڈگری ائی۔ 1967ء وچ پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ تاریخ نال منلک ہوئے۔ بر صفحہ ہندو پاکستان دی تاریخ بارے کئی کتاباں تے تحقیقی مقاں لکھے چکے ہیں۔ پرانی تحریراں توں تاریخی کھوج لان دے ماہر سن۔ پنجابی وچ بہت گھٹ لکھیا اے، پر جو لکھیا اے معیاری لکھیا اے، زبان وچ روانی تے رس اے، تھوڑے لفاظاں وچ وڈی گل موثر طریقے نال کرن دا گرجان دے سن، آپ نے لاہور وچ وفات پائی۔

رائے احمد خاں کھرل شہید

انگریز اس نے 1849ء وچ پنجاب اتے قبضہ کیتا۔ پنجاب اتے انگریز اس دا قبضہ ہوندیاں ای مسلماناں اتے ظلم دے پھاڑیں لگ چے۔ بے گناہ لوکاں کوں ذرا جنی گل پاروں قید تے پھانسی ورگیاں سزاواں ملن لگ پہنچاں۔ موقع توں فائدہ اٹھا کے انگریز پادری لوکاں کوں عیسائی بناں لگ چے۔ انگریز اس مقامی صنعتاں کوں تباہ کر کے سارا مال انگلستان دے کارخانیاں وچ گھلنا شروع کر دتا۔ ایہدے نتیجے وچ اتحادوں دے لوک معاشر بدمالی دا شکار ہو کرہ گئے۔ اوہر میرٹھ چھاؤنی وچ مقامی سپاہیاں کوں گاہ تے شور دی چربی والے کا توں چلان توں انکاری ہوں پاروں قید کر دتا گیا۔ ایہہ قیدی سپاہی انگریز دی تاہری کر دیاں ہویاں جیل دی دیوار اس توڑ کے دلی جا اپڑے تے بہار شاہ ظفر توں اپنا بادشاہ بنا کے جنگ آزادی دا اعلان کر دتا۔ میرٹھ چھاؤنی دے حالات ویکھ کے انگریز حکومت نے پنجاب وچ انبالہ، فیروز پور، لدھیانہ، سیالکوٹ، لاہور، ملتان تے گوگرہ دیاں چھاؤنیاں وچ مقامی سپاہیاں کو لوں وی ہتھیار رکھوائے تے کئی بے گناہ سادھوستاں توں ملک پاروں پچاہے لا دتا گیا۔

اوں سے ہندوستان دا دار الحکومت ملکتی، جدوں کہ دلی، آگرہ تے اودھ، آزادی دی جنگ لڑن والیاں دے وڈے مرکز سن۔ اس لئی ملکتے دا پورے ملک نال رابطہ نہ گیا۔ پنجاب تے سرحد وچ رہن والے انگریز اس دا ملکتے نال رابطہ صرف کر پچی دے ذریعے رہ گیا۔ انگریز اس دی کوشش سی کہ پنجاب تے سندھ وچ امن رہوے۔ تاں جے جرنیلی سڑک رسد تے فوجاں دے آن جان لئی کھلی رہوے۔ ایہہ خدمت پیالہ نابھ، فرید کوٹ تے کپور تھل دے سکھ راجیاں نے اپنے ذمے لئی۔

ایہناں وناس وچ ساہی وال دی بھائے گوگرہ ضلعے دا صدر مقام سی۔ ایس علاقے دے لوک انگریز دیاں پالیاں نال پہلے ای نفرت کر دے سن۔ جدوں انگریز حکومت نے گوگرہ ضلعے دے مقامی سپاہیاں کو لوں ہتھیار و اپس لئے تے ایہدے نال آہناں دے دلاں وچ وی انگریز دے خلاف نفرت پیدا ہو گئی۔ ایہہ گرمیاں دا موسم سی۔ کراچی توں جہاز فوج تے اسلو وغیرہ لے کے دریا وال راہیں پنجاب دے وڈے وڈے شہراں تک جاندے سن۔ اوس ویلے تھوڑا جہاز ملتان دے لائے موجود سن تے تھوڑا وی دے ذریعے پچھوڑنی ویں دی گھلے گئے۔

ایہناں ای وناس وچ علاقہ گوگرہ وچ رائے احمد خاں کھرل وی جی داری دے جہنڈے لے ہر انہے سن۔ اوہ ضلع گوگرہ دے اک

پنڈ جہا مہرہ دے وستیک سن۔ اوہناں کی عمر وچ ای تلوار تے تیزہ چلاتا سکھ لیا سی۔ ودھیا نسل دے گھوڑے پالنا اوہناں دی شغل سی۔ اوہناں دی اک گھوڑی داناں ”مورنی“ سی جیہڑی اپنی دکھ، ڈیل ڈول تے پھرتی پاروں مشہوری۔ جدوں رائے احمد کھرل اوہنوں نساندے تے ڈے توں وڈا گھوڑا سوار اوہدا مقابله نہیں سی کر سکدا۔ رائے احمد خاں اک بہادر محب وطن انسان سن۔ اوہناں دا دل دیس تے دیس واسیاں دی محبت نال دھڈکدا سی۔ اوہ انگریز نوں غاصب تے ظالم سمجھدے سن۔ انگریزاں کی دارا پنچ کارندیاں دے ذریعے اوہناں نوں اپنے نال ملان دی کوشش کیتی پراواہا پے ضمیر داسودا کرن تے راضی نہ ہوئے۔

1857ء وچ انگریزاں دے خلاف جنگ دا نقارہ وجدیاں ای احمد خاں کھرل دے دل وچ انگریز دے خلاف لگیاں چنگاریاں لائیاں بن گھیاں۔ ایس عرصے وچ انگریزاں نے بغیر کے وجہ دے جوئیے قبیلے دے بوجہت سارے لوکاں نوں گوگرہ جبل وچ ڈک دیتا۔ زنانیاں تے بالاں تے ظلم کیتے، رائے احمد خاں کھرل توں خبری تے اوہ ڈپٹی کمشزکول گھے تے قیدیاں دی رہائی دامطالہ کیتیا۔ اوس آکھیاں پی اوہناں مالیہ دا نہیں کیتا ایس لئی اوہناں توں پھریا گیا اے۔ رائے احمد خاں کھرل ہو راں دو ٹوک لفظاں وچ آکھیاں پی اوہناں دے ذمے کوئی مالیہ نہیں تے نہ ای ہو رکوئی سرکاری رقم اے۔ اوہناں نوں چھڈ دیوں نہیں تے حالات ہو رخاب ہو جان گے۔ ڈپٹی کمشز تے حالات دا اندازہ لارکے کھجھ قیدیاں نوں چھڈ دیتا۔ اجے دی گھجھ قیدی جبل وچ سن۔ رائے احمد کھرل جان تی اتے دھر کے جبل دے اندر گئے۔ قیدیاں نوں کھان پین دا سامان دیتا تے نالے اوہناں نوں مشورہ دیتا پی اوہ موقع ملدا یاں جبل توں باہر آؤن دی کوشش کرن۔ 26 جولائی 1857ء نوں قیدیاں نے جبل دی کندھ توڑ کے باہر نکلن دی کوشش کیتی تے جبل دے محافظاں نے اوہناں اتے گولی چلا دی۔ قیدی پہلوں ای اجنبی صورت حال دامقابلہ کرن لئی تیار سن۔ ایس لئی اوہ دی محافظاں اتے ٹھ پی۔ ایس موقع تے اکونچا (51) بندے مرے یاں زخمی ہوئے۔ انگریزاں ایس واقعے دا ذمہ دار رائے احمد خاں کھرل توں قرار دیتا تے اوہناں نوں گرفتار کرن دے بہانے لوکائی اتے ظلم توڑ نے شروع کر دیتے۔ رائے احمد خاں کھرل کو لوکاں دی ایسہ حالت نہ پیکھی گئی۔ اوہ آپ ای ڈپٹی کمشز دے ساہنے پیش ہو گئے تے ایس طراں اوہناں توں جبل پیچ دیتا گیا۔ لوکی اپنے محبوب لیڈر نوں چھڈاں لئی کھن سرتے بخ کے سرکاں اتے آگے لوکاں دا جوش ویکھ کے ڈپٹی کمشز نے رائے احمد خاں کھرل نوں رہا کر دیتا۔

16 ستمبر 1857ء نوں رائے احمد خاں کھرل ہو راں گوگرہ تے جنگ دے ضلعیاں وچ کھرل، دلو، کاشمی، ترہانے، ہرل، بگھیلے، فیلانے، جنخوے، نول، لک تے جوئے قبیلیاں دے سرداراں نوں مکالیہ وچ اک لکھا کیتا تے انگریزاں دی غلامی توں آزاد ہوں لئی مل جل کے کوشش کرن دا سمجھا ہتا۔ سارے سرداراں رائے احمد خاں کھرل توں اپنا سردار من کے انگریزاں دے خلاف جہاد دا اعلان کر دیتا۔ انگریزاں دا اک تجسس فراز خاں کھرل را توں رات گوگیرہ اپڑیا تے اوں نے سارا بھیت انگریز کپتان لفشن نوں جادیا۔ تیجہ ایسہ ہو یا پیائی اک انگریز افسر برکلے رائے احمد خاں کھرل ہو راں نوں گرفتار کرن لئی جہا مارے اپڑیا۔ پر اوہ راویوں پار لگھ گئے۔ برکلے نے جہا مارے دے کئی بندے قید کر لئے۔ پنڈ نوں اگ لوادی۔ ایسہ دے جواب وچ آزادی دے مجاہداں نے رائے احمد خاں کھرل دی قیادت وچ موضع اکبر اتے قبضہ کر کے گوگیرہ اتے حملہ کرن دا منصوبہ بنایا۔ پر تحری ہوں پاروں ایسہ منصوبہ توڑ نہ چڑھ سکیا۔ مجاہداں فتح پور جا مور پے لائے تے 20 ستمبر 1857ء نوں اوتحے انگریزاں دے چھکے چھڑا دیتے۔ اگلے دن اسکی (21) ستمبر نوں پنڈ گلکوری دے لاء گے سر توڑ مقابله ہو یا۔ رائے احمد خاں کھرل سرتے کھن بخ کے میدان وچ آئے۔ مجاہداں کوں تلواراں، برچھیاں، توڑے دار بندوقاں تے لامھیاں

سن۔ پر انگریز اس کوں نویں توں نواں اسلوی۔ ایس دے باو جودا وہ گھبراۓ ہوئے سن۔ جنگ جاری ہی تے عصر دی نماز دا ویلا ہو گیا۔ رائے احمد خاں کھرل نماز پڑھن گئے تے انگریز اس اوہناں اتے گولیاں دامینہ بر سادتا۔ اک گولی سدھی سینے وچ گئی تے اوہ شہید ہو گئے۔ انگریز اس اوہناں دا سرکٹ کے گوگیر جیل دی کندھ اتے لکا دتا۔ دھڑ اوہناں دے ساتھی جھامرے لے گئے۔ راتوں رات اوہناں دا اک وقار ساتھی اپنی جان تکی تے رکھ کے جیل دی کندھ تے چڑھیا تے اوہناں دا سرلاہ کے جھامرے لے گیا جنھے اوہنوں دھڑ دے نال جوڑ کے بڑے احترام نال فن کیتا گیا۔

رائے احمد خاں کھرل دے بعد میر بہادر قیانی نے قیادت سنبھالی۔ اوہناں بر کلے تے اوہناں دے کئی ساتھی قتل کر کے اپنے بہادر سردار دی تحریک نوں اگے دھایا۔

”چخاں خدرر پورٹ“ وچ انگریز اس نے ایس گل دا اعتراف کیتا اے پئی جے رائے احمد خاں کھرل کا میاں ہو جاندے تے گوگیرہ توں ملناں توڑی پورا اعلاقہ انگریز اس دے ہتھوں نکل جانداتے کراچی نال اوہناں دارالبطیم ہو جانا سی، تے جے انجھ ہو جانداتے فراوہ پورے چخاں و چھوں نکل جاندے۔

بر کلے دی موت تے رائے احمد خاں کھرل دی بہادری دے ذھولے اج دی گوگیرہ دے علاقے وچ گائے جاندے نیں۔ رائے احمد خاں کھرل آپ تے شہید ہو گئے پر اپنے چھپھے آن والیاں نسلائی بہادری تے دیس پیار دی روشن مثال چھڈ گئے۔ سچی گل تے ایہہ دے اج ایسیں ایہہ چھپھے محب وطن بہادر اس دیاں قربانیاں دے صدقے آزادی دی زندگی گزار رہے آں۔

عبدالمجيد سالک 13 دسمبر 1894ء نوں نال ضلع گوردا سپور (بھارت) وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد اتاں غلام قادری۔ مذہلی تعلیم بیالہ تے پھانکوٹ وچ حاصل کیتی۔ 1911ء وچ پھانکوٹ توں رسالہ ”فتوس خیال“ جاری کیتا۔ لاہور وچوں نکلن والے رسالہ ”پھانکوٹی“ تے تہذیب نوں ”دے ایڈیٹر تے معاون اڈیٹر ہے۔ 1927ء وچ ”زمیندار“ اخبار جمڈ کے مولانا غلام رسول مہر نال رل کے اخبار ”انقلاب“ کڈھیا۔ 1951ء وچ ڈاکٹر فیض محمد نقیر نال مل کے رسالہ ”پنجابی شروع“ کیتا۔ غرلاں، نظمان تے مضمون لکھے جیہوںے ”پنجابی ادب تے سالک“ دے نال کتابی صورت وچ چھپ چکے نیں۔ ”کپاہ وچ“، انشائی وی ایسے کتاب وچوں لیا گیا۔ سالک صاحب دی وفات 1959ء وچ ہوئی۔ سالک صاحب داشمار اوہناں لکھاریاں وچ ہوندا اے جیہتناں دیاں کوششان نال پنجابی آج آچے درجے تے اپڑگئی اے۔ آپ دی تحریر وچ شفافیت روں اے۔ آپ سادہ تے ولچپ پنجابی زبان لکھدے سن۔

کپاہ وچ

بیماری دا کوئی آئٹ نہیں۔ رنگ رنگ دیاں بیماریاں بندے نال لکھیاں ہویاں نیں۔ اک بڑی عجیب بیماری اے پی آدمی رات ویلے سنتا ہو یا آنکھ کے چلن پھر ان لگدا اے۔ ڈاکٹر حیم سارے ایس گل نوں من دے نیں پی اوہ سچی سنتا ہو یا ہوندا اے۔ اوہ نوں ہوش کوئی نہیں ہوندی۔ پر ایہہ بڑی اچھے دی گل اے پی اوہ آدمی نہ ڈگدا اے، نہ کے شے نال شوکر کھاندا اے۔ کنی واری لوکاں نے وکھیا پی ایس مرض دا بیمار کوٹھے دے بیہرے اتے سدھا گا جاندا اے۔ مجال اے اوہدا قدم وی آہرا بابراہ اپنے تے اوہ کوٹھے دے اتے یاں اوں تمہاں توں یہاں ڈھیہ پئے۔ جے اوہ جا گدھا ہوندا تے لگدی اوں بیہرے اتے ایس طراں بے دھڑک نہ رکسد۔

ولایت وچ ایس مرض دے بیمار بوجت ہیگے نیں۔ رسالیاں، اخباراں وچ اوہناں دے قصے چھپ دے رہندے نیں۔ اک آدمی نے دیا پی کچھ جو دن میرے کوٹ دی جیب وچوں روپے برابر چوری ہوئے رہے۔ رات نوں کوٹ کی نال نگ کے سوں جاندا ساں۔ سویلے آنکھ کے وکھدا تے روپے نہیں سن ہوندے میں بڑا جیران ساں پی ایہہ گل کیاے؟ میں فلیٹ وچ کفار ہند اس۔ نہ یوئی نہ بچ، نہ ذکر نہ چاکر، فیر رات توں کیہڑا چور پیدا اے جیہڑا روز میونوں لٹ کے لے جاندا اے؟ میں اک دو گوانڈھیاں نال گل کیتی۔ اوہ بڑے جیران ہوئے۔ اخیر اک رات کیہہ ہو یا فلیٹ دے پچھلے پاے اک بکنی جیہنی بچھی سی۔ اوہدے وچ میونوں اک آدمی نے جگایا تے میں وکھیا پی اک چھری میرے ہتھ وچ اے تے میں بچھی دی اک نگر وچ نویا پیا کڈھناں۔ جس آدمی نے میونوں جگایا، اوہ میرا گوانڈھی تے دوست سی۔ اوں نوں وکھے کے تے اپنے آپ نوں بچھی وچ پا کے میری سمجھو وچ بچھ نہ آیا پی ایہہ گل کیہہ بنی۔ میں بچھی وچ کس طراں آگیا تے چھری نال نویا پکن دا کی مطلب؟

گوانڈھی نے میرے ساہنے ٹوئے توں چنگی طراں پکیا، تے اوہدے وچوں اوہ سارے روپے مل گئے جیہوںے کئی دن توڑی چوری ہوندے رہے سن۔ دوست نے اوہ سارے روپے میری جھوٹی وچ پاٹے تے میونوں نال لے کے فلیٹ وچ آیا۔ اوں نے میونوں دیتا پی میں ڈاکٹری وچ پڑھنا داں۔ جس دیلے تھیں میونوں ایس عجیب چوری دا حال دیتا تے میونوں بچ پے گیا پی تھاںوں فیکھ وچ پھر دی بیماری اے تے تھیں اپنے چور آپ او۔ میں صرف علم حاصل کرن دی فاطر تھاڑی دیکھے بھال شروع کر دتی۔ آج میں اپنے کمرے وچ جاریا

کی۔ تھاڑے فلیٹ و چوپ مینوں کھڑا ک جیہا آیا۔ میں جھٹ اٹھاتے تھاڑے بوہے آگے جا کھلوتا۔ میں وکھیا پتی ٹسیں اک ہتھ و رج چھری تے دوجے ہتھ و رج روپے لے کے باہر لٹکے۔ میں کھلوتا ہو یا سی پر ٹسیں مینوں وکھیا ای نہیں۔ میں تھاڑے کچھے پچھے لگ گیا۔ ٹسیں پتھی و رج اپڑے تے آرام نال بینچے کے چھری نال اک ٹو یا پیٹا۔ روپے اجے ٹوئے و رج نہیں سن رکھے۔ میں تھانوں بلونیا تے تھاڑا نال لے کے بیلا یا۔ ٹسیں اکھیاں کھول دیاں تے مینوں کہن گے۔ ”بیں، میں کجھے ساں میں پتھی و رج کی کرن آیاں۔ ٹسیں اجھے کیہ کر دے او؟“

دوجے دن اوہ دوست مینوں اپنے کان ٹھیک دے دوئے اکٹر کول لے گیا تے اوہنوں سارا قصہ سنایا۔ ڈاکٹر نے دسیا پتی ایسی بیماری نوں ڈاکٹری و رج (SOMNAMBULISM) کہنے دے تھیں۔ جیہد امطلب اے عیند روچ پھرنا۔ فیر ڈاکٹر نے نسیخ لکھیا۔ میں کوئی چھ (6) ست (7) بھت توڑی دو اپنیدار ہیا۔ آخر مینوں آرام آگیا فیر ساری عمر مینوں ایہ یو تھی شکایت نہیں ہوئی۔

اخبار اس و رج ایہہ قصہ پڑھ کے مینوں اپنے بچپن دی اک گل یاد آگئی۔ میں کوئی چھ (6) ورہیاں دا ہوواں گا۔ اک دن شام نوں بے بے جی (والدہ) نے گھر یلہ پکایا۔ میں بڑی ضد کیتی پتی میں ہنے گھر یلہ کھاواں گا۔ بے بے جی کہن گے: ”امقا کے تھاں دیا۔ گھر یلہ مختندا کر کے کھائی دا اے۔ تھا گھر یلہ کون کھاندا اے۔“ میں ضد کر داتے روندا کر لاندا سوں گیا۔

ادھی رات ویلے میری انکو ٹھیک مینوں ٹھوچ چھیا۔ ہتھ مار کے وکھیا تے میں کپاہ دے اک توکرے و رج بیٹھا ہو یا سی۔ میں گھابر کے بے بے جی نوں اواز ماری ”بے بے جی بے بے جی“ اوہناؤں میری میخجی تے ہتھ ماریا تے میخجی و سکلی پتی سی۔ اوہناؤں چھیا۔ ”وے مجيد توں کھوں پیا بولنا ایں۔“ میں کہیا ”ایہہ گل تے میں تھانوں پچھناں چاہناں پتی میں کھوں پیا بولناں؟“ بے بے جی نے اس پتے تے آکھن گے ”آخر توں بولدا کھوں ایں،“ میں آکھیا ”بے بے جی کپاہ و چوں“۔ فیر بے بے جی نے آکے توکرے و چوں مینوں پچکیا تے میخجی تے تھاپڑ کے سوال دیتا۔

سویلے جدؤں سارا بڑا جا گیا تے بے بے جی نے اب اب جی نوں ایہہ قصہ سنایا۔ اوہہس کے دوہرے ہو گئے۔ کہن گلے ”چورنہ ہو دے تے۔ رات نوں گھر یلہ منکد اسی نال۔ لیہنے سوچیا ہو دے گا، رات دیلا اے۔ سارے نئے ہوئے نہیں اس ویلے گھر یلے تے شخون مارنا چاہی دا اے۔“ میں دیرے و رج اٹھ کے جانا سی باور پتی خانے تے ٹرگیا کپاہ دے توکرے و رج۔ پر انہر پھریا گیا نال۔“

میں شرم نال رون باکا ہو گیا سی۔ اینے و رج بابا جی (دادا) نماز پڑھ کے سیتوں واپس آگئے۔ اوہناؤں ایہہ گل سنی۔ اوہہستے تے نہیں، سچھ مسکرا کے آکھیا: ”ایہہ ہا سے دی گل نہیں۔“ بے مجيد رات نوں نیند روچ اٹھ کے چل دا پھر دا اے ایس داعلاج کرونا چاہی دا اے۔ ”اوہ دن مینوں بابا جی ڈاکٹر عبدالرحمن کول لے گئے۔ میں شنیک ہو گیا۔ پر گھر و رج ایس مخول نے کئی ورہیاں تک میرا ہوچھانے چھڑ یا۔“ ”مجد کجھے؟ کپاہ و رج“ سچی پتی میری چھیڑ بن گئی سی۔

ڈاکٹر سید اختر جعفری

ڈاکٹر سید اختر جعفری ہو راں دا صل ناں سید اختر امان اے۔ 20 دسمبر 1934ء نوں گپر تھلہ (بھارت) وچ پیدا ہوئے۔ والد داتاں سید غلام قادری۔

آپ نے مذکوی تعلیم اسلامیہ مذکوی سکول گپر تھلہ وچ حاصل کیتی۔ پاکستان دے قیام مگروں لاہور آگئے تے پنجاب یونیورسٹی توں میزرک دا متحان اُول درجے وچ پاس کیتا۔ فیر اختر میڈیسٹ تے بی اے ٹیک تعلیم دیال گنج کالج لاہور توں حاصل کیتی تے سید عبدالعلی عابدی شخصیت تے علمیت توں فیض حاصل کیتا۔

1958ء وچ پنجاب یونیورسٹی اوری ایٹل کالج لاہور توں ایم اے (اردو) اُول درجے وچ پاس کر کے گورنمنٹ کالج ڈیرہ غازی خاں وچ پسچار ہو گئے۔ ملازمت دے دوران نی ایڈ، ایم اے (فارسی) ایم اے (پنجابی گولڈ میڈل اسٹ) تے پی ایچ ڈی پنجابی دیاں ڈگریاں حاصل کیتیاں۔ پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وچ وی پڑھاندے رہے۔

فیصل آباد وچ کجھ عرصہ پر پیل دے عہدے تے فائز رہے اوس توں بعد گورنمنٹ کالج باعہان پورہ دے پر پیل رہے۔ تے ریٹائر ہو گئے۔ آپ نے اردو وچ تیہہ (30) فارسی وچ دو (2) تے پنجابی وچ ویہہ (20) کتاباں لکھیاں نیں۔ اک عربی تے چار انگریزی کتاباں دے اردو وچ ترجمہ وی کیتے نیں۔

آپ دیاں کتاباں "حضور پر نور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم"، "نویں زاویہ"، "چارا بجاداں" تے "باباۓ پنجابی" اے حکومت پنجاب تے ادبی اداریاں اولوں ایوارڈل چکے نیں۔

آپ دی تحریر سادہ، دلچسپ تے اسان ہوندی اے تھیت تے تقدیماً آپ دا خاص میدان اے۔ ڈوگھی کھون تے پڑتاں پناں کوئی گل نہیں لکھدے۔ "مصنون لوک گیت" آپ دی کتاب "نویں زاویہ" وچوں چون اے۔

لوک گیت

لوک گیت..... یعنی لوکاں دے گیت: اوہناں ون سوئے بھٹاں وانگوں ہوندے نیں جیہی مٹی دی زرخیزی پاروں دھرتی وچوں آپ مہارے پنگر پنیدے نیں۔ فطرت دی گودی وچ پل کے جوان ہندے نیں۔ فیر اپنے ون سوئے رنگاں، دل تے دماغ وچ لہ جان والی داشتاں دھرتی نوں سکیں بخندے نیں۔

ایہہ لوک گیت کے قوم دا اجیہا انعاماً نمونہ ہوندے نیں جیہدے وچ نہ صرف اوس قوم دی رہتل تے وسیلے دیاں من مونیاں تصویر اس ہوندیاں نیں۔ سگوں ایہناں وچ اوس قوم دے وڈیاں دے صدیاں دے تجربے، مشاہدے، سمت دیاں گلاں، قوم دا سچا، اوہدیاں ریتاں تے رہماں، اوہدے ماضی دے جھکارے دھرتی دارنگ، فصلان، ٹھاٹھاں مار دے دریا تے گیت گاؤندیاں ندیاں دا بیان ہوندیاں تے دریاواں دے کنڈھے وکن والیاں قوماں دے لوک گیتاں وچ دریاواں دیاں کانگاں، طوفاناں، بیزیاں تے جھکھڑاں دا ذکر ملدا اے تے رہنٹے علاقیاں دے لوک گیتاں وچ صراواں، جھکھڑاں، ریت بریتے شیلیاں تے خلا تھاں دا ذکر موجوداے۔ ہرے بھرے میدان دے لوک گیت اوچھوں دی دھرتی، فصلان، لوکاں دے سچا۔ آں دوائے دیاں شہماں تے

بھلاں تے بھلاں دیاں خوشبو آں تال مہکدے نیں۔

ایہہ لوک گیت کے اک شاعری تخلیق نہیں ہوندے نہ ای کے دی شعوری کوشش دا نتیجہ ہوندے نیں۔ سگوں ایہہ اوہ جذبے یاں خیال ہوندے نیں۔ جیہوے زناں تے گھبرو والے مٹھوں آپ مہارے نکل کے موزوں لفظاں دا رُوپ دھار لیجیدے نیں۔ ایں لئی ایہناں وچ خیال تے زبان دی سادگی ہوندی اے۔ ایہہ لوک گیت دلاں دیاں ڈنگھائیاں وچوں انہدے نیں تے دلاں دیاں ڈنگھائیاں تیک اثر کر دے نیں۔

پنجاب دے مشہور لوک گیتاں وچوں ڈھولا، ماہیا، تھال، لوری، پیا، بولیاں، چھلہ، جھمر، ہجتی، گدا، ہی، ککلی تے گھوڑیاں بہت مقبول نیں۔ پر اتنے صرف ڈھولا، ماہیا، لوری، تھال تے بولیاں دا ذکر کیتا جاندا اے۔

ڈھولا

ڈھولا بہت پرانا لوک گیت اے۔ جیہو ااصدیاں دے پینڈے طے کردا اک پیڑھی توں ڈوچی پیڑھی تائیں سینہ پہ سینڈ لگا آؤندی اے۔ ڈھولے وچ خاص سوز تے گھلاوٹ ہوندی اے۔ جیہی سُنن والیاں دے جذبیاں توں ٹیکنڈی اے تے دلاں وچ جھرنات چینیز دیندی اے۔ تجھ لوکاں نے ڈھولے دا تعلق کی (شہ رانی) تے ڈھول بادشاہ تال جوڑیاے۔ تجھ لوکاں دا خیال اے پئی ڈھول پنجاب دا پرانا سازاے۔ پنجاب دے وسیک خوشی دا اظہار ڈھول وجا کے کر دے نیں۔ ڈھول دی اواز دلاں نوں اپنے ول کچھدی اے تے پیاراں توں بھنگڑا پاؤں تے مجور کر دیندی اے۔ ایں ڈھول توں ای ڈھولا، ڈھول جانی، ڈھولن، ڈھول سپاہی، ڈھولو یار تے ڈھولی یار دے لفظ بنے نیں۔

ڈھولے دے تجھ بول انج نیں:

میں اتنے تے ڈھول قصور دے	میں اتنے ماہی میرا سوہر دے
دل ڈاڑھا ہو یا مجھو روے	میرا دل پل پیا اور دے
مُز کے آؤنا، جیوے ڈھولا	دھن میرا جگرا جیوے ڈھولا!
ڈھول چن وے	ڈھول ماہوا
لکھاں اسام میاں توں اک من دے	روندی مینوں جھڈ کے کھنے کھیوں ہانیا

ماہیا

پنجابی زبان دی شاعری وچ ماہی لفظ عام ورتیا جاندا اے۔ جیہو اماہ یعنی چن توں نکلیا اے۔ ایں لئی ماہی دا مطلب اے چن درگا۔ ماہی دے لفڑائی جدوں الف لادیتا جاندا اے تے اودہ ماہیا بن جاندا اے تے ماہیا اوہ لوک گیت اے، جیہدے وچ اک جذبہ، اک خیال یاں اک مضمون ڈیڑھ مصرے وچ بیان کیتا جاندا اے۔ پہلے ادھے مصرے وچ ساڑی توں دے جھلکارے ہوندے نیں تاں لے ایہہ قافیے دی خاص گونج پیدا کر دا اے۔ فیر ایہو گونج جدوں دوسرے مصرے دے مگن اتے سانی دیندی اے تے موسیقی پیدا کر دی اے۔ ماہیے دا دو جامصرع پورا تے مکمل ہوندی اے جہدے وچ مفہوم دی تکمیل دے تال تال جذبیاں دا ہڑھو دی موجود ہوندی اے۔ ماہیا صرف زناں تاں دا گیت نہیں، سگوں، گھبرو دی ایہہ گیت گاؤندے نیں۔ ماہیے دا خاص موضوع بھرتے وچھوڑا اے۔ ایں لئی ماہیا وچ حدود

و دھ در بھر یا ہوند اے۔ مائیئے دے بولاں وچ نصیت اتے مت دیاں گلاؤ دی ہوندیاں نیں۔ جویں:

دو پتھر آناراں دے۔

سماڈاڈ کھن کن کے، روندے پتھر پہاڑاں دے۔

آری تے آری اے۔

اک دم یوسف دا، سارا مصیر پاری اے۔

کوئی تے کاں بولے۔

چھپھی آئی مائیئے دی وچ میراوی ناں بولے۔

کوئی بگلی گول ہوی۔

الله دیاں اللہ جانے کیہڑے رنگ وچ ڈھول ہوی۔

سوئے داکل ماہیا۔

لوکاں دیاں رون اکھیاں سماڈا روند اے دل ماہیا۔

میہنہ وہن گیماراں تے

الله سائیں فضل کرے پر دیسی یاراں تے۔

لوری

سچھتوں پر انگیت لوری اے۔ ایہہ گیت اڑی پچے بال نوں چپ کراؤن تے سوان واسٹے گایا جاند اے۔ سچھتوں پہلاں بال دے کنال وچ لوری دے بول ای پیندے نیں۔ ادھ بول تے نہیں سمجھدا صرف ماں دی مٹھوی اوازن کے چپ ہو جاند اے۔ ایں لئی لوری اوں لوک گیت نوں آکھیا جاند اے۔ جیہدے وچ ماں دی ممتا، اولاد تال محبت، پاکیزہ سدھراں، امنگاں، مستقبل دے سُفے خوشیاں تے ڈکھاں دایاں۔ ڈعاواں تے بھگتے جذبیاں دے اٹھا رہوندے نیں۔ ایں پاروں لوری دے ساد مرادے لفظاں اوپھے سدھراں تے جذبیاں دا پڑھ موجود ہوند اے۔ جیہدے یاں اہراں دا شور ماں دی او ازادے لہاچڑھاتوں ظاہر ہوند اے۔

چنخاں دیاں لوریاں وچ ریس چنخاں دی پوری وتوں تے معاشرہ سد او کھالی دیند اے۔ چنخاں دی یو ہتی آبادی پنڈاں دی وستیک اے ایں لئی سماڈا یاں لوریاں وچ دا ہی بیجی فصلان، مال ڈگراں تے انگاں سا کاں دا ذکر لیہدا اے۔

جویں:

الحمد لله باوے دا

باوا کنک لیا وے گا

ماں پوپنیاں وئے گی

باوی من پکاوے گی

باوا بیٹھا کھاوے گا

کا کا کھڑ کھڑ ہتے گا

سو نے دا پنچھوڑا تے
تے سو نے دی کٹوری
تینوں بھین دیوے لوری
تینوں ماں دیوے لوری
اللہ گوں، والی گوں
دیتا ای تے پالیں توں

تحال

تحال گڑیاں دی کھیڈاے۔ ایہہ کھیڈ گیند نال کھیڈی جاندی اے تے نال نال گیت گایا جاندی اے۔ ایس گیت وچ عام طور
تے ائگاں سا کاں تے آل دوالے دے حالات واڑ کیتا جاندی اے۔ نال گڑیاں دے اوہناں جندیاں، سدھراں تے خیالاں دی
ترجمانی ہوندی اے جدول اوہ دھیاں، بھیناں تے ناتاں ہوندیاں نیں۔ ایس گیت دے ہر بندوا آخری بول ایہہ ہوندیاے۔

آل ماں، پورا ہو یا تحال
اک مشہور تحال اے:

کھوہ وچ پانی
ماں میری رانی
پیڑی میرا راجہ
پیٹھ گھوڑا تازہ
چاندی دیاں پوڑیاں
سو نے داروازہ

آل ماں پورا ہو یا تحال
ویر آیا نہا کے
روٹی روٹی پا کے
کھانی اے تے کھا
نہیں تے تو کری توں جا
آل ماں پورا ہو یا تحال

پولیاں

پنجاب دی سر زمین اک سدا سہاگن اے تے لوک گیت ایس سہاگن دیاں اوہ رنگ برنگیاں تے ون سو نیاں ٹومباں نیں

جیہناں دی چمک دمک تے شکارے صدیاں ہیتن مگر وہ اج دی ہالیاں دے تل ڈک لیدے نہیں۔ ایہناں لوک گیتاں اوہ ہلے لئے ہوئے
لئے جذبیاں دامٹھا مٹھا سیک اج وی پنجاب دے گھبر دواں دے دلاں نوں گرمادیندا۔
بولیاں ایہناں لوک گیتاں وچوں اک اجیہا لوک گیت اے جیہڑا صدیاں توں پنجابیاں دے دلاں دیاں دھڑکناں وچ ٹوچ ٹوچ جدا
لگا آرہیا اے۔ ایہہ بولیاں اوہناں دے ہو وچ رچیاں چیاں ہویاں نہیں تے اوہناں دے انگ انگ وچ بولیاں داسرو رجھومر پاؤ نہ ماتے
چھلکاں مار دا اے۔ قواعد دے اعتبار نال بولیاں جمع داصیخداے تے ایہہ واحد بولی اے، جس دے معنے بول، قول، زبان، آکھی ہوئی گل،
طعنہ یا ہندا دے نہیں۔ پرشاعری وچ بولی اوس اک مصر نوں آکھدے نہیں جیہدے وچ کوئی خیال، کوئی مضمون، کوئی دلش یاں تجربے
یاں مشاہدے دی گل یاں کے جذبے داؤ ہکواں اظہار ہوندا اے جویں۔

- ۱۔ کھتے ٹکریں تے حال ٹنداں ، ڈکھاں وچ جندرل گئی۔
- ۲۔ تیری ہاڑی نوں وکیلاں کھادا ، ساونی تیری شاہاں لٹت لئی۔
- ۳۔ اودہ میر اویر گڑی یو گشیں میباں ، سندوری سر صفا۔
- ۴۔ سے ویر نوں منداش بولیں ، بھانویں میری چند کٹھاں لے
- ۵۔ ترن رنگ نہیں بھلداے ، چس، جوانی، ماپے
- ۶۔ وچ سکھاں دے یار تھیرے ، ڈکھاں وچ کون دردی۔
- ۷۔ جٹ پیلیاں دے بئے بئے گاوے

بلے بلے اودہ دانیاں دے ڈھیر لگ گئے
ساؤ ادیس سہا گن سارا

- ۸۔ ساؤ ادیس سہا گن سارا
- چپے چپے ٹکھوہ و گدے
- ۹۔ او تھے بہہ کے میں چخنی ڈاہواں
جھچے تیرے ہل و گدے
- ۱۰۔ او تھے لگدے گکراں نوں موئی
جھچوں میر اویر لکھدا

اصل ناں ڈاکٹر ناصر عباس بلوج اے۔ پر ادبی دینا وچ ڈاکٹر ناصر بلوج دے ناں نال مشہور نیں۔ غلام عابد خاں دے گھر کیم فروری 1952ء نوں موضع تیتری تحصیل نور پور تھل ضلع خوشاپ وچ پیدا ہوئے۔ پنجاب یونیورسٹی توں ایم اے اردو، ایم اے پنجابی کر کے درس و تدریس دا پیشہ اپنایا۔

پنجابی تے اردو دے مشہور کہانی کار، شاعر تے ڈرامہ نگار نیں۔ پنجابی شاعری دا مجموعہ ”پشاں تے سد“ 1977ء وچ کہانیاں دا مجموعہ ”سیتیاں اکھاں والے“ 1986ء وچ چھاپے چڑھیا۔ اردو شاعری دا مجموعہ ”دشتِ رائیگاں“ دے سرنا نوں یہ 1996ء وچ چھپ چکا اے۔

کہانی وچ ساڑے و سبیے دے مسئلیاں، معاشرتی تے ثقافتی موضوعات بارے بوجہت سوہنائکھدے نیں۔ ٹیلی ویژن دے مشہور ڈرامہ نگاروں نیں۔ ایہناں دا افسانہ ”آن ڈیٹھے روگ“ ماحول دی آلوگی نال پیدا ہوں والیاں پیاریاں دی تشاں دی کردا اے۔

آن ڈیٹھے روگ

سالدی ڈھپے، گلی وچ آلانی منجی اتے پیارہ جاتا پ نال کئی جاندی۔ گھروچ صرف دلیف تے دو تلا نیاں سن، جیہڑیاں پچھلی رات دے مینے وچ جھمپ ٹھن نال پیچ گھیاں سن جیہناں نوں رجھے دی گھروالی بختاں نے کچی کندھ اتے لئکنے پا یا ہو یا سی۔ اک پائی پرانی لوئی رجھ اتے لئی ہوئی سی۔ گلی دے وچ کاروں لکھدی نالی وچوں یو دے ہلے پے اٹھدے سن۔ ترکھاناں دامنڈا دادو جھوڈا سنگل پھری گلی وچوں لکھھیا۔ منجی دے کو لوں لکھدیاں مجھ دا گلا گھر نالی دے وچ پیا۔ گندیاں چھٹاں اڈ کے رجھ دی لوئی اتے ڈیکیاں تے چار پوچھرے بد روکھر گئی۔

فیر بختاں نے سوچیا۔ ایہ شہر اے، کتو وال نہیں۔ پنڈ وچ سبھ دے ڈکھ سا بجھے ہوندے سن۔ شہروچ کے نوں کے داد دید لیا ظ نہیں۔ رجھ نوں منجی تے پھیاں اج بائیوں (22) دیہاڑی سی۔ وکی والیاں وچوں کے آ کے نہیں سی پیچھیا۔ ”رمیا جیوندا ایں یا گلر گیا ایں۔“ بختاں رجھ نوں نیڑے تیڑے دے سارے ڈاکٹراں نوں وکھا نہیں تھی۔ رجھ وناں وچ ای ہڈیاں دی منجھ بن کر رہ گیا۔

بختیاں پیٹھیاں بختاں نوں اپنا پنڈ والا کچا کوٹھا تے گھلاؤ بیڑا چھتے آیا۔ پنڈ وچ کھلی ہوا تے روشنی دا خیال آگیا۔ تازیاں تے صاف ستھریاں بہریاں دی داشتا اوہ بدی رُذخ تیکر اپڑ گئی تے ڈکھ سکھ وندن والے عزیز رشتے دار تے گوانڈھی یاد آگئے۔ تے رجھ دے یار ٹیلی خوشیاں سردار محمد تے علیا وی جیہڑے نماشاں تیکر ڈیٹھے اک دو بجے نال ڈکھ سکھ پھول دے رہندے سن۔

رجھ دیاں دو (2) دھیاں تے دو (2) پُتر سن۔ وڈھی دھی دیا ہی ہوئی سی۔ باقی دے ایا نے وی ہن واہو سیانے ہو گئے سن۔ رجھ نے مجھ بھوکیں مجھکے اتے لئی ہوئی سی۔ دو نویں پُتر رجھ نال واہی بیگی دا کم کر دے سن۔ اک مجھ دی گلے اتے بھجی ہوئی سی۔ اسی تے گھنیوں دی تھوڑو دی نہیں سی۔ رجھ تے بختاں اوس سکھی سی تے وی رب دا لکھ شکر کر دے سن۔

پر خوشا تے سردار محمد رجھ نوں ہر دیلے پیروں کڈھی رکھدے۔ جدوں رجھ کوں بھندے اکوگل کر دے ”رمیا اولاد دا آون والا دیا ویکھ۔“ مر کے روٹی ٹکر پورا ہوند اے۔ کل کلاں نوں اولاد دیا ہنی اے۔ فتحے توں مجھ ہتھ پلے مار، پنڈ وچ کیہ پیا اے شہر جا کے مقتدر ازما۔

ایہو جیساں گلائیں کن کے پہلاں پہلاں تے رہا ہے پندا۔ فیر ہوئی ہوئی ایہو گلائیں اوہدے میں نوں چنگیاں لگن لگ پنیاں۔ اک دن اوہنے فصل چک کے زمیندار ایکھا پورا کیتا تے بال پچے لے کے کتو وال توں لا ہو رہا گیا۔ اتنے کچی وچ خوشیے دا اک جاؤں ہندیا۔ چنگا (50) روپے میں تے رجے توں اک سینر کوٹھری چھپ کر ائے تے لھ گیا۔ اوہدے پتھر بالاتے شاہوں دے محلہ ٹوں تے نوکر ہو گئے تے رہار وغں بنان والی اک کمپنی وچ کم لگ گیا۔ بختاں تے اوہدی دھی پیونوں لے پرانے بنائے نیاری دی ڈوکان تے وچ آندیاں۔ سارے بھی اپنے اپنے کم دھندے توں خوشیں۔ ورہے مگروں اوہنال پیوندا ویا کر دتا۔ پر فیر پتا نہیں اوہنال توں کیہی ہو یا، ہوئی ہوئی جویں اوہنال دے اندر وچ اتنی جیسی لگن لگ پتی۔

بختاں توں وہاں تے دیساں نے گھیر لیا۔ پنڈوچ بالے تے شاہوں دے چھریاں اوتے کئی رونق سی۔ شہر آکے دو (2) درہیاں مگروں ای اوہ پیلے بلدی کیوں ہو گئے نیں۔ ایہہ گل بختاں دی سمجھتوں باہری۔ دوچے پاسے اوہ رجے توں وکھو وکھے کے گڑھدی۔ رہما ابے چنگا (50) درہیاں دا ہو دے گا۔ پنڈوچ سی تے جوان پتھر اں توں ودھ کے کم کر دا۔ پر شہر آکے اوہ دو درہیاں وچ آڈھارہ گیا سی۔

رجے دا تاپ نہ لھاتے بالاتے شاہوں پیونوں وڈے ہپتال لے گئے۔ رجے توں مریضاں دی قطار وچ بختاکے اوہ اپنے کم تے ٹر گئے۔ ڈاکٹر نے رجے دی حالت وکھے کے اوہنوں دوچے ڈاکٹر ول گل دتا۔ ایہہ ہپتال دا ڈاکٹر سی۔ اوہنے رجے دے سارے ٹیسٹ کرائے۔ تے پنجوں دیہاڑے آؤں دا آکھیا۔ پنجوں دن بالاتے شاہو رجے نال ہپتال گئے۔ ڈاکٹر نے رجے دیاں روپوں اں وکھے کے اوہنوں دار ڈوچ دا خل کر لیا۔ بالا کہنن لگا۔ ”ڈاکٹر صاحب فیکھری دا کمپرہ امزدوارے جیہوں کھنگ بخار نہیں ہوندا۔“ سیں ہر کے نوں ہپتال تے داخل نہیں کر دے۔ ڈاکٹر نے بالے تے شاہو دے پلے چھریاں دل غورناں وکھیا۔ فیچھیا، اوہ کون نیں، کھوں آئے نیں، کچھ کچھ کم کر دے نیں؟ بالے سارے حالات کھوں کے دستے۔ ڈاکٹر سی کے سوچیں پے گیا۔ فیر بولیا ”رہار نگ روغن والی جس درکشاب وچ کم کر دا۔“، اوتحوں دا محل بندے دے بخت وچ داخل ہو کے بڈیاں دے گودے وچ بہہ جاندیاں نیں۔ ایہدے نال جوڑاں دا درد، ٹھر دیاں دی خرابی، بڈیاں دے کینسرا خطرہ ہوندا۔“ شاہو کہنن لگا۔ ”ڈاکٹر صاحب جوڑاں دا درد میرے ابے توں شہر آکے ہو یا اے۔ پنڈوچ تے ابڑا ہائی من دی بوری ہس کے کنڈا تے سٹ لیدا۔“ بالے گھیرا کے پچھیا۔ ”ڈاکٹر جی ساڑا ابناق تے جاوے گا؟“

”آجو، بس ڈعا کرو۔“

”ڈاکٹر جی پر دیس وچ اللہ تے تھاڑے توں وکھسازی بانہہ پھڑن والا کوئی نہیں جے۔ ساڑے ابے دادھیاں رکھنا“۔ ایہہ آکھ کے بالے نے شاہو دی بانہہ پھڑی تے کم تے فرگیا۔

کول بیٹھے ڈاکٹر دے اس سٹھنٹ بیشرنے رجے دی روپرٹ پڑھی تے کہیا۔ ”ڈاکٹر صاحب ٹسین اوہنال نوں دیسا کیوں نہیں کہ رہا کیہر دی اخیر لی منزل اوتے وے۔“ ڈاکٹر بڑی حسرت نال کہنن لگا۔ ”بیشیر اون دا فائدہ؟“۔ ڈاکٹر نوں بھج چلنی چپ لگ گئی۔ فیر بولیا۔ ”بیشیر! مینوں ڈاڈھی چتھی طراں پتا اے۔ پنڈاں وچوں وگ تھگ لوکیں وڈے شہراں دل آئی کیوں جاندے نیں۔ میں آپ اک چھوٹے بھے پنڈوچوں شہر آیا سا۔ مینوں ایہہ دی پتا اے اس تھے آکے لوکاں نوں کمپرے کمپرے اُن ڈٹھے روگ لگ جاندے نیں۔ پنڈاں وچ

خوداک بے شک یو ہتی چنگی ن لھے، پانی روشنی تے ہبوا خالص لہجہ جاندے نیں۔ ہن وڈے شہرال وچ تازہ ہو اتے صاف ماحول دامنایاڑا ای اوکھا ہو گیا اے۔ بیشرنے پریشان ہو کے چھیا۔ ”ڈاکٹر صاحب ایہہ کیہ کہہ رہے ہے او؟ اسیں تازہ ہبوا وچ ساہ نہیں لیہدے؟ ڈاکٹر کہن لگا۔ ”شہرال دی آبادی وچ یکے ڈٹے ایہو جے سینکڑے کارخانے لگے ہوئے نیں جیہیاں وچوں زہریاں گیساں تے ڈھوائیں کل کے ہبوا وچ تلدار ہنداء۔ رنگ روغن دے کارخانیاں وچ کم کرن والے نہیں جاندے جے اوہ ہر ساہ نال سیئے، کرمیم تے کیندیم جیہیاں زہریاں دھاتاں دے یکٹے یکٹے کتے ہزار ڈڑے اپنے بخت وچ جذب کر دے رہندے نیں۔“

بیشرنگا۔ ”ماحول دی آلووگی دامسکے تے یورپ دامسکے، ساڑے کول تے اجے کارخانے ای بہت گھٹ نیں۔“ ڈاکٹر نے جواب دیتا۔ ”ماحولیاتی آلووگی صرف کارخانیاں سمجھوں ای نہیں ہوندی۔ ایہہ ہور وہی بوجہت ساریاں جیزیاں پاروں ہوندی اے۔ شہرال دے سکھیاں آبادیاں، صفائی تے سیورج دامنیک ہندو بست نہ ہوتا، فیر شہرال دی اٹھے واہڑیک توں پیدا ہوں والا پڑوں تے ڈیزیل دا ڈھوائی تے شور۔ ایہدے نال بوجہت ساریاں پیماریاں لگ سکدیاں نیں۔ صفائی آلووگی تے شور نے شہرال وچ عام ہندیاں دیاں صحاتاں نوں اندوں چمن لا چھڈیا اے۔“

رات نوں ڈاکٹر وارڈ وچ راؤنڈتے آیا۔ اک مریض نوں چیک کر دیاں اوہدی تظریڈور وارڈ دے بوجے کول پئی۔ اک بڑھی جیہی زتائی جائے نماز اتے پیٹھیاں دعا لئی ہتھ پھٹے ہوئے سن۔ اوہدیاں اکھاں وچ اتھروتے چھرے اتے نوری۔ ڈاکٹر نے اوہنوں غور تال مکیا تے اوہنوں لگا جویں اوہدی مولی ماس فیر توں زندہ ہو گئی اے۔ نال والے بست تے رہمالا پیاسی۔ ڈاکٹر گوئیلا یا۔ ایہہ ضرور رحی دی گھروالی ہووے گی۔ اوے سے ڈاکٹر دیاں نظرال اگے بالے تے شاہو دیاں نبو جہان شکلاں پھرن لگ پھیاں۔ بالے دی واج اوہدے کئیں پئی۔ ”ڈاکٹر جی، پر دلیس وچ لالہ تے ہباڑے توں وکھ صادی باجھہ پھریں والا کوئی نہیں جے، ساڑے ابے دا دھیاں رکھنا۔“

کم چمڈ کے قلم کلا ڈاکٹر وارڈ دی پاری کوں آن گھلو تا۔ اوہدیاں اکھاں باہر لگیاں ہویاں سن۔ اوہنوں اٹھ لگا جویں واڑ دے باہر کھلزیاں گھپ ہمیرا ہوئی ہوئی سارے شہرتوں اپنے کلاؤ دے وچ گتی جا رہیاں۔

نظم حصہ

مأخذات

میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ	تحقیق رسولیہ
مرتبہ ڈاکٹر نذیر احمد	کلام شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ
شاہ مراد	کلام شاہ مراد
مرتبہ ڈاکٹر نذیر احمد	کلام بُنگھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ
مرتبہ ڈاکٹر فقیر احمد فقیر	کارے ہاشم شاہ رحمۃ اللہ علیہ
مولوی غلام رسول عالیوری رحمۃ اللہ علیہ	احسن القصص
مرتبہ افضل پرویز	کہنہ اسائیں
ڈاکٹر فقیر محمد فقیر	تاریخ دن
دائم اقبال دائم	شاہنامہ کربلا
احمد راہی	ترجمیں
مُسیر نیازی	رستہ دن والے تارے
مُسیر نیازی	چار چھپ چیز اس
مرتبہ محمد آصف خاں	آکھیا بابا فرید رحمۃ اللہ علیہ نے
سلطان الطاف علی	ابیات سلطان باہر رحمۃ اللہ علیہ
ڈاکٹر فقیر محمد فقیر	کلیات علی حیدر
مرتبہ عبدالعزیز ایڈ وکیٹ	ہیروارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ
مرتبہ فوراحمد فریدی	دیوان فرید رحمۃ اللہ علیہ
استاد عشق لہر	کلام عشق لہر
پیرفضل گجراتی	ڈو گھنے پینڈے
حکیم شیر محمد ناصر	سحر اسورج
عارف عبدالمتین	اکلا پے دامسافر
باتی صدیقی	کچے گھڑے
انور مسعودو	میلا اکھیاں دا

پنجابی دے عظیم شاعر میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ 1830ء نوں علاقہ کھڑی دے اک پنڈ چکٹھا کرہ وچ میاں شمس الدین دے گھر پیدا ہوئے۔ میاں شمس الدین حضرت پیر اشہاد غازی قلندر دے گذی نشین سن۔

میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ نے محلی تعلیم اپنے والد کو لوں حاصل کیتی۔ فیروزال شریف دے مکتب وچ حافظ محمد علی تے حافظ ناصر دے شاگرد ہو گئے۔ اوہناں کو لوں فارسی، عربی ادب دے نال تال قفسیر، فقہ حدیث دی تعلیم حاصل کیتی۔ میاں شمس الدین دی وفات مگروں اوہناں دے وڈے پیڑ بہاول بخش گذی نشین ہوئے تے حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ کشیمروہی سیر نوں نکل گئے۔ ایس سفر دے دوران آپ نے بزرگاں دے مزاراں اتے حاضری وقی تے کئی عالماء کو لوں فیض حاصل کیتا۔ جدوں میاں بہاول بخش دا انتقال ہو یا تے آپ سجادہ نشین ہوئے۔ آپ نے ساری حیاتی ویاہ نہیں کیتا۔ آپ ہر دلیلے اللہ دی بار وچ ڈبے رہنڈے سن آپ نے جنوری 1907ء نوں کھڑی شریف وچ وفات پائی آپ نے کل ستاراں کتابیں لکھیاں جیہناں وچوں سیف الملک، قصہ خواں خاں، قصہ شاہ منصور شیریں فرباد، مرتضی صاحب اتے سوہنی مہینوں مل میں۔ پر آپ دے قصہ سیف الملک نوں شہرتِ عام تے بقاۓ دوام حاصل ہوئی۔ آپ نے ایس قصے وچ تصوف دے مضمایں بیان کیتے نیں، نالے اخلاقی درس دیتا اے۔ آپ نے ایس مشتوی وچ عشق دا سفر مثال بنانے کے پیش کیتا اے نالے زمانے دے ڈکھ دردا پنے ذاتی ڈکھ درد بنانے کے بیان کیتے میں۔ ایس توں آڈا یہہ کوشش تے عمل دی اچی تے ٹھی مثال اے۔ ایہہ حمد اوہناں دی کتاب تحریز رسولیہ وچوں لئی گئی اے۔

محمد

اولِ حمد خدا وند تائیں، جو خلقت دا سائیں
نا یو دوں جس بود بنایا اک صورت تائیں

صنعت اُسدی تھیں بھجھ جو یا کیا کیزے کیا ہاتھی
آپ آپ کرے کم سارے کوئی تھیار نہ ساتھی

دو حرفان تھیں پیدا کیتے لوح قلم بج سارے
ئُن قیکون محمد بخش" وہ قدرت دے کارے

آپ سکریگر خواہش کر کے اریخ عناصر گوئی!
ئے قسمان پیدائش اوس تھیں رنگ برگی ہوئی

پک جہاد ہوئے اوس وچوں نہ اوہ ہلدے چلدے
ہور ثبات حیات نہ مردے پھلدے پھلدے

حیوانات کیتے پھر ترستے صاحب جسمان جاتاں
قسم ہزار انماراں کیتیں دنیا تے حیواناں

صورت خدا خدا ہر ایک علم اوہدے دفع آئی
رنگ رنگ بنائے کھانے دیندا ہر ہر جائی

اے کریما اے رحیما اے شمار غفارا
میں ہرے دا بخلیاں، ہر جا کر چھٹکارا

پروفیسر حفیظ تائب ضلع گوجرانوالہ دے اک پنڈ وچ 14 فروری 1931ء توں پیدا ہوئے۔ آپ دے والد حاجی چراندیں مدرس سن۔ بال پن وچ عبد الحفیظ نے محلی تعلیم دا ورچینہ وچ حاصلی کیتی۔ مڈل احمد گرروچ ڈسٹرکٹ بورڈ میں سکول ٹوں کیجا۔ میڑک زمیندار ہائی سکول گجرات ٹوں کیجا۔ فیز مینڈار کالج گجرات وچ ایف ایس سی دے طالب علم رہے پر ایف ایس سی وچوں کامیاب نہ ہو سکے تے مکمل واپس اوقی طازم ہو گئے۔ ملازمت دے دوران آپ نے تعلیم دا سلسلہ جاری رکھیا۔ اردو فاصلہ ٹوں بعد بی اے تے ایم اے پنجابی دے امتحانات پاس کیتے۔ واپس اتوں ریٹائرمنٹ لے کے پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وچ اسٹاد مقرر ہو گئے، 1977ء وچ جج کیتا تے روپندر رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اتے حاضری دتی، پنجاب یونیورسٹی توں 1991ء وچ ریٹائر ہوئے پر ایس شعبہ نال مردے دم تک تعلق قائم رہیا۔ حفیظ تائب اردو تے پنجابی دے عظیم نعت گوں۔ اوہناں دیاں پنجابی نعتاں دا اک مجموعہ ”سک متراس دی“۔ دے عنوان نال 1978ء وچ شائع ہو یا۔ پچھلی پنجابی شاعری دا مجموعہ ”لکھدے نال“ نال 2000ء وچ چھپیا۔

اردو نعتاں دے تین مجموعے ”صلو علیہ وآلہ“۔ ”سلو تو لیما“ تے وہی یعنی وہی طڑ“ دے نواں نال چھپ چکے نیں۔ اردو متفقیاں دا مجموعہ ”مناقب“ دے نال چھپیا اے۔ رسول مقبول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی نعت گوئی حفیظ تائب دی پچھان اے۔ آپ نے اپنے ذاتی دکھ دو دتے سماجی کرب ٹوں رسول کریم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی ذات مبارک دے ویلے نال پیش کر کے پنجابی نعت وچ اک وکھرے نو کیلے زوپ ٹوں نمایاں کیجا۔ پہلی وار پنجابی نعت وچ گھر و کر کے تے سماجی مسئلے نی پاک صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دے واسطے نال حل کرن دے جتن کیتے نیں۔ آپ پنجابی دے مشہور نقادوی سن۔ آپ دے تقدیمی مضموناں دا مجموعہ ”ہن چھان“ 1978ء وچ چھاپے چڑھیا۔ ایس توں اڑا آپ نے پیر فضل گجراتی دیاں نعتاں دا مجموعہ ”قطی تارا“ مرجب کر کے شائع کیتا۔ پنجابی نعت دے نال تھتلے پنجابی نعت دا انتخاب تے جائزہ وی چھپیا اے۔ آپ 13 جون 2004ء توں خالق حقیقی نال جاٹے۔

نعت

سوہنا	سائیں	سوہنا	ہادی
نور	لیاون	والا	مرسل
رحمت	وندن	والا	ہادی
آیا	جیہڑا	جیہڑا	ہادی
عالم	نواں	وکھایا	ہادی
چ	دا	خطبہ	دیندا
قدراں	نوں	چکایا	ہادی
فاصلیاں	دا	لارڈا	ہادی
چے	رب	دا	چا

تائب کمڈی گل نکائیے

کوئی نہیں اوہدے ورگا ہادی

بابا فرید شکر گنج رحمۃ اللہ علیہ

بابا فرید الدین مسعود گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ ملتان دے موضع کو ٹھیوال وچ جمال الدین سلیمان دے گھر 1188ء وچ پیدا ہوئے۔ دادا قاضی شعیب بہت وڈے عالم سن۔ تے آپ دی والدہ قرسم بی بی نیک تے پرہیز گارختاون سی۔ بابا جی نے مذہلی تعلیم اپنی والدہ کلوب حاصل کیتی تے بچپن وچ اسی زامدھ تے عابد مشہور ہو گئے۔

آپ نے مولانا منہاج الدین ترمذی کلوب قرآن، تفسیر، فقہ، حدیث تے منطق دی تعلیم پائی۔ اک دیہاڑے تفسیر نافع پڑھ رہے سن پئی حضرت بختیار کا کی رحمۃ اللہ علیہ نال ملاقات ہو گئی۔ آپ نے اوہناں دے ہتھ آتے بیت کرنی تے اوہناں توں رُوحانی فیض حاصل کیتا۔

بابا جی نے بغداد، بخارا، سیستان، خراسان، قندھار تے غزنی دا سفر کیتا۔ بعد وچ ولی چلے گئے تے اپنے مرشد دی خدمت وچ رُجھ گئے۔ فیر مرشدے حکم نال ہانسی جا کے دین اسلام دی تبلیغ کر دے رہے۔ مرشدے وصال گروں ولی آئے تے مجھ چ راستھے قیام کرن دے بعد اجودھن (موجودہ پاکستان) آگئے تے اسکے بوہت سارے لوکاں نوں مسلمان کیتا۔ بابا جی نے پاکستان وچ اسی 1265ء نوں انتقال فرمایا۔ آپ دے مزار اتے ہر سال چن (5) محرم نوں عرس ہوندا تے میلا لگدا اے۔

بابا جی پنجابی زبان دے موزھی شاعر نیں۔ آپ اسی پڑھ دے عالم عظیم صوفی تے مبلغ سن۔ آپ نے نکے کئے بول لکھے، جیہناں نوں شلوک دی آکھیا جاندا اے۔ ایہناں دے مجھ بول قرآن پاک دیاں آیتاں دیاں دیاں عملی تفسیراں تے مدیاں دے ترجیھ نیں۔ آپ دی شاعری وچ دنیادی بے شہابی، بھرتے فراق دی کیفیت، قرآن دی سچی تعلیم تے اخلاقی قدر اس دی چچھاں دے اپے نمونے موجود نیں۔ سوز، گداز تے سارا گی آپ دی شاعری دیاں خوبیاں نیں۔

شلوک

اٹھ فریدا وضو ساج، صح نماز گزار
جو سر سائیں نہ نویں سو سر کپ آثار

فریدا کالے مینڈے کپڑے، کالا مینڈا دیس
گناہیں بھریا میں پھرال لوک آکھن درویش

رکھی سکی کھاں کے ٹھنڈا پانی پی
فریدا دیکھ پرائی چوپڑی نہ ترسائیں جی

فرید خاک نہ نتھیے، خاکو جیڈ نہ کوہ
جیوندیاں پھرال تھے، مویاں اپر ہوہ

فریدا جے ٹوں عقل لطیف، کالے لکھ نہ لیکھ
اپنے گریوال میں، سر نیوال کر دیکھ

فریدا کوٹھے منڈپ مائیاں ایت نہ لائیے چت
مئی پئی آتولویں کوئی نہ ہوی میت

شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ 1539ء نوں عکسالی دروازہ لاہور وچ شیخ عثمان دے گھر پیدا ہوئے۔ آپ دے دادا گل بھس رائے ہندوؤں مسلمان ہوئے سن۔ آپ دے والد شیخ عثمان کھڈی دا کم کر دے سن۔

شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ نے محلی تعلیم گھروچ ای حاصل کیتی۔ فیز مولوی ابو بکر دے مکتب وچ داخل ہو کے باراں (12) ورہیاں دی عمر وچ قرآن پاک حفظ کیا۔ دنیاوی علوم حاصل کرنے مگروں حضرت بہلوں کو لوں زوہانی فیض حاصل کیا۔ آپ ساری رات راوی کنڈھے کلام پاک دی تلاوت کر دے، سویرے داتا صاحب دے مزار تے حاضری دیندے تے تے زہد تے عبادت وچ مصروف رہندے۔ اک دیہاڑے تفسیر مدارک پڑھ دیاں ہویاں آپ اُتے سرمتی تے بے خودی طاری ہو گئی۔ سرمتی دا ایہہ عرصہ پنجی (25) ورہے رہیا۔ ایس دوران آپ دی ملاقات مادھوال حسین نال ہوئی۔ جیہو آپ دیاں کرامات و یکچھ کے مرید ہو گیا تے اسلام قبول کر لیا۔ شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ نے 1599ء نوں انتقال فرمایا تے اوہناں مگروں مادھوال گدی نشین ہویا۔

شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ نے پنجابی وچ صرف کافیاں لکھیاں۔

آپ دیاں کافیاں وچ تصوف دے بوجہت سارے مسلیاں واذکر اے۔ آپ موسیقی دے ماہر سن۔ ایس پاروں آپ دیاں کافیاں وچ موسیقی گٹ کے بھری ہوئی اے۔ آپ نے چرخے نوں علامت بنائے سارے انگاں دے حوالے نال بندیاں نوں نیک عمل کرن دی تلقین کیتی اے۔ آپ دیاں کافیاں وچ علامات وچ خوبصورت استعمال اے۔ ایس توں آؤ سوز تے گداز، بھرتے فراق تے مت دیاں گلاؤں آپ دے کلام دے خاص موضوعات نیں۔

کافیاں

(1)

زبامیرے حال دا محروم ٹوں

اندر ٹوں بیں باہر ٹوں بیں، روم روم وچ ٹوں
ٹوں بیں تانا، ٹوں بیں بانا، سچھ بچھ میرا ٹوں
کہے حسین فقیر نماں، میں ناپیں سچھ ٹوں

(2)

نی تیوں رب نہ بھلے ڈعا فقیر ادا دی ایہا

رب نہ بھلی ہو ر سچھ بچھ بھلی، رب نہ بھلن جیہا

سو نا زوپا، سبھ بھل ویسی، عشق نہ گلدا لیپا
ہورناں نال، ہسیندی کھڈی یندی، شوہ نال گھونگھٹ کیپا
چارے نین گڈوڈ ہوئے، وچ وچولا کیپا
عشق چوبارے پائیو جھاتی ہن تینوں غم کیپا
مائے دی سونہہ، بابل دی سونہہ، مغل چنگیزی ایپا
جس جو بن داتوں مان کر یندی سو جل بل تھیں کھیپا
کہہ حسین فقیر سائیں دا، عرناں تاں مانا کیپا

حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ

سلطان العارفین حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ 1631ء نوں شورکوٹ دے نیڑے اک پنڈ قہرگاں وچ اک دوریش بازی محمد دے گھر پیدا ہوئے۔ حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ دی والدہ داتاں بی بی راستی، جس نے سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ دی تعلیم تے تربیت سو ہنے ڈھنگ تال ایس طراں کیتی پئی اوہناں نوں تعلیم حاصل کرن لئی کے کتب وچ داخل ہون دی لوڑ نہ رہی۔ صرف روحانی فیض حاصل کرن واسطے پہلے صبیب اللہ قادری دے مرید ہوئے، فیر دلی جا کے پیر عبدالرحمن دی محبت وچ رہ کے روحانی منزالاں طے کیتیاں۔ اوہناں نے واتھی تینی دا پیشہ اپنایا۔ آپ فارسی تے عربی دے وی اچے عالم سن۔ پنجابی وچ آپ دے ابیات ملدے نیں۔ جیہڑے سی حرفي دی ہنیت وچ لکھے گئے نیں۔ ایہو ابیات آپ دی شہرت تے مقبولیت داسیب نیں۔

آپ نے دین اسلام دی تبلیغ نوں حیاتی دامن بنایا تے ہزاراں غیر مسلماناں نوں مسلمان کیتا۔ آپ نے 1697ء نوں وفات پائی۔ تھیں شورکوٹ دے پنڈ گزہ مہاراجا وچ آپ دا مزار روحانیت دا مرکز اے۔

”ابیات“ سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ“ پہلی واری 1891ء وچ شائع ہوئے۔ ایہدے وچ ہر بندوے چار چار مصروفے نیں۔ ہر بند حروف ابجد دے تربیہ (30) حرفال وچوں کے نہ کے حرف تال شروع ہوندا اے۔ ایں لئی ایہناں نوں سی حرفي آکھیا جاندا اے۔ آپ دے کلام وچ سوز، سرمکی معرفت تے موسیقی موجوداے۔ آپ نے پنجابی شاعری وچ مرشد دے تصویر نوں سو ہنے انداز وچ پیش کیتا۔ انسان تال محبت تے اللہ تال عشق آپ دے کلام دا امتیازی نشان اے۔ ایں توں اڈ آپ دا کلام بلند ہمتی، دنیا توں نفرت تے صوفیانہ مسائل تال بھریا ہویا اے۔ آپ دیاں فارسی کتابیاں دی تعداد (140) دے لگ بھگ دتی جاندی اے۔

ابیات

الف: اللہ چبے دی بوئی میرے من وچ مرشد لائی ہو
لئی ایبات دا پانی ملیں ہر رے ہر جائی ہو
اندر بوئی نشک مچایا جاں ہھلن پر آئی ہو
جوئے مرشد کامل باہو خیں ایہہ بوئی لائی ہو

ج: جو دم غافل سو دم کافر سانوں مرشد ایہہ پڑھایا ہو
سیدیا سخن سکیاں ٹھل اکھیں، اسماں چت مولا ول لایا ہو
کیتیں جان حوالے رب دے، اسماں ایسا عشق کمایا ہو
مرن تھیں آئے مر گئے باہو تاں مطلب نوں پایا ہو

و: دل دریا سمندروں ڈوگھے ، کون ڈلاں دیاں جانے ہو
وچے بیڑے وچے تھیڑے وچے ونچھے مہانے ہو
چوداں طبق ڈلے دے اندر ٹھٹھوں والگوں تانے ہو
جو دل دا محروم ہووے باہو سوئی رب پچھانے ہو

ن: نال گنگی سنگ نہ کریئے ، گل نوں لاج نہ لایئے ہو
خے تربوز مول نہ ہوندے ، توڑے توڑے کے لے جائے ہو
کالواں دے پچے بنس نہ تھیڈے ، توڑے موٹی چوک پچھائے ہو
کوڑے کھوہ نہ مٹھے ہوندے باہو توڑے عناں گل پائیے ہو

شاہ مرادی حیاتی دے حالات تے واقعات اُتے دیلے دی گھر گھلری ہوئی اے۔ مولا بخش گفتہ ہو راں نے اپنے ”پنجابی شاعر ایسا دانہ کرہ“ وچ ایہناں نوں بارھویں صدی ہجری دا اک صوفی طبع بزرگ آکھیا اے۔ آپ خاتپور تھیں وظیع چکوال وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد کرم علی شاہ صدیقی خاندان نال تعلق رکھدے سن۔ حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ دے بقول مولوی محبی الدین محمد شاکن گوڑہ اُتم سنگھ (جہلم) آپ دی اولاد چوں سن۔

آپ دا کلام پہلی واری 1908ء وچ شائع ہو یا۔ آپ فارسی، اردو تے پنجابی دے شاعر سن۔

آپ دا کلام بزم شافت چکوال نے ”گلزار شاہ مراد“ دے نال شائع کیتا اے۔ جیہدے وچ آٹھ (8) غزل اس تے اک مشوی شامل اے۔ آپ دے کلام دار گنگ ڈھنگ پنجابی دی شعری روایت یعنی صوفیانہ سوچ نال بھریا ہو یا اے۔ جس وچ سوزتے مسی، جوش تے ولولہ موجود اے۔ ایس توں وکھ ایات شاہ مراد چرخہ تے تور نامہ، وی آپ دے کلام دے مجموعے نیں۔ جیہناں وچ تھوفتے معرفت دے مضمون بیان ہوئے نیں۔

چار بیتے روہڑے

کدی نہ کیتو غافل بندے دل اپنے نوں سائیں ول
بے خرا تینوں خبر نہ کائی اج کل پرسوں ویسیں چل
عمر پتاسہ دیتا پانی گھری وچ ویدی ساری گل
پل پل دے وچ بچ صاحب نوں کیا کریں نہیں آں خوف اجل

الف: آرام ڈتوئی احمد پل پل بل بل تھیوں!
ج: حیات کیتوئی دل نوں آب حیاتی پیوں!
م: مہار تاڑے ہتھ وچ پچھے لائے تریوں!
د: دیدار وکھائے پیارے تاں شاہ مراد سدیوں!

ب: بالن مینوں بربوں کیتا تے دلبر خبر نہ کائی
بل بل ہوئی ساہو دی ڈھیری واڈ سجھ اڈائی
من انگار چانغ جیوں روشن وکیھ سجھ لوکائی
شاہ مراد جل دیوں ہوویں تاں دیوے یار وکھائی

علی حیدر ملکانی سارہویں تے اخبار ہویں صدی عیسوی دے اپچے تے پچھے صوفی شاعر نیں۔ آپ پہلی شعبان 1101ھ دے مطابق 1690ء نوں موضع چونترہ ضلع ٹوبہ بیک سگھ وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والداناں شیخ امینی۔ آپ نے مذکول تعلیم اپنے والدکوں حاصل کیتی تے بعد وچ اپنے عہد دے مردوج علوم اتے عبور حاصل کیتا۔ آپ دے مرشداناں خواجہ فخر الدین دہلوی سی۔ آپ اک عرصے تکر ملکان شہر وچ رہندرے رہے آئے دوالے دے علاقے وچ آپ دے علم، فضل، زہد، عبادت تے ولایت دیاں دھماں پے گنیاں سن تے بوجہت سارے لوک آپ کوں ظاہری تے باطنی فیض حاصل کرن لئی آؤندے سن۔ آپ 1196ھ دے مطابق 1777ء نوں فوت ہوئے چونترہ وچ آپ دا مزار بنایا گیا۔

آپ مغلان دے اخیر لے دور دے شاعر نیں، وارث شاہ رہش اللہ علیہ تے تلکھے شاہ رہش اللہ علیہ ایسیں حوالے نال آپ دے ہم عصر بن دے نیں۔ پنجاب وچ ظلم و تشدد، سیاسی بے چینی تے اکھر پکھر، معاشی بدھائی تے قتل و غارت دادوری۔ ایسیں عہد دے ڈکھدر دنوں آپ نے محسوس کیتیا تے لوکاں اندر اپنی شاعری را بیں اکن، بھائی چارے، بیار محبت تے انسان دوستی دے چاٹھ روشن کیتی۔ آپ دی شاعری و سعدی اے کہ علی حیدر ملکانی اک دوریں صفت تے رتبی معرفت وچ ڈبے ہوئے اچے انسان تے پچھے صوفی شاعر سن۔ آپ دا کلام پہلی داری 1889ء وچ شائع ہویا، جس وچ سی حرفیاں تے قصہ ہیر شامل اے، علی حیدر نے مجاز تے حقیقت نوں اک سانجھ وچ پروپوڈا اے۔

ابیات

(سی حرفی)

الف: اتھے اوتحے اسماں آسیں ہمیندی اتے آسرا ہمیندڑے زور دا ای
مہمیں بھوڑاڑے ہمیندڑے نیں اسماں خوف نہ کھنڈڑے چور دا ای
ٹوں ای جان سوال جواب سکھو سماںوں ہوں نہ اوکھڑی گور دا ای
علی حیدر ٹوں سک ہمیندڑی اے ہمیندڑے باجھنا سماں ہو ردا ای

○

ش: شوق جہاں تن یار دا سی سوئی جان دے راہ جیب دے نوں
جہاں وچ تاں در دنرا ک رتی کیہ جان قدر طبیب دے نوں
جہاں عشق دی لذت نہ چھپی سوئی رومندے وقت نصیب دے نوں
اوتحے میں جیہیاں کئی لکھوے حیدر کوں پھنڈا نام غریب دے نوں

○

ص: ضرورت اسانوں کئی سکھاں بنن الاون ٹوں
مطر گلی دل وچ مینوں پریم دی حرف لکھاون نوں
رگ رگ تار طبیورے والی ناخن نال وجادوں ٹوں
راگ دی مالا گل وچ حیدر روب سجن دا گاون ٹوں

بابا نیلھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ

بابا نیلھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ دا اصل نال سید عبداللہ شاہ کی۔ پر لوکاں وچ نیلھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ دے نال نال مشہور ہوئے۔ آپ پنڈاچ گیلانیاں وچ 1680ء نوں سخی شاہ محمد درویش دے گھر وچ پیدا ہوئے جیہڑے امام مسجد سن۔ اوہ روزگار دے سلسلے وچ ملک وال آئے تے فیر پنڈ پانڈو کے بھیاں وچ آباد ہو گئے۔

نیلھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ نے قرآن پاک اپنے والد کو لوں پڑھیا۔ فیر قصور دے عالم مولوی غلام مرتضی دے مدرسے وچ داخل ہو گئے۔ اوہناں کو لوں تفسیر، حدیث، فقہ، منطق تے فلسفہ پڑھیا۔ روحانی تربیت دا سلطے اوہناں نے لاہور آکے شاہ عنایت قادری رحمۃ اللہ علیہ دے ہتھ آتے بیعت کر لی۔ نیلھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ نوں اپنے مرشد نال اسماں دی محبت سی جس دا اظہار نیلھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ دے کلام وچ جل دا اے۔ نیلھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ نے حیاتی دا اک وڈا حصہ قصور وچ لکھایا تے مجھ عرصہ لاہور وی رہے، بابا نیلھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ ہر دو یا لے ربی یاد وچ ڈبے رہن دے سن۔ آپ 1757ء وچ اپنے خاتمِ حقیقی نال جامی ملے تے قصور وچ ای دفن ہوئے۔

سید نیلھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ عظیم آفی صوفی شاعر نیں۔ اوہناں نے اپنے وچاراں دا اظہار کافی وچ کیتا تے کافی دی صنف نوں ٹیکی اتے اپڑا دتا۔ کافی توں وکھاں نے باراں ماہ، انھوں دے ستوارے، ہی حرمنی تے دوہڑے دی تخلیق کیتے نیں پر اوہناں دیاں کافیاں نوں عالمگیر شہرت حاصل ہوئی جیہناں وچ وحدت الوجود دا نظریہ بیان کیتا گیا اے۔ اوہناں کوں جذبے دی شدت بڑی ترکھی تے لمحے دی ندھر کی اے۔

ایہدے نال اک فطری جوش تے جذبہ دی نظر آؤندی اے۔ اوہ ظاہر داری تے منافق تھوں سخت نفرت کر دے سن پر اللہ تے اوہدے آخری رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نال پیار کر دے سن۔ اوہناں دی زبان مٹھی، رس بھری تے مویقی وچ ڈبی ہوئی اے۔

کافی

اُٹھ جاگ گھر اڑے مارے نہیں
 ایہ سون تیرے درکار نہیں
 کچھ ہے سلطان سکندر
 سکھ چھڈ چھڈ گئے اڈبر
 موت نہ چھڈ دی پیر پغیر
 کوئی اسٹھے پائیار نہیں
 جو سمجھ کر سیں سو سمجھ پاسیں
 نہیں تے اوڑک پچھوں تاہیں
 سخی گونج دانگوں گرلا میں
 کھنڈاں باجھ اوڑار نہیں
 لیخا! شوہ بن کوئی نایں
 اسٹھے اوٹھے دوئیں سراہیں
 سنبھل سنبھل قدم ٹکائیں
 پھیر آؤں ڈوچی وار نہیں
 اُٹھ جاگ گھر اڑے مار نہیں
 ایہ سون تیرے درکار نہیں

دیں پنجاب دا یہہ عظیم شاعر ضلع شنگوپورہ دے اک پنڈ جنڈیال شیرخاں وچ 1722ء دے قریب پیدا ہویا۔ آپ دے والداناں سید گل شیری۔ وارث شاہ نے پہلاں اپنے پنڈ دی میت دے امام کلوب تعلیم حاصل کیتی فیر قصور جا کے اوس ویلے دے عالم مندوم حافظ غلام مرتفعی قصوری کلوب درس نظایی دی تعلیم حاصل کیتی ایس دوران آپ نے قرآن، حدیث، تفسیر، فقہ، طب، تجوم تے ہور مذہبی علوم حاصل کیتے۔

روحانی تربیت واسطے سیدوارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ پاکپتن چلے گئے۔ بابا فرید گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ ہو راں دی درسگاہ دے سجادہ نشین دے مرید ہو گئے۔ تے فیر مرشد دی اجازت نال ملکہ بانش پنڈ وچ چلے گئے تے میت دے امام بن گئے۔ امامت دے نال نال شعر آکھن دا شغل وی جاری رکھیا تے ”ہیر راجھا“، ”وگا شاہ کا تخلیق“ کیتا۔

جدول ایہہ علاقے سکھاں دے جملیاں پاروں بد امنی دا شکار ہو گیا تے آپ اپنے آبائی پنڈ جنڈیال شیرخاں پرست آئے تے اتھے وچ وفات پائی۔ آپ دا مزار جنڈیال شیرخاں وچ اے جھنے ہر سال ساڑون دے مینے عرس منایا جاندا اے۔

سیدوارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ نے اپنے لافالی شاہ کار قصہ ہیر راجھا توں اڈھر راجھا توں اڈھر جامد، اُشتر نامہ پورھی نامہ، دو ہرے، باراں ماہ لکھے تے قصیدہ مدد وہ شریف دا ترجمہ کیتا۔

وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ نے قصہ ہیر راجھا 1180ھ مطابق 1766ء وچ تخلیق کیتا۔ اس رومانی قصے وچ اوہناں جیوندے جا گدے ہس دے وس دے، دکھاں درداں وچ ڈوبے ہوئے پنجاب دی سیاسی، سماجی، معماشی، مذہبی تے تعلیمی صورت حال دے پورے نقش اکھاڑے نیں۔ شاعری دے اعتبار نال قصہ ہیر راجھا سیھ توں اچاۓ تھا اے، وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ دے علم تے فضل دے چانگ ہیر دے ور تے در ق اتے روشن نیں تے ایہدا شمارہ نیادے بہترین ادب وچ ہوندا اے۔

ہشت وزاری کردن برادران

آکھ راجھیا بجا کیہ بنی تیرے، دیں اپنا چھڈ سدھار ناہیں
ویرا امیری جایا جا ناہیں، ساتوں نال فراق دے مار ناہیں

ایہہ باندیاں تے آسیں ویر تیرے، کوئی ہور وچار وچار ناہیں
بجھ ایہہ گناہ توں بھایاں نوں، کون حمیا جو گناہگار ناہیں

بھائیاں باجھ نہ مجلساں سوہندياں نی، آتے بھائیاں باجھ بھار ناہیں
بھائی مرن تے پوندیاں بھج بانیاں، بناں بھائیاں پرھے پروار ناہیں

لکھ اوٹ ہے کول دیندیاں دی بھائیاں گھیاں جیدی کوئی ہار ناہیں
بھائی ڈھاؤندے بھائی اسار دے نیں، بھائیاں باجھ بانیاں بیلی پار ناہیں

ہاشم شاہ رحمۃ اللہ علیہ 1166ھ مطابق 1752ء نوں تحصیل اجتہاد ضلع امرتردے اک پنڈ جگدیوکالاں وچ حاجی محمد شریف دے گھر پیدا ہوئے۔ روایت اے پی آپ دے والد نے کئی حج کیتے سن۔ ہاشم شاہ رحمۃ اللہ علیہ محلی تعلیم اپنے والد کو لوں حاصل کیتے۔ پندرہاں (15) ورہیاں دی عمر وچ تعلیم ہو گئے۔ اوس دیلے تکر اوہ کئی زباناں تے علوم سکھے چکے سن۔ آپ نے طب تے علم نجوم وچ وی مہارت حاصل کیتے۔ رمل تے نجوم امرالله بنالوی کو لوں سکھیا تے طب دی تعلیم اپنے والد تے چاچے کو لوں حاصل کیتے۔
روحانی تعلیم واسطے آپ نے پیر بخت جمال نوں اپنا مرشد بنایا۔ آپ معرفت دے اپے درجے اتے فائز سن۔ درویش تے فقیری سمجھا وچ گٹ کے بھری ہوئی ای۔

آپ دی شہرت مہارا جو رنجیت سنگھ دے دربار تک اپڑی۔ اوس نے آپ دی بڑی آور بھاگیتی تے سیاگلوٹ دے علاقہ تھرپال وچ اک جا گیر دی۔ ہاشم شاہ رحمۃ اللہ علیہ ہوریں جگدیوں بھرت کر کے تھرپال آگئے تے اس تھے اسی 1821ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے۔ ہاشم شاہ رحمۃ اللہ علیہ نے اک بھرنویں عملی، ادبی، علمی تے صوفیانہ حیاتی گزاری اے۔ آپ نے پنجابی، فارسی، عربی تے ہندی وچ شامدار تخلیقی ورش پھردا یا اے۔ پنجابی زبان وچ سنتی پنوں، ہیر رانجھا، سوہنی مہینوال، شیریں فرہاد، قصہ محمود شاہ غزنوی، دوہڑے، ڈیوڑھے، لیلی بجنوں تے سی حرفی لکھی اے۔

آپ نوں شہرت قصہ سنتی پنوں پاروں حاصل ہوئی۔ ایس قصے وچ فطری سوز، درو تے پیڑ دا بھروال بیان اے۔ ایس توں اڈ مرقع نگاری، منظر نگاری، کردار نگاری تے جذبات نگاری دے اعلیٰ نمونے موجود نہیں۔ ایس قصے وچ زبان تے بیان، فکری بصیرت تے فتنی عظمت موجوداے، نالے پنجاب و ایساں دے دلاں دیاں دھرم کتاباں نہیں۔

دو ہڑے

کچھے شاہ سکندر دارا آتے جام گیا کت جم دا
تھڑکن دیو جیہاں دی تیغوں آتے دھول پیا نت کم دا
ڈھونڈیاں خاک تھبکل نہیں لمحدی ایہہ جگت برا گھر غم دا
ہاشم جان غیمت دم نوں بھلا کیہ بھرواسا دم دا

اکے تھاوں نہ وگدیاں ندیاں نہیں اکے طور لوکائی
اے دل پکڑ دلیری دل دی کر سوچ وچار نہ کائی
تل مل بہن بھیش نہ رہدا آتے کیوں نت رہگ جدائی
ہاشم فتح اسان تھباں نوں جیہاں ہمت یار نجھائی

اک بہہ کول خوشامد کر دے ، پر غرضی ہون کینے
اک بے پرواد نہ پاس کھڑوون پر ہوون یار گھنیے
گونجاں وانگ ہزار کوہاں تے اوہناں شوق وکھ وکھ سینے
ہاشم ساجن کول بھیش بھانویں وچڑے ہون مینے

بے بنیاد کریں بنیاداں توں کھول عقل دی طاقی
جس دن خرچ لہیں گا سارے ایہہ خرچی رہگ نہ باقی
سو سہیاں کریں کھڑ فوجاں آتے ذرا نہ رسمیں عاقی
ہاشم سمجھ بہوو پیارے توں خاکی ہیں بن خاکی

خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ فاروقی خانوادے نال تعلق رکھدے سن۔ آپ دے وڈوئیرے جماز مقدس توں بھرت کر کے پہلاں سندھ تے فیر ملتان وچ آباد ہوئے۔ بعد وچ ڈیرہ غازیخاں دے اک پنڈ مٹھن کوٹ وچ آن وسے۔ مجھ پر ایہہ خاندان بہاولپور دے اک پنڈ چاچڑاں وچ وی رہیا۔

خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ 1845ء نوں خوجہ خدا بخش دے گھر پیدا ہوئے۔ آپ دا تاریخی نال خورشیدی۔ آپ نے اٹھاراں (18) ورہیاں دی عمر وچ قرآن شریف حفظ کیتا۔ فیر بہاولپور دے نواب محمد صادق دی درخواست اتے آپ احمد پور شریق دے محل وچ چلے گئے تے اوتحے مولانا قاسم الدین تے ملک غلام محمد کولوں دینی تے دنیاوی علوم حاصل کیتے۔ آپ تاریخ، جغرافیہ، تقویم، طب تے فلسفہ دے وی ماہر سن تے کئی زباناں اتے عبور رکھدے سن۔ آپ نے اپنے وڈے بھر اخواج فخر الدین فخر جہاں کولوں روحانی تعلیم تے تربیت پائی تے وڈے بھرا دی وفات مگروں گذی نشین ہوئے۔ آپ عبادت گزار، خلوت پسند تے قدرتی نظاریاں دے بڑے دلدادہ سن۔ آپ نے 1275ھ نوں حج دی سعادت حاصل کیتی۔ اخیر 24 جولائی 1901ء نوں ایس فانی ڈنیا توں کوچ کر گئے۔ آپ دا مزار مٹھن کوٹ وچ اے جنتے ہر سال عرس ہوندا اے۔

خواجہ صاحب رحمۃ اللہ علیہ اُج پدھر دے صوفی شاعر سن۔ آپ نے اپنے خیالاں، سدھراں تے جذبیاں دا اظہار کافی دی صنف وچ کیجاں۔ آپ نے کافی نوں ٹیکی اتے اپڑا دتا اے۔ آپ دیاں کافیاں وچ مسئلہ وحدت الوجود، روہی دے منظر، حیاتی دا فلسفہ، مرشد دا تصور، نظرت پسندی، عبادت تے ریاضت تے رویت دے سو ہے مضمون موجود نہیں۔ آپ نے خوبصورت تے مھتری زبان ورثی اے جیہدے وچ موسقی داعنصر اگھڑواں اے۔

کافی

ہر صورت عین عیان آیا
 کتھے نوح کتھاں طوفان آیا
 کتھے یوسف وچ کنعان آیا
 کتھے مومی بن عمران آیا
 کتھے اسد اللہ ذیشان آیا
 کتھے حسن حسین شہید بنے
 کتھے عرشد فخر جہان آیا
 محبوب سمجھے مقبولان دا
 اُستاد نفوس عقولان دا
 بن ولیر شکل جہان آیا
 کتھے آدم تے کتھے شیش نبی
 کتھے ابراہیم خلیل نبی
 کتھے ذکریا کتھے سعیئہ ہے
 ابوکبر عمر عثمان کتھاں
 کتھے احمد شاہ رسولان دا

خاموش فریدا اسرار کنوں
 چپ بے ہودہ گھنٹار کنوں
 پر غافل نہ تھی یار کنوں
 ایہو لارہی فرمان آیا

مولوی غلام رسول عالم پوری رحمۃ اللہ علیہ

مولوی غلام رسول رحمۃ اللہ علیہ 1849ء وچ پنڈ عالم پور تھیں دسوہر پلھ ہو شیار وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد اتھاں میاں مراد بخشی جیہوئے قوم دے گھر سن۔ مولوی غلام رسول نے مذکولی تعلیم مولوی حامد کو لوں حاصل کیتی۔ فیر پنڈ غازیاں دے مولوی محمد عثمان کو لوں اردو، فارسی تے عربی پڑھی۔

جدوں سلوک دیاں منزلاں طے کرن دا خیال آیا تے درگاہ حضرت نظام الدین اولیاء ولی دے سجادہ نشین دے مرید ہو گئے تے اوہتاں کو لوں روحانی فیض حاصل کیا۔

گھجھ عرصہ پنڈ میر پور وچ مدرس دی رہے۔ فیر ملازمت چھڈ کے میت دی اہامت تے حکمت اختیار کر لئی۔ 1873ء وچ احسن القصص و رگا شاہکار تخلیق کیتا۔ ایس توں آؤ داستان امیر مزہ، سکی پتوں، تے درد بھریاں چھٹھیاں لکھیاں۔ آپ دے کلام وچ بھرتے فرقا دے باجھڑ چدے نیں۔ آپ نوں عربی تے فارسی زباناں اتے عبور حاصل ہی۔ ایس ائمی آپ پنجابی تھیاں وچ جنھے موزوں جمیں محمد سے سن عربی تے فارسی دے لفظ استعمال کر دے سن۔ ایہ ووجہ اے پئی آپ دے کلام وچ عربی تے فارسی لفظاں دی ورتوں بہت زیادہ اے۔

آپ دے کلام وچ فصاحت، بلاغت، اچھی خیالی تے روائی سبھ گھجھ موجوداے۔ آپ نے 1892ء وچ وفات پائی تے اپنے پنڈ عالم پور وچ ای وفن ہوئے۔ آپ دے کلام وچ منظر نگاری، جذبات نگاری، تے کردار نگاری توں اڈ جزیات نگاری دے سچے نمونے ملدے نیں۔ آپ قادر کلام شاعر سن۔ زبان تے بیان اتے عبور رکھدے سن۔

حضرت یوسف علیہ السلام اپنی ماں دی قبرتے

قبر یوسف دی مادر سندی راہ وچ ظاہر ہوئی
اچھلیا دل رویا یوسف دا ویکھ میرا ذکھ مائی

ویکھدیوں جے درد میرے نوں تھل نہ سکدی غم ٹوں
دل پتھر پخت پر زے ہو دے میرے ویکھ الم ٹوں

ذکھ میرے دے لئے دُور ڈراؤیاں واثاں
دل پر غم تن ذکھیں بھریا جگر بلیندیاں لاثاں

اے مادر فرزند تیرا میں جو نازاں وچ پلیا
پر دیسیاں دے پنڈھ ڈراؤے ظلموں بدھا چلیا

میں وچ گود تیری سکھ پائے ذکھ پئے اچ بھارے
دیہ پور تھیں طالع فتح وچھڑ گئے بیارے

پر دیساں وچ نبھ لے چلے مینوں لوک پرانے
 ہو پر دیسی میں ٹر چلیا درد جگر نوں کھائے
 اے مادر میں ٹریا جاندا میریاں ٹند فہاراں
 ناق بھرے قدم دل ڈھینیں بھری غماں دیاں بھاراں
 ویکھ میرا دکھ چھکید واری میں مز مانا ناہیں
 خاک قدم تھیں گئی نصیبوں زار رویاں آہیں
 ایہناں مکاناں تے مز میری پھیر نہ ہونی پھیری
 نہیں مز وسے میرے خاک قدم پر تیری
 تربت پاک تیری دی دیدن میتھیں پئی پریرے
 کیہ جاناں میں ہوں میرے کس دھرتی وچ ڈیرے
 واہ دردا میں چھوڑ سدھاناں توڑ اجزا صبر دے
 ایہہ گل بول شتر تھیں جھڑیا قدماء وچ قبر دے
 ویکھ مائی میں سنگل گل وچ ہتھ پیاں ہتھڑیاں
 بخھ سٹایا کپڑ شتر تے گھٹ پیراں وچ ہڑیاں
 نال فریب پدر تھیں مینوں جنگل ویر لیائے
 ویر کمائے ڈکھ چھائے قبر غصب سر چائے
 ماریا مینوں ویریاں والگوں تے دیتاں ایڈائیاں
 کچھ جنگل وچ کنڈیاں اندر کپڑ چپڑاں لا یاں
 کر بیگا وچ کھوہے سٹایا اُتوں نگ چلائے
 کردا ناں پر دیساں تائیں ہوندے مل سدھائے
 ویکھ مصیبت جو میں گزری میں چلیا کھانوں
 آج وداع ہمن خبر نہ اٹھے کیہ سر پوے جہانوں

أستاذ عشق لہر

أستاذ عشق لہر دا ناں پنجابی شاعر اس دی اوں معترے مان جوگ پڑھی دے شاعر اس وچ سرکلہ ہواں ناں اے، جیہناں اسلامی مملکت پاکستان حاصل کرن دی جدو جہد دے دوران اپنیاں ساریاں تخلیقی قوتاں ایس اپے مقصد واسطے وقف کر چھڑیاں سن۔ آپ لاہور وچ میاں خواجہ دے گھر 1869ء نوں پیدا ہوئے۔ اصل ناں چراغ دینی آپ چوہہٹی باقر لہا ہور وچ رہنے سے۔

1857ء وچ جنگ آزادی دی جنگ مگروں تحریک خلافت، غازی علم دین شہید، مسجد شہید گنج تے جیلانوالہ باغ دے سامنے دے حوالے ناں پنجابی مسلماناں وچ اک نویں لہر پیدا ہوئی۔ فیر جدوں قائد عظم دی راہنمائی وچ علام اقبال دے سُنے دی تعبیر پاکستان دے روپ وچ اک حقیقت بن کے سامنے آؤں لگ پئی تے لاہور دے تاریخی اقبال پارک وچ 1940ء نوں پاکستان دے قیام دی قرارداد منظور ہو گئی۔ اوں سے توں پنجابی شاعر اس، اویاں تے دانشور اس دیاں سوچاں تے قلمیاں دے رخ پاکستان نوں قائم کرن ول مز گئے۔ اوہناں شاعر اس وچ اسٹاد عشق لہر دا ناں سب توں اچا اے۔

ڈاکٹر شہباز ملک دے مطابق ملک لال دین قیصر، کرم امرتسری، ڈاکٹر قصیر محمد فقیر، محمد دین میر، نظیر نیاز بیگی، داعم اقبال داعم، محمد بخش مسلم، امام دین مجاہد، صحرائی گور داسپوری، طالب جالندھری، ملک عطاء اختر لاہوری، حافظ امرتسری، جوگی جہنمی، حکیم ناصر، چراغ دین جو نیکے، میراں بخش واقف، فیر ورز دین شرف، عبدالغفور اظہر، اطہر لقائی، مولی امرتسری، نقش ہاشمی تے اساعیل متوادادے ناں ایس سلسلے وچ ذکر دے قابل نیں۔ اسٹاد عشق لہر ہور اس نے بھانویں ظاہری علوم حاصل نہیں کیئے سن۔ پر اللہ تعالیٰ نے اوہناں نوں روشن دماغ دیتا۔ آپ میاں فضل دین دے شاگردن، تجھ چر بیلوے کیرج شاپ وچ ملازمت کیتی۔ فیر روز گاروے سلسلے وچ بصرہ چلے گئے۔ 1939ء وچ ریٹائر ہوئے تے 26 نومبر 1948ء نوں وفات پائی۔

آپ برصغیر دے مسلماناں واسطے آزادی دی تڑپ دل وچ رکھ دے سن۔ زبان صاف سخنی تے شہری پنجابی شعر اس وچ ورتدے سن۔ اوہناں دیاں کتاباں برتاؤی اقبال، گل تے عاشق، دا من حضرت یوسف ملیٹا، پنجابی لکھ، غیرت دا جگہ، نغمہ پاکستان، عشق دی لہر پہنچیاں مشہور نہیں۔

کلام عشق لہر

مولانا کرم کر ہند دے حال اُتے مسلمان ایہدا مسلمان ہووے
 دلوں کڈھ گدھ رتائیں ساریاں نوں اک دوسرے توں قربان ہووے
 سارے فیصلے ہون قرآن اُتھے اگے وانگ اسلام دی شان ہووے
 عشق لہر کہہ نبی دا واسطہ ای ایس ملک اندر پاکستان ہووے

دل دریا سی دولتائیں روڑھدے رہے ایہہ نہ سوچیا گھجھ بچا لیئے
 پانی وانگ جیہناں ساڑا مال پیتا ہن اوہ کہن غلام بنا لیئے
 سُٹی چنگ حریقائی نے وچ گلھاں بھانیڑ بھڑکیا کیوں بچا لیئے
 چڑھیا بھر نفاق دا مار ٹھاٹھاں لاوے ڈھان نہ بھنھ بنا لیئے
 بیڑی قوم دی گھمن گھمن گھر اندر چپو وچ ٹھانیوں لا لیئے
 غیراں تال نہ بھدھی اے بھائی والی حصہ اپنا ونڈ ونڈا لیئے
 ڈھے بیراں دا وگڑیا گھج ناہیں چن چن یے بھوولی پالیئے
 عشق لہر بھ مشکلاں حل ہوون پاکستان جے کدے بنا لیئے

احمد علی سائیں

احمد علی سائیں 1859ء توں پشاور وچ پیدا ہوئے۔ آپ دا صل ناں احمد علی سی۔ تے ماں بولی پشتو سی۔ اوہناں دا جمی تعلیم حاصل کیتی۔ طبیعت وچ لا ابالی پن سی۔ 1918ء وچ روپنڈی آگئے تے فیر ساری حیاتی ایسے شہر وچ گزار دئی۔ شاعری وچ اسٹار مخصوص دے شاگرد ہو گئے۔ طبع موزوں سی ایس لئی چھینی شعر آکھن لگ پئے۔

پوچھوہار وچ خاص طور تے سارے پنجاب وچ عام طور تے اوہ بیت بازی تے چو برجیاں پاروں بہت مشہور سن۔ سائیں ہوئی اخیر عمرے پشاور رگنے تے او تھے ای 1937ء توں وفات پائی۔

احمد علی سائیں ہوئی اک فطری تے پیدائشی شاعر سن۔ اوہناں نے پہلاں فارسی تے پشتو وچ شاعری کیتی، روپنڈی آکے زبان دارس تے محساں اوہناں دی تعلیمی وقت آتے کھلر گیا۔ اوہ اپنا کلام زبانی یاد رکھدے سن تے شائع کراؤں دے خلاف سن۔ پہلی داری اوہناں دا کلام 1921ء وچ ”سائیں دی بستت“ دے ناں نال شائع ہویا۔ بعد وچ ”ایات سائیں احمد علی مر جوم“ دے عنوان نال اک کتاب 1949ء توں گمراہی توں چھپی۔ اوہناں دی اک ہو رکتاب ”تجھنگیں“ دی چھپ چکی اے۔

سائیں ہو راں دے شاگرد اس وچوں پیرفضل گجراتی، جو گی جملی، مرزا عبد الکریم تے غلام نبی کامل دے ناں مشہور تیں۔ آپ دے کلام وچ سادگی، رس، سوز، رندی تے مستی پوری طراں رپی ہوئی اے۔ ایس توں وکھ تصور تے اخلاقی مضمون سائیں دی شاعری دے خاص موضوعات نیں کلام وچ پختگی، شبیہاں تے استعارے تے روزمرہ محاورے دی بندش سکال دی اے۔

سی حرفي را بیات

الف: اڑی خودی تکبر نہ کر بندے، وس توں تے تیرا مکان کجھے
اوہ دارا سکندر نمود مٹ گئے، اوہناں دا نام نشان کجھے
جس دے تخت نوں پریاں اُڈا ندیاں سن، وڈی شان والا سلیمان کجھے
سائیاں موت نے مار فا کیتا، ماں حکمت دا شاہ لہمان کجھے

○

ل: لک کیا گھجھ عشق دے بول دی اے ایہہ تاں دار جانے یا منصور جانے
بن پیتاں گھجھ نظر نہیں آسکدا حال زگس دا چشم رنجور جانے
کیسی تپش ہے صن دے جلویاں دی اس نوں جانے کلیم یا طور جانے
سائیاں پار دے کلڈھے دی یاں حضرت گھر یا شوہ وچ بیڑی دا پور جانے

○

د: ذکھ جتنے اوتحے سکھ ہوندا، جتنے سکھ اوتحے ذکھ ہزار نالے
جتنے غم اوتحے شادماںیاں بھی، جتنے شادی اوتحے غم اغیار نالے
جتنے دل ہوندا سارا جسم اوتحے، جتنے عشق اوتحے شور شار نالے
سائیاں ایہہ بھی رسم قدیم دی اے، جتنے گل ہوندے اوتحے خار نالے

○

پیرفضل گجراتی

اصل نال فضل حسین سی، گجرات دے وسیک سن۔ ایس لئی علم نے ادب دی دنیا وچ فضل گجراتی دے نال مشہور ہوئے۔ 1897ء نوں پیر مقبول شاہ دے گھر پیدا ہوئے۔ جیہڑے صوفی بزرگ شاہ ڈولہ دے سجادہ نشین سن۔

پیرفضل نے مذہلی تعلیم جس وچ قرآن پاک توں وکھ عربی تے فارسی دیاں کتاباں کن اپنے والدکو لوں حاصل کیتی۔ بعد وچ میزراک 1917ء وچ پاس کیتیا تے اسلامیہ کالج لاہور وچ داخل ہو گئے۔ فیر گھرو کی مجبوریاں پاروں میونپل کمیٹی گجرات وچ ملازم ہو گئے۔ ایتھوں ای پیر نئندھن دے عہدے توں ریٹائر ہوئے تے 22 اگست 1972ء نوں انتقال کر گئے۔

پیرفضل گجراتی نوں مراٹا شار حسین مہصر نے اردو تے احمد علی سائیں نے پنجابی وچ شعر لکھنے سکھائے۔ تھوڑے عرصے وچ آپ پنجابی غزل دی فکری تے فقی اعتبار نال شاخت بیں گئے۔ آپ دے کلام وچ بے پناہ روانی، تخلیل دی اپنی اڈاری تے سوچ دی ڈوٹھیائی موجوداے۔ نویکلے استعارے، سوہنیاں تشبیہاں نے معنی نیز رمزیاں آپ دی غزل دیاں ٹومباں نیں۔

آپ نے غزل توں وکھ عقیدت تے محبت بھریاں نعتاں دی لکھیاں تیں۔ آپ دیاں نعتاں دا مجموعہ ”قطبی تارا“ دے نال نال چھاپے چڑھ چکیا اے۔ آپ دیاں غزلاء دے دو مجموعے ”ڈوٹھی پینڈے“ تے تکوڑاں نیں۔

پیرفضل گجراتی پنجابی دی شعری ریت وچ اک عظیم غزل گودے حوالے نال سدا جیوندے رہن گے۔

غزل

کیہ ہویا سینہ ونخ گیا یا جگر اسادا چیر گیا
ایہہ خوشی اسماں تو تھوڑی اے نہیں خالی تیرا تیر گیا

گل میری نسبت کیتی اے اک توں لباساں والے نے
ایہہ لیراں لختا کدھرے دا کیہ چھبرہ والگوں لیر گیا

جد و پکھن میرے سوہنے نوں سوہنے شرمندہ ہون پئے
گئی وجدی پھوک چراغاں نوں اوہ چدھر ہر منیر گیا

اکھاں وچ ڈورے مسی دے خوشیاں وچ لورے آؤں پئے
اک جھٹ کھلوتا کول جدھے اوہ بدل اوہدی تقدیر گیا

بس اوہ دنیا تے دین دیاں قیداں توں ہو آزاد گئے
پا اپنی زلف مسلسل دی اوہ جیہناں نوں زنجیر گیا

تل سونا مٹی نال گیا جد سونے نوں ہتھ پایا میں
اوہ ہتھ وچ لے کے مٹی نوں مٹی نوں کر اکسیر گیا

کے کول بہا کے فضل کدی میرے دل دیاں گلاں سخیاں نہ
میں ماریا ہویا درواں دا ہوراں وچ گھٹ وہیر گیا

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر گوجرانوالہ شہر دے اک کشمیری خاندان وچ 5 جون 1900ء نوں پیدا ہوئے۔ آپ دے والد حکیم لال دین سن، جیہڑے گوجرانوالہ دے مشہور حکیم سن۔

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نے مولوی رمضان کولوں قرآن پاک پڑھیا۔ فیر قاضی نزیر حسین کولوں عربی، فارسی تے منطق دی تعلیم حاصل کیتی۔ طب آپ دا جدی پیشی پیشی 1915ء وچ میڈیکل کالج لاہور دی لیبارٹری وچ ملازم ہو گئے۔ تجھ عرصہ مگر وہ گوجرانوالہ پلے گئے تے حکمت شروع کر دی۔ تے ڈاکٹر مشہور ہو گئے۔

حکمت چھڈ کے لاہور آگئے تے ٹھیکیداری شروع کر دی۔ پاکستان دی تحریک وچ حصہ لیا تے پنجابی زبان تے ادب دی خدمت نوں اپنا مشن بنا لیا۔ سیھ توں پہلاں اک رسالہ ”پنجابی“ دے نال جاری کیتا۔ فیر پاکستان پنجابی ادبی اکیڈمی لاہور نال جڑ گئے تے دن رات اکیڈمی دی ترقی خاطر کم کر دے رہے۔ آپ نے نہ صرف پنجابی مضمون وچ شاعری تے کتاباں لکھیاں گئوں دوجے عالمات تے فاضلاں کولوں دی پنجابی وچ لکھوا یا۔ آپ نے بھرنویں علمی تے ادبی حیاتی گزاری۔ اخیر آپ نے 1974ء نوں وفات پائی۔

غازی تے شہید

الله دے قلعے نولادی نیں دل جگر پاک جواناں دے
ایہہ مان نمانے لوکاں دا وردی ڈکھیار انساناں دے
راکھے رب آپ بنائے نیں ایہہ دوویں مالاں جاناں دے
وارث نیں غازی وہری دے تے مرد شہید اسماں دے

○

گل ڈھنی توں سر وارن دی ایہناں دی ریت قدیمی اے
ضرب ایہناں دی فرعوناں لئی موئی دی ضرب گلیمی اے
ایہہ جاناں وار بجاندے نیں کیتے ہوئے قول زباناں دے
وارث نیں غازی وہری دے تے مرد شہید اسماں دے

○

بھوتے ہوئے خونی ظالم دا ایہہ نام نشان مٹاندے نیں
ایہہ راکھے نیں مظلوماں دے ظلمان دیاں الکھاں لاہندے نیں
بن یہدے سکنی ساتھی نیں ایہہ مجھوٹے شان گمناں دے
وارث نیں غازی وہری دے تے مرد شہید اسماں دے

○

ایہہ چڑھ کے چڑھدے طوفاناں دے واگر چڑھدے جاندے نیں
لڑ پین جے نال پہاڑاں دے مڑ لڑدے لڑدے جاندے نیں
جانباز دھنی ٹکواراں دے ایہہ مرد جری میداناں دے
وارث نیں غازی وہری دے تے مرد شہید اسماں دے

○

حکیم شیر محمد ناصر

حکیم ناصر ہو اس دا اصلی نام شیر محمدی۔ ناصر مختصر کر دے سن۔ پیشہ حکمت سی 1908ء نوں حکیم اللہ دین سندھو دے گھر لا ہور وچ پیدا ہوئے۔ باراں سالاں دی عمر وچ قرآن مجید حفظ کیتا تے نال نال اپنے والد کو لوں حکمت دی سکھ دے رہے۔ بعد وچ طبیبہ کالج لا ہور توں حکیم حاذق دی سندھا صل کیتی مزگ لاء ہور وچ اپنا مطلب کھولیا تے آخري ساہ تک انسانیت دی خدمت کر دے رہے۔ حکمت دے نال نال شعرو شاعری دا مشغله دی جاری رکھیا۔ استاد فیروز ہو اس کو لوں اصلاح لئی تے بڑی تھیتی حکیم ناصر لا ہور دیاں علمی ادبی اصلاحی مغلان تے مشاعر دی جد جان بن گئے۔

4 جنوری 1972ء نوں دل دادورہ جان لیوا تابت ہو یا تے خالق حقیقی نال جا ملے۔ حکیم محمد ناصر پنجابی شعری ریت وچ نویں خیالاں، تو یاں سوچاں تے تویں مہماڑاں دے نما سندھہ سن۔ ایس توں اڈ پنجابی زبان تے ادب دی خدمت آپ دامن سن ہی۔ آپ دیاں غزلاء تے نظماء دا پہلا مجموعہ ”سحر اسورج“، ”اپنی بولی تے اپنا اصل“ دو جا مجموعہ اے۔

اپنی سہان

توں مسلم ہیں دنیا دے وچ توں اللہ دا جانی بن
 نبیٰ توحید دا بانی تیرا، توں وی توحید دا بانی بن
 دین تیرے دی ریس نہ جگ تے توں وی تے لاثانی بن
 بندہ رب دے نبیٰ دی امت تے عامل قرآنی بن
 جد تیری دُنیا دی آگو توں دی امام زمانی بن

 نہ پنجابی، نہ سرحدی، نہ سندھی مکرانی بن
 سب گھجھ ہوندیاں سبھ توں پہلاں توں اک پاکستانی بن

 دنیا مادے تے پنی مردی، تیر ہتھ رُوحانی جیتاں
 چن دے اندر جا کے وی تے لوکاں ہونا اے تیرا پیتاں
 تینوں کٹھا کرنا پیتاں اے، لوکی جو پے ڈولھن چیتاں
 سکاں وچ سکندر مری، آب حیات خضر ہے پیتاں
 ہمھیں وی گھجھ کر اوئے شیرا نہ توں شیر زبانی بن

 نہ پنجابی، نہ سرحدی، نہ سندھی مکرانی بن
 سب گھجھ ہوندیاں سبھ توں پہلاں توں اک پاکستانی بن

 چن سورج توں پہلاں ہالی کر لے توں دھرتی دی سیوا
 دنیا دی ایہہ ریت ای پنی سیوا دا ملدا اے میوا
 قوماں دی مندری دا ہیرا توہین اک انہلہ تھیوا
 سک خال اپنے وڈیاں وٹے کیہ ہے کسی اوہناں دا شیوا
 اپنا اپ سہان کے ناصر توں جو ہیں اوہ جانی بن

 نہ پنجابی، نہ سرحدی، نہ سندھی مکرانی بن
 سب گھجھ ہوندیاں سبھ توں پہلاں توں اک پاکستانی بن

دائم اقبال دائم

دائم اقبال دائم 1909ء پلچور گجرات دے شہر منڈی بہاؤ الدین دے تیزے موضع واسوچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والداناں غلام محمد سی۔ دائم نے پرانگری اپنے پنڈ وچ تے دسویں جماعت تیک تعلیم منڈی بہاؤ الدین دے اسلامیہ ہائی سکول وچ حاصل کیتی۔ پر گھروکی مجبوریاں پاروں میڑک دائم امتحان نہ دے سکتے اپنے والدناں رل کے اپنا آبائی پیش گھوہ کڈھن دائم شروع کر دتا۔ شاعری وچ آپ دائم کوئی آستاد نہیں سی۔ پر روحانی طور تے مولانا روم رحمۃ اللہ علیہ توں بوجہت ممتاز سن۔ آپ نے علام اقبال رحمۃ اللہ علیہ نال ملاقات دا شرف حاصل کیجا۔

دائم اقبال دائم عوامی شاعر سن۔ آپ دے من وچ آزادی دی تڑپ موجودی۔ ایس لئی تحریک پاکستان وچ عملی تے قلمی حصہ لیا۔ اخیر 13 اکتوبر 1983ء نوں وفات پائی۔ دائم اقبال دائم نے مذہبی، اخلاقی، سماجی، سیاسی تے رومانی موضوعات اتنے ستر (77) دے لگ بھگ کتاباں لکھیاں، جیہاں وچوں کمبل پوش، شاہنامہ کریلا، ابنہم اورم، پاک شمیر، آئینہ معرفت، سکندر تے قلندر، دل دریا دیاں موجاں، سوہنی سرکار، قصص الحسین، بیلی بجنوں، شکوہ پاکستان تے جواب آسمانی ذکر دے قابل نیں۔

دائم اقبال دائم اک درویش تے سیلانی شاعر سن۔ آپ دے کلام وچ عشق حقیقتے مجازی اک دوچے نال رلے ملے وکھالی دیندے نیں۔ آپ نے شاعری راہیں لوکائی اندر اخلاقی تے مذہبی قدر ان نوں کھلا ریا۔ ایس توں اؤ لوکاں دے ذکر درد تے مسائل نوں شاعری دا موضوع بنایا۔ آپ نے اسیکام پاکستان دے جوالے نال وی نظمیاں تخلیق کیتیاں۔ آپ نے نظم توں اؤڑش وچ وی لکھیا۔

تو قیر حسین

زندہ باد تے اب الاباد روشن لازوال تو قیر حسین دی اے
ترجمان لسان القرآن جس دا شاہ آیہ تطہیر حسین دی اے

غوث قطب قلندر اسیر جس وچ اوہ زلف زنجیر حسین دی اے
علم عشق خیا صفا مجتہ سبر فقر جاگیر حسین دی اے

ہر ذرہ کائنات دے وچ سینے بھری ہوئی تاشیر حسین دی اے
زمیں، چانغ، ابر، باراں، قمر، احمد روز و شب تفہیر حسین دی اے

خون برسدا وچ تاریخ آدم سرخ پوش تحریر حسین دی اے
عشق دی مستی دی وکیہ تدبیر سازی دلگیر امیر حسین دی اے

جانے مہر نبوت تو قیر جس دی اوہ تو قیر تو قیر حسین دی اے
بوسہ گاہ بشیر العذیر دائم اوہ تصویر تصویر حسین دی اے

شریف گنجائی دا صل نال محمد شریف سی 13 اکتوبر 1915ء نوں گجرات دے مشہور قبیلے گنجائی وچ مولانا غلام نجی الدین دے گھر پیدا ہوئے۔ آپ نے مذکولی تعلیم اپنے والد کو اپنے حاصل کیتی۔ فیر گنجائی دے ای سنا تون وھر ہامہ ای سکول توں میکر دا متحان پاس کیجا۔ گورنمنٹ کالج گجرات توں انٹر میڈیسٹ دی سند حاصل کیتی تے گنجائی دے اسلامیہ سکول وچ مدرس ہو گئے۔ ملازمت دے نال نال پڑھائی دا سلسلہ جاری رکھا۔ پہلاں لی اے کیجا۔ فیر 1941ء وچ بیٹی دی متحان پاس کیجا۔ ملازمت دے دوران مختلف شہر اس وچ ہمہ ماہر ہے نال نال ایم اے فارسی تے ایم اے اردو دے متحان پاس کیتے تے قاری دے پیغمبر ار ہو گئے۔ گورنمنٹ کالج ایک، روپنڈی، گورخان، جملہ، تلہ گنگ تے لالہ موکی وچ پڑھانے دے رہے ہیں۔ 1974ء وچ ریٹائر ہو کے چناب یونیورسٹی دے شعبہ ہنجابی وچ پڑھانے دے رہے ہیں۔ پڑھانے دے رہے ہیں۔ فیر اسلام آباد چلے گئے تے مفتاد قومی زبان دے علمی تے ادبی جریدے دے مدیر مقرر ہو گئے۔ آخری دم تک گجرات وچ علی، ادبی تقدیمی تے تحقیقی کم وچ رُنگھ رہے۔ 21 جنوری 2007ء نوں خالی حقیقی نال جاٹے۔

شریف گنجائی اک عہد ساز شخصیت تے اپنی ذات وچ ابھجن سن۔ آپ ہنجابی دی جدید نظم دے مودھی شاعر سن۔ ”جگراتے“ آپ دیاں ہنجابی نظمیں دا پہلا مجموعہ اے۔ دوچھ جمود ”اوڑک ہوندی لو“ اے۔ آپ نے تعمیدی مجموعہ ”جماتیاں“ دے نال چھایا ائس توں اؤ ”خطبیات اقبال رحمۃ اللہ علیے“ جاوید نامہ، ”علم الاقتصاد“ تیڈے خطبے تے ”بصورہ دا ہنجابی ترجمہ کیجا۔ آپ نے ہنجاب یونیورسٹی ای ہنجابی لغت دی تیار کیتی۔ آپ دے کلام وچ پڑھاں دیاں رہیاں رہیاں، ایک ساک، عالی جنگ دی تباہی۔ ہنجاب دی مٹی دی خوشبو و چھوڑے دا ذکر، مت دیاں گلاؤں تے ڈو گھے جذبیاں دی مکمل تر جانی موجوداے۔

اوڑک ہوندی لو

انجِ دلائنا مختھیاں پو
انجِ نہ رات غماں دی بندی
انجِ نہ ہوندی لو
انجِ ہوا اس وچ تھلڈی جمراں دی خوشبو
نیسرے دے وچ ملکن تارے
نور دے کھوچی میرے تیرے دا گوں سارے
اپنے آپ نوں ڈوب کے اوہناں
ڈبے ہوئے سورج تارے
جان تے اپنی بیل کے جنے، جو نزل تے جنے
جیہڑا اپنی رت دے قطرے راہ وچ دیوے گو
انجِ دلائنا مختھیاں پو
اوڑک ہوندی لو

عارف عبدالستین

عارف عبدالستین کیم مارچ 1923ء نوں امرتردے اک کشمیری خاندان وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والداتاں خواجہ عبدالحمیدی۔

عارف ہو راں دا پچن تے جوانی دا مڈھلا حصہ امر تر وچ لکھیا تے او تھے ای تعلیم حاصل کیتی۔

ہجرت کر کے پاکستان آئے تے چشتیہ ہائی سکول لاہور دے مدرس ہو گئے۔ ملازمت دے نال نال علمی دے ادبی رسالیاں وچ نظم تے نثر لکھدے رہے۔ کئی رسالیاں دے مدیر وی رہے۔ فیر ایم۔ اے۔ اوکانج لاہور وچ اسلامیات دے پیچارا لگ گئے۔ انہوں ریٹائر ہو کے پرانیویٹ کالج اس وچ پڑھاندے رہے۔ آپ اک بچے کھرے انسان، اج پڑھردے شاعر، نزکتی فدا تے ادیب سن۔

عارف عبدالستین ہو راں پہلاں اردو وچ شاعری کمپنی فیر پنجابی ول پرتے۔ آپ دیاں پنجابی غزل اس تے نظم اس دا مجموعہ "اک لپے دا مسافر"، عوام وچ مقبول ہو یا۔ آپ نے اپنی شاعری را ایں مٹھیاں، کوڑیاں، پھکیاں تے کھٹیاں حقیقتاں نوں ظاہر کیتا اے۔ ایس توں اڈ اج دے دور دے انسان دے ذکر درد تے تہائی نوں ابھرنا والے کرب نوں پیش کیتا اے۔ آپ دیاں نھتائ اس دا مجموعہ "انبریتی قھان" 1990ء وچ شائع ہو یا۔ پنجابی غزل اس دا اک ہو راں مجموعہ "خوشبودا سفر" شائع ہو یا۔ تقدیدی مضموناں دا مجموعہ "پر کھپڑوں" پنجابی دے تقدیدی ادب وچ اچا مقام رکھدا اے۔

عارف عبدالستین نے پنجابی نظم را ایں گھرو کے رشتیاں دے جو اے نال موجودہ دا ور دے بندے دے احساس نوں تخلیقی سطح اتے پیش کیتا اے۔ آپ دی زبان سادہ تے خالص شہری پنجابی اے جیہدے وچ ترجمے تے نگاشی مکمل درجے تک موجوداے۔ 30 جنوری 2001ء نوں علم و ادب دا یہہ چراغ ہمیشہ لئی بُجھ گیا۔

غزل

میرے تن تے داغ نہ دھبہ ایوں میں شرمانواں کیوں
دون ہوتے کپڑے پا کے اپنا آپ لکھانواں کیوں

اپنے ہمیں کشتی توڑی، چچو نئے مرضی نال
ہم جد ڈین ویلا آیا دس خاں میں پھٹانواں کیوں

میں عاشق سورج دا، چن دا، کرناں دا، رشائی دا
پھردا میرے اگے پیچھے میرا ای پرچھانواں کیوں

میرا ای کوٹھا کچا نہیں اے بھ دے گھر اتھے کچے نیں
کالے بدل چڑھے دیکھ کے میں ایناں گھبراںواں کیوں

شیراں والگ میں کپ وچ نیزہ کھا کے مرتا سکھیا اے
بودل بن کے کند وکھا کے اپنی جان بچانواں کیوں

وچھرے سجاں دا غم عارف میں کیوں بھل سکدا ہاں
جس نے میتوں سُندن کیجا میں اودہ اگ بچھانواں کیوں

احمدادی ہو ریں 12 نومبر 1923ء نوں امرتسر وچ پیدا ہوئے۔ ایہناں دے والد صاحب داناں خواجہ عبد العزیزی تے اوہ شالاں دا کاروبار کر دے سن۔ احمد راہی داناں پہلاں غلام احمد رکھیا گیا بعد وچ خورشید احمد رکھ دیتا گیا۔ پر علم تے ادب دے میدان وچ اوہ احمد راہی دے نال نال مشہور ہوئے۔ 1942ء وچ میڑک دا امتحان پاس کیتا۔ ایم اے او کالج امرتسر وچ بار ہویں کلاس وچ سن کے آزادی دیاں تحریکاں وچ حصہ لین پاروں کالج وچوں کلذھ دیتے گئے۔ شالاں دے کاروبار دے سلسلے وچ کلکتہ چلے گئے۔ قیام پاکستان دے ویلے امرتسر توں لا ہو را گئے۔ مجھ عرصہ ”سویرا“ دے مدیر ہے۔ فیر 1954ء وچ فلی دنیا دا رخ کیتا تے فلم دیاں کہانیاں تے گیت لکھ دے رہے۔

احمدادی دے سکے ماے صادق امرتسری اک چنگی شاعر سن۔ اوہناں دی صحت وچ رہ کے راہی صاحب وی شعر آکھن لگ پئے تے میڑک دے دوران اردو شاعری دے حوالے نال پچھا نے جان لگ پئے۔ قیام پاکستان دے نیڑے نیڑے پنجابی شاعری دی شروع کر دی۔ اوہ پنجابی دی جدید نظم دے بانیاں وچ شمار کیجیے جاندے نیں۔ اوہناں دیاں پنجابی نظماء دا مجموع ”ترنجن“ کئی واری پاکستان تے بھارت وچ شائع ہو چکیا اے۔ اس مجموع وچ نظماء مجھ گیت تے بولیاں شامل نیں۔ ”ترنجن“ دے دو حصے نیں، پر ایہناں وچ اک ارتقائی وحدت موجوداے۔ پہلا حصہ وچ اک داخلی انخمان اے جس وچ اخیر تے ملوك جذبے نیں، پر اخلاقی ذمہ داری دا احساس وی موجوداے۔ دوچے حصے وچ بھرتے وچوڑے دے گیت نیں۔ اس وچوڑے وچ اوس کڑی دے دین وی شامل نیں جیبڑی ماپیاں دے گھروں دور سہرے گھر رجандی اے تے 1947ء دے فساداں دے دوران مایپیاں توں وچھڑن والیاں دھیاں دے نوئے وی شامل نیں۔ احمد راہی دیاں نظماء تے گیتاں وچ وچوڑے دے درودا بڑا ڈنگھاتے سوز بھریا اظہار تھدا اے۔ احمد راہی نے اپنیاں نظماء وچ پنجابی لوک گیتاں دے انداز نوں سائنس رکھیا اے۔ زبان شہری پنجابی ورتی اے۔ تے اوہناں دا پنا اک سلیں، سدھاتے اثر کرنا والا بیان دا ڈھنگ اے احمد راہی 2 ستمبر 2002ء نوں اپنے اللہ نوں جاتے۔

ਨਾਵਾਨ ਨਾਵਾਨ ਨੂਰ

ਆਜੇ ਨਾਵਾਨ ਨਾਵਾਨ ਨੂਵ ਨੂਰ
 ਆਜੇ ਹੋਨਿਆਂ ਵਿਚ ਆਨ ਚੜ੍ਹਿਆਂ ਕਲਿਆਂ ਦੇ ਰੇਂ
 ਆਜੇ ਬਾਹਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਹਰਿਆਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਦੀ ਹਲੂਰ
 ਆਜੇ ਆਨ ਕੁਝੇ ਪੱਖਲਾਂ ਜਿਹੀ ਹਾਸਿਆਂ ਦੀ ਵੱਖ
 ਆਜੇ ਨੂਰਾਨ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਪੰਨਿਕਾਂ ਵਾਲਾ ਰੂਰ
 ਆਜੇ ਮਾਈਂ, ਥੈਪੇ ਢੂਹਿਆਂ ਦੇ ਥੈਨੇ ਥੈਨੇ ਰੰਗ
 ਆਜੇ ਵਿਲਾਂ ਵਿਚ ਸਦਹਰਾਨ ਵਾ ਨੁਕਾ ਨੁਕਾ ਸ਼ੂਰ
 ਆਜੇ ਤਰਜਿਆਂ ਵਿਚ ਕੁਕਲਿਆਂ ਗੁਦੀਆਂ ਦੇ ਚਾਏ
 ਆਜੇ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਪੰਨਿਆਂ ਪੁਨ ਸਕਣੇ ਨਹਿਂ ਮੁਰ
 ਆਜੇ ਸਾਹਿਆਂ ਵਿਚ ਸੇਮਿਲਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਿਆਂ ਦੀ ਹਾਵਾਤ
 ਆਜੇ ਸੇਮਿਲਿਆਂ ਏ ਚਨ ਤੇ ਸੇਮਿਲਿਆਂ ਚੁਕੁਰ
 ਆਜੇ ਕਨੜਹਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਕਹ਼ਰਿਆਂ ਨਿਸ ਬਿੜਿਆਂ
 ਆਜੇ ਦੂਰ ਬਿੜਿਆਂ ਤੋਂ ਜੱਖਲਾਂ ਦੂਰ
 ਆਜੇ ਨਾਵਾਨ ਨਾਵਾਨ ਨੂਵ ਨੂਰ

باقی صدیقی دا اصل ناں سائیں محمد افضل اے۔ آپ نیکسلا دے اک پنڈ سہام وچ 1909ء نوں پیدا ہوئے۔ تکی عمرے یتیم ہو گئے تے دسویں جماعت پاس کرن گروں اک پر انگری سکول وچ مدرس ہو گئے۔ فیر بہتی جا کے فلمی کہانیاں تے گیت لکھدے رہے۔ تجھے چ فونج دے ملکہ ایم۔ ای۔ ایس وچ کلر کی کہتی۔ جدوں راولپنڈی پر تے تے اک ہفت روز رسالہ ”راہ و منزل“ دے ادارتی عملے وچ شامل ہو گئے۔ ریڈ یو پاکستان راولپنڈی لئی گیت فپڑتے ڈارے دی لکھے۔ پیار ہوئے تے اپنے پنڈ، سہام چلے گئے 8 جنوری 1972ء نوں وفات پائی۔

پنجابی وچ اوہناں دی شاعری دے دو مجموعے ”زخمی پیار“ تے ”کچے گھڑے“، شائع ہو چکے نیں۔ ”کچے گھڑے“، یکیاں نظماء دا اک خوبصورت مجموعہ اے جس وچ باقی صدیقی نے روایت تے جدیدیت توں اک ملک کر دتا اے۔ پوٹھوہاری لجھ وچ پوٹھوہاری علاقے دے لوک گیت، نظماء، اتحے دے وسیکاں دے معاشرتی تے سماجی روگ، بھرتے فراق دی کیفیت تے اپنے عہد دا شعور پوری طراں موجوداے۔

پک بونا

پک بونا گھل مکھلا

سرنے ملنے راہیاں

پڑاں نی پکھی جھوٹے

کتنے چڑے، کتنے صافے

ہڑے جھیٹے نی ڈھپاں وچ

ڈینا نی نظر اون توں او ہلے

اس بوٹے نی چھانویں بہکے

دلاں نی بولی بولے

آن مسافر جان مسافر

ایہہ پڑاں نی وھاں وچوں

ہر راہی آں ہٹ ہٹ تکے

کوئی اس نا راز نہ سمجھے

کوئی نہ دل پھرو لے

ایہہ بونا پینگاں نا جھوٹا

کوئی اس نے پتڑھانے

کوئی اس نیاں ناہنیاں کتے

فرودی ایہہ املا سگی

ساریاں تے رت ڈو ہلے

پک بونا گھل مکھلا

سرنے ملنے راہیاں کی

پڑاں نی پکھی جھوٹے

مُنیر نیازی 19 اپریل 1928ء نوں ہوشیار پور دے اک پنڈ خان پور وچ فتح محمد خاں دے گھر پیدا ہوئے۔ پرانگری تک تعلیم اپنے پنڈ وچ حاصل کیتی۔ میزک دا متحان ہوشیار پور دے ہائی سکول توں پاس کیتا۔ فیر بی اے تک تعلیم جا لندھر، سری گلگر، بہاول پور تے لاہور دے کالج اس وچ حاصل کیتی۔ پاکستان دے قیام مگروں سا ہیوال آگئے تے اتحوں دے علمی ادبی حلقویاں دی جان دے پچھاں بن گئے۔ لاہور آکے اک اشاعتی ادارہ قائم کیتا اعلیٰ قسم دیاں کتاباں شائع کیتیاں۔ آزاد منش تے سیلانی طبیعت دے ماںک مُنیر نیازی نے ساری جیاتی تحقیق دی دنیا آباد رکھی تے ایہہ دنیا مردے دم تکر قائم رہی۔

مُنیر نیازی دی پنجابی شاعری دے تن مجموعے شائع ہو چکے نیں۔ ”سفر دی رات“، ”چار چپ چیزوں“ تے ”راست دن والے تارے۔“ بعد وچ ایہہ تے مجموعے تے جو ہو رکام جمع کر کے کلیات دی شکل وچ ”کل کلام“ دے عنوان نال شائع کیا گیا۔ مُنیر نیازی بُنیادی طور تے کمی نظم دے شاعر سن۔

مُنیر نیازی کمی توں کمی نظم لکھن تے اوہدے موضوع نوں مکمل طور تے بیان کرن وچ اپنا شانی نہیں رکھدے سن۔ اوہناں دیاں بعض نظماء اک اک مصرے دیاں نظماء نیں۔ مُنیر نیازی نے جیاتی دے ڈکھاں درواں تے سماجی براہیاں نوں بھوت جن تے چڑیل دی علامت بنا کے پیش کیتا۔ 26 دسمبر 2007ء نوں ادبی دنیا ”کل کلام“ دا ایہہ روشن تارہ ہمیش لئی ڈب گیا۔

ترن نظماء

اللہ وَلَوْنَ گُن دی حفاظت

بُوہت اُداسِ جدؤں میں ہوؤں سکھ دا سندیسہ آوے
مشکلاں وچ جدؤں تھک جاواں کجھ غیب وَلَوْنَ ہو جاندا
جھدھروں میںوں خبر نہیں ہوندی اووھروں حوصلہ آندا
ہمیز اس پھماں سائنس پھمدی پوربائی وَلَوْنَ لالی
آس نہیں میری نئن دیندا ایں چہان دا والی
میریاں مددوں کر دی رہندی اک مخلوق خیالی

میں تے ایہہ شہر

مُھل گئے میںوں طور طریقے کویں میں اسٹھے رہنا
کویں میں اسٹھے دن کثنا اے کویں میں اٹھنا بہنا
کس دیلے کیہ کم کرنا اے کد میں جا گنا سونا
کس موقعے میں خوش لگنا اے کد میں خوش نہیں ہونا

اصل کولوں خوف

ایہر ادھر دسدے پھردے
اصل دے کولوں ندے
جس نوں گل اسی ڈسی ہوندی
اوے نوں نہیں ڈسدے

انور مسعود 8 نومبر 1935ء کو گجرات وچ پیدا ہوئے۔ والد دانش محمد عظیم اے۔ آپ نے پنجاب یونیورسٹی توں ایم اے فارسی دا امتحان پاس کیتا تے پنجاب ارمنکر ہو گئے۔ مختلف کالجیاں وچ پڑھانے دے رہے ہیں۔ گورنمنٹ کالج راولپنڈی وچ فارسی دے اسٹاڈر ہے۔

انور مسعودا یسے دکھاں دردال دی ماری ڈنیا واسطے باسے تختیں کر دا لے تے لوکائی توں غماں توں محابات دیاں دا لے۔ اوس دے شعر پڑھن دا انداز ایڈ اکٹش تے اثر انگیز اے کہ اوس دا کلام لوکاں دے ذہناں اتے نقش ہو جاندے تے دلاں وچ اتر جاندے۔ اوس نے پنجابی توں اڈا فارسی تے اردو وچ وی شعر لکھئے نیں۔ پنجابی وچ اور دا اکو مجموعہ "میلہ اکھیاں دا" دے سرناویں نال چھپ چکیا اے، جس نے لوکائی توں مقبولیت حاصل کیتی اے۔

اک تے اوپر اکلام گلاب دیاں پنکھیاں ہار کھڑیا ہوندے اے تے سونے اتے سہاگ اور پہاڑ مونہ لین دا لپڑھن دا انداز اے۔ اوپر ہی پنجابی شاعری وچ جھتے مزاح اے اوتحے نال ای طرز دے ڈیکھتے ترکھے نشتوں دی موجود نیں، جیہڑے ذہن دے اندر کھب جاندے نیں۔ آکھیا جاندے اے کہ طزوں اک طراں دا ذہنی تشدد اے، پر انور مسعود دے طزوں وچ تشدد دی تھاں اصلاح دا پکھ نہیاں اے۔ اوپرے مخول چھپھے کوئی نہ کوئی سبق ضرور ہوندے۔ نظماء توں اڈا انور مسعود نے سچھ پنجابی قطعات تے ریباعیاں وی لکھیاں نہیں۔

جمعہ بزار

بزری مرچ مالے سارے جمعہ بزارے ویکھے
کیسے کیسے عجب نظارے جمعہ بزارے ویکھے
سارے بند بزار تے گھنٹا ایہہ بزار نرالا
مسجد دا ہسایہ میلا چوکھی رونق والا
ہم ہما کے آیا اتھے سارا آل دوالا
آتا، چاچا، تایا، پھٹپا، اتی، باجی، غالہ
لوک ولیتی دیسی سارے جمعہ بزارے ویکھے
کیسے کیسے عجب نظارے جمعہ بزارے ویکھے
رنگ برگی کاراں والیاں لگیاں ہویاں پالاں
ہر کوئی اتھے میرے والگوں ڈبنا وچ خیالاں
کیہڑی چیز خریداں اتھوں کیہڑا سودا ٹالاں
اوتحے چوکھا بھیڑ بھڑکا جیہڑی تھانوں دالاں
ہٹی ڈھوڑ، غبار غبارے جمعہ بزارے ویکھے
کیسے کیسے عجب نظارے جمعہ بزارے ویکھے

کہڑی شے نہیں ویکھی اتھے ویکھے نہیں ہوانے
الیں بزارے وکدے ویکھے اسماں کمکی دے دانے
وں سوئے ویکھے اتھے کمل لیف سرہانے
کاراں دے وچ ڈگے ہوئے ڈٹھے بال ایانے
ہمدے روندے تے گرلاندے بال وچارے ویکھے
کیسے کیسے عجب نظارے جمعہ بزارے ویکھے
لڑے دا سامان خریدن لوکی ڈردا ڈردا
ہندے ورتے کوٹ، سویٹر چکدے وہندے ڈھردے
فیشن نویں نہجاوں دے پئے سنتے چارے کر دے
گھر دا پردا رکھن نوں پئے لین پرانے پردا
اوورکوٹ، جراباں، شلاں، سودے سارے ویکھے
کیسے کیسے عجب نظارے جمعہ بزارے ویکھے
نویں زالی جالی جس نے جو اواز لگائی
کہہ ملکاں والا بھائی کشش وکنے آئی
مونگ پھلی نوں آکھے کوئی پتے دی بھرجائی
گئے وہمن والا گوکے لئی گئی مٹھیائی
ہرثی دی اواز سنی تے شکر پارے ویکھے
کیسے کیسے عجب نظارے جمعہ بزارے ویکھے
کوئی بجوس اتاراں والا نوش پیا فرماندا اے
کوئی مرغی ڈیکھ کرا کے تھیلے وچ پیا پاندا اے
کوئی گاہک ہزاراں دا قالیں خریدی جاندا اے
خالی کھیسے والا کوئی اکھیاں نوں ترساندا اے
مہاتر ساتھی کئی وچارے جمعہ بزارے ویکھے!
کیسے کیسے عجب نظارے جمعہ بزارے ویکھے
شامیں سنتے وہمن لگ پئے سودے وہمن والے
ایہہ موقع ویکھ رہے سن کئی خریدن والے
ایدوں بعد ملنگاں والگوں بیٹھے پیٹھن والے
سودے والی خالی پیٹی بال کے سکن والے
رات ہنیری، بھانپڑ تارے جمعہ بزارے ویکھے
کیسے کیسے عجب نظارے جمعہ بزارے ویکھے

فرہنگ

۶

آپ مہارے	آپنے آپ
آگو	راہمنا
آگرہی	وصول کرنا
آل دوالا	ارڈگرڈ
آمنا صدہ قات	کسی بات کا دل سے یقین آلانی
آجت	خالی
آگ سگ	آتے پا
آواگت	آجئن چیت
آگنی	الم
آگنی	ڈکھ
آگنی	آئیے
آگنی	ماں
آگنی	امک
آگنی	ہو لے جبے
آگنی	آنگ
آگنی	حصہ
آگنی	ابدال آباد
آگنی	قیامت تیک رہن وال
آگنی	اندر گراونڈ
آگنی	زمین تھلے
آگنی	انٹشار
آگنی	کھلنایکرنا
آگنی	آنہلا
آگنی	قیمتی
آگنی	آنت
آگنی	حد
آگنی	آن چھوپیاں
آگنی	جیہنہاں نوں ہتھ نہ لایا
آگنی	آئئے
آگنی	اندازے
آگنی	ہووے

آجیج	اونچی
آجیج	خاص
آج پدر	اعلیٰ سطح
آڈمبر	ٹھکانہ
آریخ عناصر	چار عناصر اگ، ہوا، پانی، مٹی اور ک
آریے	آخر کار
آیال	گھوڑے دی دھون والے وال
آپ	اندیشہ
آپریا	فکر ان
آپریا	اوڑا کھترہ
آپریا	جیہد اگے پچھے
آپریا	کوئی نہ ہو وے، بے او لاد
آپریے	ترغیب و تھی
آیال	چار عناصر اگ، ہوا، پانی، مٹی اور ک
آیال	آخر کار
آسارے	ضد
آسارے	تعمیر کیتھے
اسرار	میتھیت
اعتراف	قبول کرنا
اکسیر	مودودا
اکھوتی گل	فاتوگل

سندی	---دی، والی	چنگ	---چنگاری، چوائی	تائگ	---آس
سندیہ	---سینیہا، پیغام	چوداں طبق	---ست زیناں، ست اسماں	تحمیل	---چان
سگنی	---ساتھی	چیناں	---دانے	تربت	---قبر
سوانیاں	---زنایاں	چلے	---مرید	تریواں	---ثردی جاواں
سُخنی	---کلم کلی، ویرانی	چھیکڑواری	---اخیرداری	طہیم	---پاکیزگی
سوہنڈیاں	---چنگیاں لگدیاں	ح		توڑے	---بھانوں
سیڑھیں	---موکی	حکمت	---دانائی	توقیر	---عزت
سوئے	---وڈے کھال	خ		تیغوں	---تکواروں
ش		خاک	---مٹی	سینہڑوں	---تیرے
شہر	---اونٹ	د		ث	
شادمانیاں	---خوشیاں	ثاہریاں	---قیلے	ثاہریاں	---قیلے
شُوکر اں	---اچیاں اواز اں	دراڑی	---دور دی	ٹوہ	---بھال
ض		درکار	---چاہیدا، ضرورت	ٹھٹھمیر	---سم
ضرب	---ست، چوٹ	دھنی	---ماہر	ج	
ط		دیس واسی	---وطنی	جانپی	---لکنی
طالب	---چاہیوں	ویدن	---ویکھنا، بزیارت کرنا	جپ	---ذکر
طاخ	---قسمت	ر		جخت	---ملائم وال
طاقی	---کھڑکی	رائی کیناں	---امیراں، شوکیناں	جم	---جمشید باشا
ع		راشن	---کھان چین داسماں	جاماد	---جامادات پتھر وغیرہ
عقلیم	---وڈا	س		جننا	---برداشت کرنا
عیان	---ظاہر	ساج	---ساز	تحمیب	---واچھڑ
غ		سائل	---سوالی	ج	
غاصب	---سپ پالن والے	سپاہدے	---نماز قیضہ کرن والا	چت	---دل
سدھارنا	---راونہ ہونا، بالکل شکیک کر دینا	ف		چھیتیاں	---کامیاں
فرنٹ	---محاذ	سک	---چاہت	چھچھلی	---پھن
چھل ولی	---دھوکہ دے گا			چھل ولی	---دھوکہ دے گا

نیم۔۔۔اڑھا	م	فعل۔۔۔ عمل
تیکون۔۔۔ہو گیا، کائنات بن گئی	مانا۔۔۔غور	ق
و		
واضح۔۔۔و چار و ٹاندر، خیال اس دا تبادلہ	مخبر۔۔۔ جاسوئی کرن والا	مٹیا راں۔۔۔ جوان کڑیاں
وسوس۔۔۔و ہم گمان	ماڑیاں۔۔۔ دو منزل مکان	قابلیت۔۔۔ لیاقت
وسوں۔۔۔رہائش، آبادی	مرسل۔۔۔ گھلیا گیا رسول	قول۔۔۔ گل
و سب۔۔۔معاشرہ	ستر۔۔۔ پیانہ لکیراں والا کاغذ	ک
و سبی۔۔۔سماج	مطہر۔۔۔ موکلا، سبیع	کھانا بھیں۔۔۔ خطا یاں
و سیکاں۔۔۔ باشندیاں	مہر۔۔۔ عظادی اچھی کری	گدھرتاں۔۔۔ فخر تاں
و سبندی۔۔۔ بڑ پیندی	مہار۔۔۔ ٹیلیں	گنگی۔۔۔ بھیڑ اوسٹ
و لیں۔۔۔لباس	مہانتے۔۔۔ ملاج	گن۔۔۔ ہوجا
ہ		
ہاہا کار۔۔۔ روا جھنپ پکار	مہا۔۔۔ وڈی	گنون۔۔۔ گولوں
ہمھو والا۔۔۔ ضدی	ملوکڑہ۔۔۔ ترم نازک	کھنڈنا۔۔۔ کھلننا
ہم ہا کے۔۔۔ خوش نال اکٹھے ہو کے	مہر نیز۔۔۔ روشن چن	کاکور دلا۔۔۔ شور
ہنڑے ورتے۔۔۔ استعمال کیتے ہوئے		
ہیل کے، برداشت کر کے		
	ن	گہنا۔۔۔ ذبح کرنا
نابری۔۔۔ بغافت		گ
ناقد۔۔۔ انٹھی		گبجد۔۔۔ گزٹ
نبات۔۔۔ نباتات، گھاہ وغیرہ		گراہیاں۔۔۔ پنڈ والیاں
نخلستان۔۔۔ صحراء و رکھاں دا جھنڈ		گھلم مھلا۔۔۔ کھا، بہنا
نفاق۔۔۔ ناقہانی، بھٹھ		گوہ گوچی۔۔۔ غور دے قابل
نٹی۔۔۔ نہ، اپنی ذات دا انکار		گہنک دے۔۔۔ س دے
نقارہ۔۔۔ وڈا ڈھول		ل
نماشان۔۔۔ شام و میلے		لاشانی۔۔۔ بے مثال
نماٹاں۔۔۔ عاجز، غریب و چارا		لام۔۔۔ جنگ
نہوجہاں۔۔۔ شرمندہ، غلکیں		لازوال۔۔۔ ہمیشہ رہن والا
نندیے۔۔۔ برا کیسے		لسان القرآن۔۔۔ قرآن دی زبان
نیلی دبار۔۔۔ اکاس بیل		لیہا۔۔۔ اُن دا کیڑا

چنجابی وچ لفظ سازی دے طریقے

چنجابی وچ لفظ سازی دے کئی طریقے نیں جیہاں نال اک لفظ توں اگے کئی لفظ بنائے جاسکدے نیں۔ اتنے طالب علم دی رہنمائی لئی
لگجو طریقے درج کیتے جاندے نیں۔

لئی بناں دے طریقے

- ۱۔ کے لفظ وچ لئی دے معنے پیدا کرن لئی اوس دے شروع وچ ”الف“ دا واحدا کر دتا جاندالا۔ مثال دے طورتے
مٹ۔ امٹ۔ موٹ۔ اموٹ۔ جوٹ۔ اجوٹ۔ مر۔ امر۔ لوتا۔
- ۲۔ لفظ وچ لئی دے معنے پیدا کرن لئی اوس دے شروع وچ ”ک“ دا واحدا۔ مثال دے طورتے:
راہ۔ کراہ۔ حج۔ بیچ۔ پہت۔ کپت۔ ڈھب۔ کڈھب۔ ویلا۔ کویلا۔ ذات۔ کذات۔
- ۳۔ لگجو لفظاں دے شروع وچ ”الف نون“ لگا دتا جائے۔ مثال دے طورتے:
پڑھ۔ آن پڑھ۔ جان۔ آنجان۔ تھک۔ آن تھک۔ جھک۔ آنجھک۔
- ۴۔ ”بے“ دا شروع وچ واحدا کر دیں نال لگجو لفظاں دے معنے لئی بن جاندے نیں جویں ایہہ لفظ:
سوا۔ بے سوا۔ ہوش۔ بے ہوش۔ سمجھ۔ بے سمجھ۔ فیض۔ بے فیض۔
- ۵۔ ضرب ”ب“ دا واحدا کر دیں نال وی لئی بن جاندی اے۔ مثال دے طورتے:
ڈر۔ نڈر۔ کٹھو۔ کٹھو۔ مرد۔ نمرد۔ دیدہ۔ نادیدہ
- ۶۔ لگجو لفظاں دے شروع وچ فارسی طریقے مطابق سابلے لا کے دی لئی دے معنے پیدا کیتے جاسکدے نیں جویں ایہہ لفظ:
حاضر۔ غیر حاضر، زور۔ کمزور، سمجھ۔ تا سمجھ، بختنی۔ کم بختنی

مخفف بناں دے طریقے

چنجابی وچ بعض دیلے کلے عکے اچھے لفظ وی بوے جاندے نیں جیہوں زیادا لفظاں دا مشہوم ادا کر دے نیں۔ مثال دے طورتے:

- ۱۔ تکھے: میں آکھیا، دا مخفف اے۔
- ۲۔ آکھے: اوں آکھیا، دا مخفف اے۔
- ۳۔ پن پسیری یا پسیری: پنچ پسیری، دا مخفف اے۔
- ۴۔ پن: پانی دا مخفف اے۔ ایہدے توں اگے لفظ پن بھلی، پن چھتی تے پنچھت بنائے جاسکدے نیں۔
- ۵۔ وچ، دا، ”و“ دیں نال خالی ”چ“ رہ جاندالا۔ پر منے پورے نکلدے نیں۔
جویں کھرچ، بزارچ، سکولچ، کالچ، دفترچ۔
- ۶۔ شیشے دا مخفف، شیش۔ مثلاً شیش محل
- ۷۔ گلا دا مخفف۔ کل کل جگ۔ کل منہاں۔ کل جیہا

امتحانی پرچیاں دی مدد وین لئی سفارشات

۳۰ نمبر	ا۔ گیارہویں جماعت لئی
۳۰ نمبر (سیاق و سباق دے نال مفہوم تشریح	تشریح۔
۳۰ نمبر	خلاصہ مرکزی خیال
۳۰ نمبر	لطم۔ (شعراء دی تشریح مع شاعر داناں)
۱۵ نمبر	لوک اصناف۔ (اکھان، لوک شاعری دا اصناف)
۱۵ نمبر	شاعرائی حیاتی تفہ
کل نمبر۔ ۱۰۰	

مطالعہ کتابیں

مرتبہ سلطان الطاف علی۔	اپیات سلطان بابو رحمۃ اللہ علیہ
مولوی غلام رسول عالم پوری ری رحمۃ اللہ علیہ	حسن القصص
عارف عبدالتمیں	اکاپے داسافر
مرتبہ محمد آصف خاں	آکھیا بابا فرید نے
مرتبہ حفیظ تائب	پنجابی نعت
مرتبہ مقصود ناصر چودھری	پنجاب دے لوک گیت
عبد الغفور قریشی	پنجابی ادب دی کہانی
مرتبہ ڈاکٹر شہباز ملک	پنجابی روٹی
احمدادی	ترجمن
میراں بخش مہناس	جٹ دی کرتوت (ناول)
مرتبہ محمد آصف خاں	جگ ہند پنجاب
شریف کنجابی	جگراتے
پیرفضل گجراتی	ڈو گھنے پینڈے
نواز	ڈو گھنیاں شامان
ڈاکٹر اسلم رانا	ریگ سنگ
عبدالکریم شریر	چی سرکار
ہاشم شاہ رحمۃ اللہ علیہ	سی
میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ	سیف الملوك
منیر نازی	سفر دی رات
فضل شاہ تووال کوٹی	سوہنی مہیوال
مرتبہ ڈاکٹر نذری احمد	کلام نبھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ
مرتبہ ڈاکٹر نذری احمد	کلام شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ
نجابت	نادر شاہ دی وار
ڈاکٹر سید اختر جعفری	نویں زاویے
حافظ بروخوردار	مرزا صاحب جاں
ڈاکٹر شید احمد	منزلہں
ڈاکٹر فقیر محمد فقیر	مہمکنے پھل

ڈاکٹر سید اختر جعفری	-----	دیر وے
مرتبہ عبد العزیز ایڈ وکیٹ مرتبہ شریف صابر	-----	ہیر وارث شاہ حمد اللہ علیہ
ڈاکٹر محمد باقر	-----	ہٹھ (ناول)
ڈاکٹر اسلم رانا	-----	حرف حقیقت
ڈاکٹر اسلم رانا	-----	مزروایت
ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد	-----	ادب سمندر
ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد	-----	آکھنوجہ قادری

غمونہ ماڈل پیپر ”پنجابی“

برائے انٹریمیڈیٹ پارٹ-1

(حصہ اٹھائیہ)

وقت: 15:15 گھنٹہ

کل نمبر: 60

سوال 1: تھلے دتے گئے سوالوں دے مختصر جوابات دیجو۔

- ڈرامہ ”نایلی تھلے“ توں کیا اخلاقی سیق ملدا ہے؟
- بایا فرید سخن شکر دے شلوکاں توں کیہ پیغام ملدا ہے؟
- کے پنج مشہور لوگ گیتاں دے نام دسو؟
- شاہ عبدالطیف بھٹائی دی شاعری دیاں خوبیاں بیان کرو۔
- ”آن ڈٹھے روگ“ وچ کیہڑے روگاں دا ذکر ملدا ہے؟
- ناول ”پاکستان بن گیا اے“ دے مرکزی کردار تے اوس دے خاتمہ اتے ہندو آن نے کیہڑے ظلم کیتے؟
- لوک گیت دی مشہور صنف ”بولیاں“ توں کیہ مراد اے؟
- افسانہ ”کھوپڑیاں تے آہنے“ وچ مصنف نے رات دا مظکر کیہڑے لفظاں نال انکیا اے؟
- انور مسعود نے اپنی ظلم ”یحود بزار“ وچ کیہڑے یاں شیواں دا ذکر کیتا اے؟
- پنجابی زبان دے جدید دور دے شاعر اس نے اپنی شاعری وچ معاشرے دے کیہڑے کو بجاں دا ذکر کیتا اے؟

(حصہ دوم)

سوال 2: تھلے دتے ہوئے چیرے دی تشریح تے سبق دے حوالے نال تے جزوی تشریح شاعر تے شعری حوالے نال کرو۔

- سیانے آکھدے میں کہ باراں کوہاں تے زبان بدل جاندی اے۔ ہر علاقے دے طبق، سیاں تے سماجی حالات و کھووجھ ہوندے نیں۔ ایسے حالات اک پاسے اچار انگل نوں متاثر کر دے نیں تے دوچھے پاسے لوکاں دی رہت بہت اتے اپنے اثرات قائم کر دے نیں۔ انج باراں کوہاں تے جا کے لوکاں دا لہجہ بدل جاندا ہے۔ اس بدے ہوئے لمحہ نوں علاقے دی مناسبت نال وکھراناں دے دتا جاندا ہے۔ جویں لاہوری، ملتانی وغیرہ۔
- آپ کر گیر خواہش کر کے ار بع عناء مرگوئی
ترے قسم اپیدائش اوس تھیں رنگ بر گئی ہوئی
کپ جہاد ہوئے اوس وچوں نہ اورہ بھلے جلدے
ہونہا تات نہ مردے بھلے دے بھلے دے بھلے دے

سوال 3۔ ”پاکستان بن گیا اے“ یا ”نایلی تھلے“ دا خلاصہ لکھو۔

سوال 4۔ صوفی شاعر ”وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ“ دی حیاتی اتے نوٹ لکھو۔

سوال 5۔ ”شہری حیاتی دے دکھ کسھ یا پسندیدہ صوفی شاعر اتے پنجابی وچ بھروسال مضمون لکھو۔

برائے انٹریمیڈیٹ پاٹ-ا

معروضی

وقت: 45 منٹ

کل نمبر: 40

رول نمبر ہندسون میں

الفاظ میں

نوٹ: اپنارول نمبر تھنچ جگہ تے لکھو۔ کثیا ہو یا یا کسی اوی طریقے نال مٹا کے لکھیا ہو یا یا کچی چیل نال لکھیا ہو یا جواب غلط فیجاوے گا۔

سوال 6۔ تحملے دتے گئے سوالاں دے چار مکنہ جواب دتے گئے نیں۔ صحیح جواب اتے (✓) لای۔

15 (i) ڈرامہ "ناملی تھنھے" وچ کیز اجوان خون دین لئی کیا سی۔

(ii) منیر نیازی نے کیز یاں زباناں وچ شاعری کیتی؟

(الف) پنجابی تے اردو (ب) سندھی تے بلوچی (ج) اگریزی تے سرائیکی (د) سنکرت

(iii) واقعہ معراج شریف تے حضور نے کس جانور تے میٹھے کے آسان دی سیر کیتی؟

(iv) شاہ عبدالطیف بھٹائی "کس زبان دے شاعر نیں؟

(v) پنجابی دے مشہور نہڑک شاعر بلنچ شاہ رحیڈ اللہ علیہ دا صل ناں کیسی؟

(vi) (الف) سید عبداللہ رحیڈ اللہ علیہ (ب) سید غلام مصطفیٰ (ج) مولوی غلام مرتضی (د) مولوی حبی الدین محدث سیدوارث شاہ نے کہہ امشہور شاہ کار تخلیق کیا؟

(vii) (الف) کسی پنوں (ب) ہیرا نجما (ج) مرزა صاحب اس (د) سوہنی میتوال شریف کنجائی کس شہر وچ پیدا ہوئے؟

(viii) (الف) شیخوپورہ (ب) اسلام آباد (ج) لاہور (د) گجرات انگریز اس نے کس سال وچ پنجاب اتے قبضہ کیا؟

(ix) (الف) 1752ء (ب) 1699ء (ج) 1849ء (د) 1888ء ہاپا فرید گنج شکر رحیڈ اللہ علیہ دا کلام پنجابی دی کیہری صنف وچ ملد اے؟

(x) کہانی "کپاہ وچ" مرکزی کردار نوں پچپن وچ کیہری بیماری سی؟

(الف) نیندروچ چلن دی (ب) سر درد (ج) ڈپریشن (د) تائیفہ نیڈ

(xi) لفظ "ماہیا" کھوں نکلیا اے؟
 (الف) دکھان دایاں (ب) امنگاں (ج) پاکیزہ سدھراں (د) ماہ یعنی چن

(xii) ناول "پاکستان بن گیا اے وچ احمدہ ندوستان توں پاکستان کس سواری تے آیا؟
 (الف) چکڑا (ب) ریل گذی (ج) کار (د) جہاز

(xiii) افسانہ "کھوپڑیاں تے آہنے" دے مرکزی کردار دا پیش کیسی؟
 (الف) ڈاکٹر (ب) اسٹاد (ج) انجینئر (د) کیمپ

(xiv) پیرفضل گجراتی کس علاقے دے وسیک سن؟
 (الف) گوجرانوالہ (ب) سندھ (ج) سیہون (د) لاہور

(xv) شاہ سعین پنجابی دی کیمڈی صنف دے شاعر نیں؟
 (الف) غزل (ب) سی حرفی (ج) کافی (د) لوک گیت

سوال 7: تھلے دے گئے فقریاں نوں مکمل کرو۔

(i) لندن دی انڈر گراؤنڈ ریل نوں عام لوک ----- آکھدے نیں۔
 (ii) نہ پنجابی، نہ سرحدی، نہ سندھی، نہ کرانی سب کچھ ہوندیاں سب توں پہلاں توں ایک ----- بن۔
 (iii) حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ ----- پیدا ہوئے۔
 (iv) لوری بال نوں ----- کرداں تے ----- واسطے گایا جاندا اے۔
 (v) پاکستان دا مطلب کیا اے -----
 (vi) حضرت بہاؤ الدین رکریا رحمۃ اللہ علیہ دا مزار ----- وچ اے۔
 (vii) لوک گیت دا مطلب ----- اے۔
 (viii) "پاکستان بن گیا اے" ڈاکٹر محمد باقر دے ناول ----- وچوں اقتباس اے۔
 (ix) واقعہ معراج شریف نوں حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے ----- آسماناں دی سیر کیتی۔
 (x) بابا فرید رحمۃ اللہ علیہ داعر ہر سال ----- دے میئے وچ ہوندیا اے۔
 (xi) حضرت یوسف علیہ السلام اپنی ----- دی قبرتے گئے۔
 (xii) انور سعود ----- وچ پیدا ہوئے۔
 (xiii) عارف عبدالعزیز نے اردو تے ----- زبان وچ شاعری کیتی۔
 (xiv) "پنجابی زبان دی کہانی" دا لکھاری ----- اے۔
 (xv) کافی "ربا میرے حال دا محروم توں" ----- شاعر دا کلام اے۔

سوال نمبر 8۔ کالم (الف) تے کالم (ب) وچ دتے گئے لفظاں توں ملا کے جواب کالم (ج) وچ دیئو۔

کالم (ج)	کالم (ب)	کالم (الف)
	تعلیم پالغان	(i) الحمد للہ باوے دا
	جدید وردا پنجابی شاعر	(ii) محمد آصف خاں
	سی حرفي	(iii) تحال
	پنجابی زبان دی کہانی	(iv) کھوپڑیاں تے آہنے
	حمد	(v) معراج شریف
	باوکنک لیا دے گا	(vi) عارف عبدالمتین
	ملکہ و کثور یہ دادور	(vii) سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ
	نظم "تو ان تو ان بُرُور"	(viii) میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ
	کڑیاں دی کھیڈ	(ix) ٹیوب شیشناں دامدھ
	تحفہ نماز ادا	(x) احمد راہی